

A

Ab, l. Av.

Abarjánim (h.). Hitzsegők, olyan zsidók, akik a vallás törvényein, a rabbinikus törvényszék (l. *Bész-din*) ítéletein és döntvényein túlteszik magukat. A hitközségi alapszabályok semmibe-
vevése szintén az A. közé való sorozást vonja maga után. Régebben egyházi átokkal és kiközösítéssel büntették a hitszegőket, úgy hogy nem vehettek részt a közös istentiszteleteken sem. Ezt a súlyos büntetést az Engesztelő Ünnepen, jom-kippurkor, felfüggesztették, de az ünnep elmúltával automatikusan megint életbelépett. A kiátkozás és kiközösítés ma már csak a chászidikus irányú hitközségekben fordul elő, ott is elvétve csupán, a modern hitközségek nem élnek ezzel a fegyverrel. A jomkippuri istentisztelet mindazonáltal még ma is ezzel a mondattal kezdődik: «A menyébeli törvényszék nevében, a földön ítélkező bíróság nevében megengedjük, hogy együttimádkozhassunk a hitszegőkkel». Ez a formula ósrégi keletű, de Európában legelőször a XIII. század irodalmi emlékei említik. Ugyanakkor, vagy csak kevéssel ezután honosulhatott meg Magyarországon is. A. a héber nyelvhasználatban «*átlépők*»-et jelent és ezért sokan a marannoszokra alkalmazták. A szónak ez az értelmezése azonban hibás, mert a marannoszokat *anuszim* szóval fejezi ki a héber nyelv, ami kényszerítetteket jelent.

U. P.

Abaujszántó, nagyk. Abauj vm., 4816 lak. Zsidók A.-n először a XVIII. sz. negyvenes éveiben telepedtek le a Bettenheim-féle birtokon. 1765-ben már hitközséget alkottak, volt templomuk, Talmud-iskolájuk és temetőjük. Első ismert rabbijuk R. Cevi Hirs Lów Halévi volt, aki 1772. alapította a Chevra Kadisát és a hitközséget újra szervezte. 1787. II. József iskolarendelelete folytán megnyílt a zsidó iskola. Az iskola vezetője a rabbi volt, aki azelőtt Aszódon és Bodrogkeresztúron működött. Torzsalkodás folytán a rabbi a szomszédos Vilmányba került, ahol 1797. megh. Homiliáinak és talmudi novelláinak egy része *Erec Cevi* cím alatt jelent meg Munkácsen 1887. Az iskola ezután is virágzott és Kazinczy Ferenc, aki mint tanfelügyelő egy ízben meglátogatta, a legnagyobb dicsérettel emlékezett meg róla hivatalos jelentésében. A hitközség 1801. a nagymartoni rabbit, Jeremiást, az osvicini Isaak Eizik fiát hívta meg. Ez kiváló talmudtudós volt, a *Modóó veonész* c. munka szerzője (Zolkiew 1798). Őt követte 1807. Joab, aki azelőtt Németkeresztúrtban és Hünfalván

működött. Apja könyvét adta ki toldalékokkal *Modóó Zutto* címmel (Zolkiew 1806). Munkái: *Chen Tov*, kommentár a kódexekhez (kiadta veje, Fränkel Isaak és *Zeved Tov* c. toldalékokkal látta el, Zolkiew 1806), *Imré Noám*, responsumok (Munkács 1885), *Imre Joab*. homiliák (Lemberg 1893). Megh. 1810. Utódja veje lett, akit később Nagykárolyba hívtak meg. 1830-ban Lów Eleázár (l. o.) a *Semen Rokeach* szerzője került Liptószentmiklósra A.-ra. A zsidók lélekszáma 1820-ban 1100, 1850. pedig 2900 volt. Lów, aki nagy jesivát tartott fenn, 1836. halt meg. Őt fiának veje: Lów Benjámin (l. o.) a *Saáré Tóra* szerzője követte, majd Lipschütz Izák Nátán került a rabbiszékre, ki azelőtt Hegyalja-Mádon működött. 1869-ben, mint az orthodoxok képviselője, tiltakozott a bécsi kormánynál a rabbiképző intézet felállítása ellen; 1873. megh. 1830—40 között Horovitz Feivel rabbihelyettes látta el a lelkeszi funkciókat, később paksi, majd pápai rabbi lett. A XIX. sz. közepe táján a falusi zsidóság a városokba tödult, ennek tudható be az A.-i hitközség kisebbedése is. 1856-ban új elemi iskolát nyitottak, 1858. újjászervezték, 1888. azonban bezárták. A XIX. sz. végén Lipschütz Arje Lóbbót, a nagyhírű hitközség rabbiját, 25 éves működés után az orthodox iroda elnökévé választották meg. Megh. 1904. Budapesten, de A.-n temették el. Utóbb Jungreis Feivel lett a főrabbi, ki azelőtt Szombathelyen működött. Évtizedeken át irányította szigorú orthodox szemlében a hitközség életét és nagy odaadással támogatja a hitközség kebelében működő intézményeket, amelyeket csak nagy áldozatok árán lehetett a régi nagyméretű keretek között fenntartani, miután a hitközség lélekszáma az utolsó időben erősen lecsökkent. 1927-ben a hitközség a hozzátartozó kerülettel együtt 200 tagot számlált.

F. D.

Abbreviaturák. Így nevezik a szavaknak, többnyire tulajdonneveknek vagy az Isten-névnek a kezdőbetűk összevonásával történt lerövidített formáit, amelyek már a legrégebbi időben az írás keletkezésekor jöttek létre. Ennek egyik oka az volt, hogy eredetileg maguk a betűk is szimbolizáltak valamit s a szimbólumból általánosítottak; másik oka a térhiány, az írásjegyekkel való takarékoskodás szükségessége, továbbá a héber betűk számértékes jellege, az Isten-névhez fűződő szent tisztelet, mely miatt lehetőleg kerültek annak kiírását, azonkívül a gyorsírásra való törekvés (ez utóbbi Steinschneider feltevése).

Már a Maszora-szöveg számos A-t tartalmaz, a Talmud pedig jól ismeri azt s eredetileg a görög-ből átvett *natrikon*, később a III. században pedig a szintén görög *szimon* szóval jelöli azt. Az ókorban azonban éppen nem a szerzők nevének rövidítésére használták. Ez utóbbi a késői középkorban és később, egész a legújabb korig volt igen népszerű, oly mértékben, hogy a szerzők teljes neveit számos kommentárnál és szerzőnél nem a címlapból, hanem a bevezetésből tudjuk meg. Néha családi nevek is keletkeztek a XVI–XVIII. század folyamán az A-ból, így pl. a Brill vagy Brüll név, mely főleg Magyarország, Cseh- és Morvaország területén keletkezett s amely nem más, mint a Ben Rabbi Juda Löb ha-Levi név A.-ja; továbbá a Katz név, mely a Kohen Cedek-ből, minden kohanitának a neve után rövidítve feltüntetett «K» és «c» összevonásából ered. (L. *Abbreviaturás családnevek*.) Az A.-kat népszerűvé tette főképp a középkorban az az elterjedt különös szokás, hogy a címek kezdőbetűit megrövidítve összevonták oly módon, hogy egy személynevet adjanak. A címek, illetőleg a könyvek szerzői azután ezzel a megrövidített névvel lettek híresek. A legismertebbek ezek közül Rasi és Rambam, akiket a rabbinikus irodalomban csakis e neveken említenek. De a többi tekintélyek is rövidített és összevont névformájukban említettek. Ilyenjelentéknyebb szerzők a következők:

ARI	=	Rabbi Isaac Askenazy és R. Isaac As.
BeST	=	Baal Sem-Tób.
HaGRA	=	Hagaon Rabbi Elia Wilna.
ChIDA	=	Chaim Joseph David Azulai.
MaBIT	=	Moses b. Joseph Trani.
MaHaRaL	=	Morenu Harab Rabbi Liwa ben Becalel.
MaHaRaM	=	Morenu Harab Rabbi Meir.
HaHRaM	=	« « « Mózes Sik. (l. o.).
MaHaRHaS	=	« « « Chaim Sabbattai.
MaHaRIL	=	« « « Jacob Levi.
MaHaRIT	=	« « « Joseph Trani.
MaHaRSA	=	« « « Samuel Edels.
MaHaRSaK	=	« « « Salomon Kluger.
MaHaRSaL	=	« « « Salomon Luria.
MaLBIM	=	Meir Löb Ben Jehiel Michel.
RABaD	=	R. Abraham ben David.
RABaN	=	« Eliezer ben Nathan.
RABIH	=	« Eleazar ben Joel Halévi.
RadBaZ	=	« David ibn Zimra.
RaLBaG	=	« Levi ben Gerson (Gersonides).
RaMaK	=	« Mozes Kohen és R. Moses Cordovero.
RaMBaM	=	« Mozes ben Maimon (Maimonides).
RaMBaN	=	« Moses ben Nahman (Nahmanides).
RaMBeMaN	=	« Moses ben Menachem Mendel.
RaN	=	« Nissim.
RaS	=	« Simson.

RaSBA	=	R. Salomon ben Aderet.
RaSBaM	=	« Samuel ben Meir.
RaSBaZ	=	« Simeon ben Zemach Duran.
RaSDaM	=	« Samuel da Medina.
RaSI	=	« Salomon ben Isaac Jichaki.
RaZaH	=	« Zerachjah Halevi és Zalmen Hanau.
ReDaK	=	« David Kimchi és a korfui R. David Kohen.
ReMA	=	« Moses Isserles.
ReMaH	=	« « ha-Kohen.
RI	=	« Isaac.
RPaZ	=	« « b. Zarua.
RIBA	=	« « ben Aser.
RIBaK	=	« Juda ben Kalonymos.
RIBaM	=	« Isaac ben Meir.
RIBaN	=	« Juda ben Nathan.
RIBaS	=	« Isaac ben Seseh.
RIF	=	« « Alfazi.
RIK	=	« Joseph Colon.
RJTBA	=	« Jomtob b. Abraham.
ROS	=	« Aser.
Sach	=	« Sabbattai ha-Kohen.
SeDAL	=	« Samuel David Luzzatto.
SeREZ	=	« « Rafael Cevi Hirsch.
JaABeC	=	« Jacob Emden ben Cevi.
JaSaR	=	« Josef Salomo Del Medigo és R. Isaac Samuel Reggio.

S. R.

Irodalom: A régi, ókori A.-kat összeállítja a protestáns G. Dalman «Aramäisch-neuhebräisches Wörterbuch»-ja, III. az ehhez mellékelt Händler-féle «Lexikon der Abbreviaturen» (1897); továbbá: Schlechter, *Studies in Judaism* (1901); u. a. *Talmudical Fragments* (Cambridge 1896); Bernstein, *Szefer Rosé Thebót* (London 1896); Joseph Ezekiel, *A Handbook of Hebrew Abbreviations, with their Explanations in Hebrew and English* (Bombay 1897); Ph. Lederer, *Hebräische und aramäische Abbreviaturen* (Frankfurt a./M. 1894).

Abbreviaturás családnevek. Az az ősi szokás, hogy a zsidók patronymikont viseltek, 1780-ban a magyar birodalomban is megszűnt. Arra sem gondolhattak többé a magyar zsidók, hogy magyarhangzású neveket vesznek fel, ami régebben, ha gyéren is, megtörtént. (L. *Családnevek az Árpádházi királyok korában*, továbbá *Magyar zsidó családnevek*). II. Józsefnek 1787 júl. 23-án kiadott rendelete arra kényszerítette a magyar zsidókat, hogy némethangzású személy- és vezetéknéveket viseljenek. Sok zsidó azonban a hagyományokhoz való ragaszkodásában irtóztott a rája oktrojált német névtől és az újítást azzal tette elviselhetővé, hogy olyan nevet választott, amely ősi nevét, vagy foglalkozását, esetleg származását rejtette magában, anélkül, hogy a német szó eredeti formájából kiesett volna. Akkor vált szokássá, hogy abbreviaturákba bujtatták az öröklött neveket. Így keletkezett a *Bram* név a «ben rabbi Mózes» (rabbi Mózes fia) szavak kezdőbetűinek összevonásából. Ben Simon (Simon fia) a régi név kezdőbetűinek összevonásával *Basch*-ra változtatta a nevét. A *Bak*, *Back* névben a «ben kódos» (szent fia) szavak rejtőznek. Ezt a nevet rendszerint a vértanúk ivadékai vették fel. Sok kohanita (papi származású) család a *Katz* nevet választotta. Ez a név a «Kohen cedek» (igazságos pap) szavakból alakult a kezdőbetűk összevonása által. A *Brill*-család névadó őse «ben

rabbi Jonah Löb» volt. Abbreviaturáknak köszönhetik formájukat még a következő családnevek: *Asch*, *Ascher* = Eisenstadt (Kismarton), *Bard*, *Brod* = ben rabbi David; Fakh = Frauenkirchen (Boldogasszonyfalva), *Nasch* = Nikolsburg, *Pach*, *Pacher* = poteach chószem (pecsétvénők) *Sachs* = zera kódos (szent ivadék) *Schatz* = seliach cibur (előimádkozó). A Basch, Back és Brill-családok több kitünőséget adtak a magyar zsidóságnak. (V. ö. *Mandel* Bernát, «A zsidók családneveiről» című tanulmányával az Egyenlőségnek 1909 jan. 17., jan. 24., febr. 7., márc. 7. és márc. 14-én megjelent számaiban.) U. P.

Ábel, Ádámnak és Évának másodszülött fia, akit Kájin megölt. A Biblia (*Mózes* I. k. 4. f.) Kájin irigységével magyarázza meg ezt a testvérölést. Irigysége pedig abból fakadt, hogy Istentől mellőzöttnek érezte magát. A Midras féltékenységekben keresi az első testvéririgység okát és magát az eseményt abba a korbá helyezi, mikor Ádámnak már női leszármazottjai is voltak. Egy francia tudós régibb észrevételek (*Nachmani*, *Elija Wilna*) alapján azzal akarja a rejtélyes testvérgyilkosságot magyarázni, hogy a két testvér a pap-ságért versenyzett egymással és ez idézte elő a tragikus kirobbanást. A primitív korszakok közfelfogása szerint az elsőszülöttet illeti meg a papi tisztség, amelynek legfőbb kiváltsága az áldozás. Eszerint ebben az epikus részletben az elsőszülöttség ősjogával szembe szálló állásfoglalást találunk, ami műveltség-történeti szempontból nagy jelentőségű. A Bibliának számos helye is alátámasztja ezt a felfogást. L. *Kájin*. F. M.

Abony, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 16,185 lak. Az első hiteles adat az A.-i zsidókról egy 1756-ból való városi adókönyv, melyben fel van jegyezve, hogy bizonyos Víz-tóvi Gergely behajtotta a zsidóktól az adót. 1770 táján már hitközség is alakult, melynek rabbijául Reb Móse Lichtert választották meg, aki — sírkövének felirata szerint — a következő évben foglalta el az állását. Ekkor létesítettek templomot és temetőt is. 1788-ban iskolát alapított az 50–60 családból álló hitközség. Az első tanító Pollitzer Márkusz, aki két évig működött itt. Pár év múlva már három tanerős volt az iskola, ami élénk bizonyítéka a hitközség kulturális fejlettségének. A kitünően felszerelt iskolában, mely csakhamar négy tanerőssé fejlődött, a Bach-korszak kivételével, kezdettől fogva magyar nyelven folyt az oktatás. Ma a nagymultú iskola, a súlyos gazdasági viszonyok s a tanulók számának lecsökkenése miatt, osztatlan és egy-tanítás. A XIX. század elején virágzó fejlődésnek indult a hitközség, melynek 1830. már 130 tagja volt. A régi templom ekkor szűknek bizonyult s szép új templomot épített a hitközség, melyet 1825. avattak fel. 1830-ban hatvan évi működés után meghalt a hitközség első rabbija, Lichter Mózes, kinek utódjául Herczog Jakabot, a maga idejében messze földön híres talmudtudóst választották meg, aki 1857. bekövetkezett haláláig fejtett ki áldásos papi tevékenységet. A szabadságharcban fontos szerepet játszott az A.-i zsidóság. Bár a nemzetőrség tagjai közé nem vették fel a zsi-

dókat, a horvátok közeledésének hírére a zsidók is kapával-kaszával felszerelve indultak az ellenség ellen s tömegesen álltak be honvédek. A hitközség annaleszei sok érdekes dolgot jegyeztek fel az A.-i zsidóság hősiesség magatartásáról a szabadságharcban. Így felemlítik, hogy Weisz Jakab akkori hitközségi elnök minden nap jelentést tett a Tiszántúl tartózkodó kormánynak a császári hadak állásáról s a veszedelmes kém-szolgálat miatt Eisachsen osztrák kapitány megakartá botoztatni, de tévedésből öccsének, Weisz Simonnak utalványozták ki a 25 botot. Hay Jakabról is meghatóan szép dolgot olvasunk. Kosuth Lajos A.-on jártában meglátogatta a tekintélyes, vagyonos öreg urat. Hay összehordatta házának minden kincsét, aranyat, ezüstöt, cink-és rézreműt s átadta azokat Kossuthnak azzal, hogy vagyonát használja fel a haza javára. Az osztrákok hazafiasság magatartásáért súlyos hadisarcot róttak az A.-i zsidóságra, mely a rá kivetett 1143 forint részleteit éveken át törlesztette. 1862-ben Herczog rabbi örökét Kunstadt Ignác, a *Luach Erec* c. mű szerzője, a kiváló hitközség foglalta el. Húsz évig működött s utána rövidebb-hosszabb szünetekkel már a modern rabbik következtek, először Vajda Béla dr., azután Blumgrund Naftali dr. és Guttmann Simon dr., míg jelenleg a hivek nagy meglepődésére Resofszy Arthur dr. tölti be a rabbi-állást. 1869-ben a hitközség kongresszusi jelleget öltött. A hitközség levéltárában sok régi irat, hadisarc befizetéséről szóló nyugta s egyéb történelmi okmány van, melyek között legérdekesebb Nagy Szigethy Szily József Pest Pilis és Solt törvényesen egybekapcsolt megyék ispánjának 1797 május 11. kelt elismerő levele az «A. mezővárosabeli zsidó község részére», azért mert az A.-i zsidóság «a Felséges Fejedelem és a Magyar Hazának fentartására és védelmére az ellenség eleiben kelő megyebeli nemesség fegyverkezésének célját s előmenetelét 100 forintokkal, esztendőnként pedig 200 forintokkal elősegíteni kívánta és fogadta». A hitközség történetét Vajda Béla dr. rabbi dolgozta fel *A zsidók története A.-ban és vidékén* c. alapos munkájában. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Pintér Gyula az elnöke, a betegsegélyző egyesület, melyet Resofszy Arthur rabbi vezet és a nőegyesület, melynek élén Hay Mórné áll. A hitközség évi 18,000 pengős költségvetéssel dolgozik, melyből 4–5000 pengőt fordít szociális és filantropikus célokra. Több jótékony és kulturális célú alapítványt is kezel a hitközség. Anyakönyvi területéhez Jászkarajenő, Kocsér, Tószeg és Törtel községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 460, a családok száma 150, adót 159-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 17 gazdálkodó, 2 tanító, 48 kereskedő, 2 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 3 orvos, 13 magántisztviselő, 17 iparos, 3 mérnök, 3 magánzó és 36 egyéb. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 13-an estek el, akiknek emlékét a templom falába illesztett márványtábla őrzi meg. A forradalomnak és ellenforradalomnak két áldozata van. A hitközség mai vezetősége: Resofszy Arthur dr. rabbi, Löffler Miksa elnök, Klein Antal és Vadász Izsák al-

elnökök, Possel Zsigmond és Pick Ignác gondnokok, Perényi Ignác, Pintér Gyula és Roth József előjárók, Neumann József pénztárnok, és Steiner Zoltán dr. polg. isk. tanár, titkár.

Abonyi, 1. Andor, költő, ügyvéd, szül. 1887 febr. 21., elesett Dubno mellett, Galiciában 1915 szept. 14. A jogi doktorátus és ügyvédi diploma megszerzése után Dombóváron nyitott irodát. Harcétéről küldött versei a Budapesti Hirlapban és más lapokban jelentek meg. Szerkesztője és alapítója volt a Dombóvár és vidéke c. politikai lapnak. Önállóan megjelent kötetei: *Primus* (költemények); *Nap-nap után* (1911).

2. A. Armin, pedagógus, szül. Nyitrán 1887. A lévai tanítóképzőt végezte és a fővárosnál működik. Cikkei a Néptanítók Lapjában, a Népevelők Lapjában és a Népművelésben jelennek meg. Önálló pedagógiai művei: *A fogalmazás tanításának vezérkönyve* (1919).

3. A. József, orvos, szül. Sárköz-Ujlakon 1858 márc. 19., megh. Budapesten 1914 szept. 13. Budapesten végzett az egyetemen és u. o. működött mint fogorvos. Ertekezései hazai és németországi orvosi szaklapokban jelentek meg. Önállóan megjelent művei: *A fogászat és műtéteinek rövid kézikönyve* (1888); *Compendium der Zahnheilkunde* (Wien, 1889); *Az altatószerekről, különös tekintettel a bromaehtylre* (1892); *A fogászat Hippokrates korában* (1899); *A kaucsuk és annak alkalmazása az orvosi gyakorlatban* (u. a.); *A fogászat haladása 1899-ben* (1900). Ezeken kívül egyideig szerkesztője volt az Odontoskop c. folyóiratnak.

Abrahám v. **Abram,** a zsidó népnek, Edom és Izmael ivadékanak is ősatya (*Avróhom ovínu* = Abrahám ősatyánk), a hagyomány és az ókori héber irodalom legkimagaslóbb alakja. A Szentírás a mezopotámiai Ur városából származtatja és körülbelül 2000 évvel Kr. e. élhetett Hamurabi sumir király korában, akit a modern bibliakutatás a Bibliában megemlített Amrafellel azonosít. Első fellépése idején még Abramnak mondja a *Genesis*, később Á.-nak, amely név két héberszó összevonásából keletkezett: *ab* (atyá) és *hamon* (sokaság). Á. tehát a Biblia etimológiája szerint a népek sokaságának atyját jelenti. A Szentírás feltűnő körülményességgel és észrevehető szeretettel írja meg Á. küzdelmekben gazdag életét, Mezopotámiából való kivándorlását, kánaáni letelepedését, egyiptomi útját, Lóttól, atyjafiától való elválását, Izmael és Izsák születését, Hágár elűzetését, Izsák feláldozását (Akéda), hősies háborúját a négy babiloni királlyal, akik a kánaáni őt királyt legyőzték. A bibliakritika, amely a patriárák történelmi valószerűségében kételkedik, Á.-mal szemben hívőbb álláspontra helyezkedik és elismeri a róla szóló hagyományban a történelmi lehetőséget. Ezt a feltevést arra alapítja, hogy Abram (v. Abiram) nevét az ókor sémái emlékei is őrzik. A bibliai Ur területén 1927-ben végzett ásatások ugyan nem tártak fel döntő bizonyítékokat, de olyanok sem kerültek felszínre, amelyek az eddigi hipotéziseket megdöntötték volna, a szkeptikus kritika megmaradhat tehát eddigi álláspontján és legalább Á. személyére vonatkozólag nem vitatja a Szentírás megbízhatóságát. A hagyományhú

zsidóság természetesen sohasem osztotta kritika kételkedéseit és történelmi szemlélete Szentírásra, a Talmudra és Midrasokra támaszkodott, amelyekben a zsidó nép legfőbb történelmi alakjaiként élnek a patriárák. Ilyenekül lépnek fel a legendákban is, amelyek Á. fenséges alakjának felmagasztalásában kimeríthetetlenek. Á. már a Szentírás szerint is erős, igazságos, milder cselekedetében, méltóságteljes és önzetlen. Istenbe vetett bizalma, az iránta való engedelmissége és áldozatos alázata hősiességbe nemesül ki a Szentírásban és még inkább a legendákban. Az egyistenhitnek ő a legelső hirdetője és az isteni törvények tiszteletét ő vetette az emberi öntudatba. A Korán és a muzulmán költészet Ibrahim néven szintén ilyennek örökíti meg. A Midrasok a zsidó vallás rendszerét is tőle gyökereztetik és azt beszélik róla, hogy ismerte a később keletkezett «Tan» egész komplexumát, a Tóra 613 parancsát és tilalmát híven betartotta. De hibától mentesnek a Biblia sem állítja, még a későbbi midrasi apológiák sem ilyennek festik és kételkedései miatt megrojják, sőt azt is bizonyítják, hogy ingadozó bizakodása miatt szenvedték el az ő ivadékaik az egyiptomi rabszolgaságot. Legmeghatóbb vonása a tőle származott zsidó nép iránt való szeretete, amely a midrasi legendák szerint olyan nagy, hogy őrizi a poklok kapuját, megvigasztalja az oda kerülőket, enyhíti szenvedéseiket és kimentí őket az elkárhozából. A keresztény költészetnek az a felfogása, amely a halállal kapcsolatban az Á. kebelébe való visszatérés képét teremtette meg, a Talmud hasonló elgondolásában gyökerezik. Az Új-Testamentum szerint (*Luk.* 16. 17.) az üdvözült szegények lelke Á. ölében pihen a mennyországban. A zsidó hagyomány a reggeli ima (sacharisz) rendszeresítését Á.-nak tulajdonítja. U. P.

Abrahám, apai név. A zsidó hagyomány Á. patriárákat tekint a zsidó vallás első megalapítójának és ezért minden zsidó hitre tért nemzsidóban Á. szellemi örökösét látja a zsidó felfogás. A zsidó szövetségbe való felvételnél minden prozelyta a héber személynév mellé apai névül az Á.-ét kapja és a zsinagógái neve ilyen formán így hangzik: X. ben Á. ovínu (X. Á. ősatyánk fia); a nők pedig X. basz Á. ovínu (X. Á. ősatyánk leánya).

Abrahám, 1. rabbisági ülnök Budán a XVI. században. Neve az 1580. évi adózók lajstromában fordul elő; valószínűen törökországi származású volt.

2. Á. ben Izsák Russo, gyulafehérvári chacham, Erdély országos főrabbi, valószínűen szefárd származású. 1736—1738 közt töltötte be magas hivatalát. Megh. 1738.

3. Á. ben Snéor. Szerencsés Imrének, (I. o.) II. Lajos al-kincstárnokának első házasságából született elsőszülött fia. Már felnőtt és házasságban volt, mikor atyja egy budai keresztény nővel folytatott viszonya miatt kénytelen volt megkeresztelkedni. A. és fivére nem követték atyjuk lépését és hithű zsidók maradtak. A budai zsidó utcában laktak anyjukkal együtt és a vallásos élet minden megnyilvánulásában résztvettek. Atyjuk kitérése után nagyapjuk nevével hívták őket a Tórához, mivel azonban Szerencsés Imre

megkeresztelkedése után is ragaszkodott zsidó hittestvéreihez és nem szünt meg jót cselekedni velük, a budai zsidóság különböző egyházi férfiak meghallgatása után (l. *Naftáli*) atyjuk héber nevének felemlítésével hívatta őket a Tórához. Á-t, valamint fivérét Efrájimot később Szulejmán szultán a budai zsidókkal együtt Törökországba hurcoltatta.

U. L.

4. *Á. há-kóhen*, rabbi, 1450 körül élt Budán. Tanulmányait Iszerlein Izrael rabbinál végezte Bécsújhelyen. Fennmaradt az a levelezése, melyet egykori mesterével folytatott egy komplikált válási ügyben. A mester nem adott igazat a tanítványának,

5. *Á. Löb*, budai rabbi, 1738–45 között működött és Nikolsburgból származott.

6. *Á. Mëir*, miskolc-esabai rabbi volt haláláig, 1730-ig. Halála után veje, Finkelstein József rabbi adta ki *Peri Cadik* című művét (Pozsony 1839).

Ábrahám, Pál, zeneszerző, karmester, szül. Budapesten 1898. Ugyanitt végezte zenei tanulmányait. Jazz-kompozíciói nagyon népszerűek. A Fővárosi Operettszínház karmestere. A *Zenebona* énekszámait ő állította össze és komponálta.

Ábrahám szövetsége, l. *Circumcisio*.

Ábrány, (*Abramovce*, Cs.-Szl.), (héberül *Abraham*) nagyk. Borsod vm. 1735-ben 20 zsidó lakója volt, 1750. márszervezett keretben működött a hitközség. Az első rabbi Jungreis Sámuel volt, ki 1785. Csécsére került, itt halt meg 1829. Utóda: Sraga Feivis 1824. halt meg. Az ő idejében élt és működött Á.-ban Katz Józsuá, a későbbi verpeléti rabbi, Liebermann Nátán 1825–32 ig, fia Mózes pedig 1836-ig töltötték be a rabbiállást. Az ő utóda Margareten Izsák Cevi, aki 1850. halt meg. Szerzője a *Ben Dávid* (1846) novellisztikus és *Tókef ha Talmud* (1849) polemikus iratnak. Margareten talmudi tudománya mellett filozófiai ismeretekkel is bírt. Utóda Schlesinger Sámuel, Éger Akiba unokaöccse lett, megh. 1888. Halála után veje Cseh Áser Eljákim követte, aki 1910. Mezőkeresztesre került rabbinak.

Abrudbányai lelet. Három táblájú fakönyv, melyet 1785-ben találtak az abrudbányai ércbányában. Feliratait eleinte hébernek nézték, de utóbb megállapították, hogy a hébernek olvasott betűk a római cursiv írás betűi. Több történelemíró bizonyítékkal használja fel arra, hogy a régi Pannóniában is éltek zsidók, de a modern kutatások elvetik ezt a téves értelmezést. Ez azonban nem dönti meg azt a feltevést, hogy már a régi Pannóniában is éltek zsidók. A fakönyv a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában van.

U. L.

Abstinenca. Aszketikus értelemben a testi gerjedelmek tudatos elölése. A zsidóság, amely ugyan elítéli a szenvedély túlzásait és mindig a test kívánságainak legyőzésére törekedett, idegenkedik az Á.-tól és rosszulja az életöröm erős, keserű elfojtását. A Halacha még a nazireust is, aki a borivástól való tartózkodásra tesz fogadalmat, elítéli. A próféták és a talmudszerzők az ember törekvéseinek nem a természetellenes tartózkodást jelölik meg, hanem a bölcs mértéktartást csupán, a saját magunk legyőzését, mert csak ez biztosítja a Biblia szerint való «megszentelést»,

a tisztátalanságoktól való irtózást és az emberi élet megnevelését. Ennek az évezredes nevelésnek köszöni a zsidóság mértékletességét, amelyet még a nemzsidók is elismernek. Az iszákosság ritka bűn a zsidók között, természetesen a magyar zsidók között is. Ennek tulajdonítható, hogy a bűnözők száma kisebb a zsidók között, a családi életük tisztasága ellenben biztosítottabb, az életerejük szívósabb és bizonyos betegségekkel szemben nagyobb az ellentálló képességük. Némely idegbetegségre ugyan a zsidók hajlamosabbak, mint a nemzsidók, de ennek oka nem a mértéktelen életmódban, hanem a szociális és hygienikus körülményeikben rejlik.

U. P.

Acél Dezső, orvos, szül. Budapesten 1890 dec. 31. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Tíz évig a közegészségtani intézet tanársegéde volt. 1920 óta a Pesti Izr. Hitközség kórházai központi laboratóriumának főorvosa. Magyar és német folyóiratokban megjelent bakteriológiai, serológiai és chemiai vonatkozású tanulmányainak száma kb. 50-re tehető. Fontosabb alapvető tanulmányai: *Kongó-vörös táptalaj*; *Nitrit-meghatározás ivóvízben*; *Nitrit-meghatározás hús- és kolbászfélékben*; *Mikronitrogén-meghatározás*; *Cholesterin-meghatározás és A tifusz-immunitás lényege*.

Acharé mész, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 16. fejezetének elejétől a 18. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Az engesztelő nap. Az áldozás és a vér. Tiltott házasságok. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ezekiel könyve* 22. fejezetének elejétől a 16. versig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a próféta a tiltott házasságok bűnét is felsorolja a bűnök között. A naptári beosztás folytán nem szökőévben a következő hetiszakasszal olvastatik együtt (Acharé mész-kedősím).

F. D.

Acharé mész kedősím, sz. k.-sel *acharé mót kedosim*, a magyarországi talmudi zsidók között is ismert közmondás, amely az emberértékelés megbízhatatlanságát példázza fanyar humorral. Az A. kifejezés értelme, hogy halála után szentté avatják az embert; azt is talán, hogy csak halála után jut az ember a megérdemelt elismeréshez. A kánonikus szenttéavatást nem ismeri a zsidóság és a közmondás csak képletesen használja a kifejezést, a halottakkal szemben enyhülő, vagy egészen felfüggesztett kritika jellemzésére. A héber példaszó két szidra (bibliai hetiszakasz) összevonásából alakult: «acharé mész»-ből, amely szószerint való fordításban azt jelenti, hogy: *halála után* és «kedősím»-ből, amely *szenteket* fejez ki a héber nyelvben. A kapcsolás tehát ezt a három szót adja: haláluk után szentek. Az «Acharé mész» nevű szidrárt rendszerint nisan hónap 2., 4. vagy 5. szombatján olvassák fel a zsinagógában, néha az utána következő «kedősím» nevű hetiszakasszal, de ilyenkor az összekötött hetiszakaszok felolvasása ijar hónap 2. szombatjára esik. Az utána következő szakasznak «Emór» a neve (*szólni, beszélni* ige parancsoló módja), ami a közmondás értelmét teljessé teszi. «Acharé mész kedősím emór»: haláluk után szentnek mondjad az embereket.

U. P.

Acharón (*h.*) *Utolsó*. A liturgia keretében a hitközségnek az a tagja, akit utolsónak hívnak a Tórához, a felolvasás alkalmából.

Acharónim, az acharón (utolsó) héber szó többes száma és epigónokat, vagy későbbjőtteket jelent. A talmudikus irodalomban a decisorokat és kodifikátorokat értik alatta. A zsidó hitéletnek Magyarországon is érvényes végső formái nagyrészt az A. szelleméből bontakoztak ki és döntvényeik még ma is irányadók. Még a reformtörekvések sem tudták megtörni a hatásukat és a konzervatívizmus, amelyhez a haladó hitközségek is visszavisszakanyarodnak, az ő tevékenységük eredménye. Működésük több száz esztendő óta él, bárha arról, hogy ki nyitotta meg az epochájukat, nem egységes a felfogás. Némelyek a XIII. századra teszik működésük kezdetét, arra az időre tehát, mikor a francia iskolából kikerült Toszafisták (l. o.) korszaka lezáródott. Mások a Dűrenből való Izsáknak, a *Saare Dura* szerzőjének a XIV. században történt föllépésétől számítják az A. korszakát. Olyan vélemény is van, amely a középkor végével veti össze az A. föllépését és még ezzel a felfogással szemben is az a másik áll, amely azt állítja, hogy az A. periódusa a XVI. század második felében Káro Józseffel, a *Sulchan Aruch* (l. o.) szerzőjével kezdődik. Az eltérő számítások nem zavarják meg a korszakról kialakult felfogást, sem pedig a tekintélytiszteletet, amely a zsidó hitéletben meggyökeresedett és legerőteljesebb kifejezését abban találta, hogy az egész világ zsidósága — természetesen a *magyar zsidóság* is — a *Sulchan Aruch* alapjára helyezkedett. Csúpan a haladó hitközségek tettek kísérletet arra, hogy a *Sulchan Aruch*-tól valamennyire függetlenítsék magukat, ami kis mértékben az imarend módosításában, felismerhetőbben a zsinagógák berendezésében és némely ősi szertartás modern átalakításában jutott kifejezésre. A magyarországi haladó hitközségek sohasem azonosították magukat az úgynevezett reformzsidósággal, amely meg is bukott Magyarországon (l. *Reformzsidók*), de ahol felfogásuk szerint nem bolygatták meg a tradíciós hitélet legbelsőbb lényegét, szintén követték a modern irányzatot: zsinagógaikban az almemort (l. o.) hagyományos centrális elhelyezéséből a frigyszekrény elé állították, bevezették az orgonát, több helyen a vegyes énekkart, a templomban való esketést, a konfirmációt stb., de lényegesebb részeiben a hagyomány alapján maradt a hitéletük, sőt az utolsó években egyre erősebben hangsúlyozták a *Sulchan Aruch* alapján való elhelyezkedésüket és ezzel a magyar haladó hitközségek életében is újból az A. szellemének befolyása érvényesül. Mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a magyar zsidók vallásos pszichozisa nagyjában az A. több évszázados működésének a produktuma.

U. P.

Achdusz Adónój, (*h.*) Isten egyetlensége a legfőbb teológiai természetű zsidó tanítás. A monoteizmusz héber neve. Aki ezt tagadja, az nem is zsidó.

Achér. Szó szerint más-t jelent, de csak eretnekre alkalmazzák, vagyis olyan emberre, aki más lett. Eredete a II. sz.-ig megy vissza, még pedig Elisa ben Abujáig, aki korának egyik leg-

nagyobb tudósa és r. Akiba meg r. Meir híres tannaiták barátja volt, de eretnekségbe esett és azóta csak A. néven emlegették.

Achiló usszijó, (*h.*) *Évés és ivás*. Mindkettő — a zsidó vallás szerint — az élet fenntartására szolgál. Az évés-ivás eszköz csupán és nem cél, mert a cél: a tökéletesedés. A bőjt viszont a megtisztulás egyik eszköze, de a zsidó felfogás nem követeli a túlzott lemondást a test természetes igényeinek kielégítésében.

Ács Lípót, festő, iparművész és rajztanár, szül. Vizsolyán (Abauj-Torna m.) 1868. Az országos mintarajziskolában a rajztanárképzőt végezte (1889—93), majd Lotz Károly alatt tanult. 16 évig a szekszárdi áll. főgimnázium tanára volt, azután a budapesti Néprajzi Múzeumba rendelték be. Szekszárdon kerámiai műhelyt, Sárközben nagyszabású háziipari telepet létesített (1901), mely utóbbiban az ottani népművészet utánérzésével állítottak elő iparművészeti tárgyakat. Iparművészeti tevékenységéért többször kitüntették (Milano 1906, Pécs 1907, Miskolc 1911, Helsingfors 1922). A sárközi népművészet tulajdonképeni felfedezője és méltánylója, melyet Malonyai *A magyar nép művészete* IV. kötetében feldolgozott. Számos művészeti és művészet-pedagógiai cikket írt hazai és külföldi folyóiratokba (Magyar Iparművészet, A Ház, Új Idők, Vasárnapi Ujság, Népművelés, The Studio, The Wide World Magazine, Neue Wege stb.).

F. B.

Acsády, 1. **Ignác**, történetíró, szül. Nagykárolyban 1845 szept. 9., megh. Budapesten 1906 dec. 17. A pesti egyetemen előbb a jogi, majd a filozófiai fakultást végezte el és a doktorátus megszerzése után publicisztikai téren működött a Századunknál és a Pesti Naplónál, aztán a Magyarországnál. Publicisztikai munkásságát egész életén át nem hagyta abba. Közgazdasági és politikai cikkei éppoly kiválóak, mint azok a cikkek, amelyek a történelmi szaktudományok körébetartoznak. Történetírói munkásságát a nyolcvanas években kezdte meg, addig újságírói tevékenysége mellett lefordította Ranke *«A római pápák története»* három kötetét és Bluntschli, *Politika történetét* az Akadémia kiadásában és szépirodalmi műveket is írt. Ilyenek: *Fridényi bankja* (1882); *Pénzházasság* (1880); *Aranyország* (vígjáték, 1880), azonkívül szerkesztette az Athenaeum *«Kézi Lexikon»*-át, mely az első egyike volt hazánkban (1891—93). Főleg történettudományi problémák felkutatására szentelte egész életét, mely egyhangúan, külsőségek nélkül folyt le a szerkesztői asztal mellett, az Országos Levéltár és a Magyar Tud. Akadémia fíliánsa közt. Az Akadémiának 1888 óta volt tagja. Számos akadémiai és a Századokban, a Budapesti Szemlében, Magyar Tanügyben, Magyar Zsidó Szemlében stb. megjelent tanulmányán kívül nagyobb művei: *Az osztrák császári cím és Magyarország* (1877); *Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után* (1883); *Széchy Mária* (1885); *Magyarország Budarára visszafoglalása korában* (1886); *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt* (1888); *Közigazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században* (1889); *A magyar jobbágy-népesség*

száma a mohácsi vész után (1889); *Régi magyar birtokviszonyok* (1894); *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában* (1896); *A magyar jobbágyság története* (1896); *A magyar adózás története 1598—1604* (1896); *Magyarország három részre osztásának története* (1896); *Magyarország története I. Lipót és I. József korában* (1896). Mindkettő a millenniumi történelemben. Legnagyobb és legismertebb munkája a Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent két hatalmas kötet: *A magyar birodalom története* (I—II. 1904), mellyel az egész nemzet történetírója lett s amelyben a modern tudomány követelményeinek megfelelően, de azért izzó hazaszeretettel, a nép és az állam ezeréves életét örökíti meg klasszikus magyarsággal és hatalmas judiciummal. Életének e nagy művét nem sokkal élte túl. Már súlyos beteg volt, mikor Dudek János, a dogmatika tanára a hittudományi karon *Kritikai tanulmányok Acsády Ignác művéről* (1905) címen a dogmatika szempontjából élesen megtámadta. Nem sokára a legnagyobb sikere és legnagyobb csalódása után meghalt. A rákoskeresztúri zsidó temetőben, valamint a M. Tud. Akadémián is Csánki Dezső, az Orsz. Levéltár államtitkár-főigazgatója tartott fölötte emlékszedet. Számos kitűnő tanulmánya jelent meg a Közgazdasági Lexikonban, a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében, a Közgazdasági Szemlében és az Új Magyar Szemlében is. Az IMIT Évkönyvébe írott zsidó-történelmi tanulmányai: *A magyar zsidók a XVIII. században* (1900); *Az egyházi szellem és a zsidók* (1902); *A zsidók a magyarság multjában* (1903). Egyéb munkái: *Bethlen Gábor és udvara* (1890); *Két pénzügytörténeti tanulmány* (1894); *A jobbággyadózás 1577—97.* (1896); *La liberazione di Vienna dall' assedio turco del 1683 e la liberazione del Ungheria del gioco turco* (1908); *Der Befreiungskrieg oder Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft* (1909); *Der Entsatz Wiens von der türkischen Belagerung im J. 1683 etc.* (1909). S. R.

2. A. Jenő, mérnök, A. 1. testvéröccse, szül. Nagykárolyban 1853 ápr. 9-én. A pozsonyi gimnáziumban és a zürichi műegyetemen tanult, itt mérnöki oklevelet szerzett, azután állami szolgálatba lépett és 1879—1903 közt több vármegye államépítészeti hivatalában működött, később a kereskedelemügyi minisztériumba rendelték be szolgálatra, ahol 1913 óta műszaki főtanácsos. Tanulmányai a Mérnök- és Építészeti Egylet Közlönyében és más mérnöki és közgazdasági szaklapban jelentek meg. Művei: *A mezőgazdasági út-, vasút- és hídépítés* (1897); *Magyar és német műszaki szótár* (2 köt. 1900—01); *Közütanok közigazgatási és közgazdasági tekintetben* (1902).

Aczél, I. Endre, hírlapíró, szül. Ungváron 1865. Jogásznak készült és Budapesten, majd Bécsben jogi tanulmányokat végzett, de már eközben hírlapíró lett. Előbb a Borsszem Jankó c. élelaphoz dolgozott, amelynek hosszú esztendőig ő írta a vidéki élet elmaradottságait jóindulatúan kifigurázó Muesza c. rovatát. 1892-ben a Magyar Ujság c. napilap cikk- és tárcáiírója lett és különösen Alterego álnévvel jegyzett elmésen szatirikus

karcolataival vonta magára a figyelmet. 1897-ben megalapította a «Honvéd» c. képes napilapot, amely azonban egy esztendő múlva megszűnt. Ezután az Új Hírek c. fürge boulevard-lap tulajdonosa és főszerkesztője volt. Megjelent két humoros regénye is.

Sz. G.

2. A. Henrik, festő és iparművész, szül. Nagyváradon 1876. A budapesti iparművészeti iskolán, majd Székely Bertalan és Lotz alatt dolgozott. Olaszországi tanulmányain főleg iparművészettel (bőrszobrászat, bútorteknika és csipkekészítés) foglalkozott, később a festészetben Münchenben képezte magát. 1896—99-ig az Iparművészeti Múzeumban volt alkalmazva. 1907—18 között a szabadkai felső nőipariskolát és iparművészeti szakiskolát vezette. A háború után Budapestre költözött. Tájképeket, arcképeket, ritkábban életképeket fest. 1899 óta kevés megszakítással a Műcsarnokban állított ki.

F. B.

3. A. Ilona, *színművésznő, szül. Aradon 1888. Tanulmányait a budapesti Színművészeti Akadémián végezte. Előbb a kolozsvári Nemzeti Színház kötelékébe tartozott, majd Budapestre került, ahol a Magyar Színház tagja volt. 1909-ben a Nemzeti Színházhoz került, amelynek jelenleg örökös tagja. A színház modern műsorában, színművekben és vígjátékokban, nagy intelligenciájával és markáns alakítóképeségével megbecsültté és népszerűvé tette magát.

Ada, nagyközség (SzHSz) Bácsbodrog vm. 13.105 lak. Valaha királyi kamarabirtok volt és a zsidók a királyi kamara védelme alatt állottak. A hitközséget 1790. alapították. Az első rabbi Acker Aron (megh. 1837.) és Heilbronn Jakab voltak. Az 1849. szabadságharcban szerb szabad csapat vonult a városba, elhurcolta a község 60 tagját, közöttük a rabbi is Zentára és ott 1849 febr. 7. kivégezték őket. 1852 óta Weber Mordecháj Eliezer a rabbi, akit az *adai cadiknak* hívtak. Fia volt a Zentán kivégzett Weber Dávidnak. Ő szerezte *Milchomasz Chobo* és *Éc Ovósz* (Jeruzsálem 1885), *Bechórósz* (1889) és *Erech Dol* (1885) c. novellisztikus munkákat. A község 1868. orthodox lett. A rabbi Jeruzsálemba vándorolt, ott halt meg 1892. Utódja Prágén Jakab, a *Seelasz Saalor* c. responsungyűjtemény szerzője, községét chászsideus irányban vezette, 1920. halt meg. A községnek jelenleg 190 tagja van. Rabbija: Hoffmann Dávid.

F. D.

Ada Adrienne, énekesnő, szül. Budapesten 1889. Marcelle Lindh tanítványa volt és énektanulmányai befejezése után turnéra indult. Bejárta Európát és elsőrangú nevet szerzett magának.

Ádám, a Biblia elbeszélése szerint az első ember, akit közvetlenül Isten teremtetett a föld porából és az Éden kertjében helyezett el. Á. szó a «föld» *adómó* névvel kapcsolatos, s azt jelzi, hogy az ember a föld porából alkottatott. Előbb állatokat rendelt melléje «segítségül», később kivette egyik bordáját s ebből alkotta a nőt, (Évát) «segítségül», mikor pedig felesége rábeszélésére, illetve a kígyó csábítására a tudás tiltott fájának gyümölcséből evett és ráeszmélt, hogy meztelen, akkor Isten kiűzte az Édenből és «corcája veritékében való kenyérvetésre» kárhoztatta. Ez elbeszélésnek a keleti

irodalomban eddig nem találták mását. A későbbi hagyomány (Aggáda, Midras) sokat foglalkozik Á. személyével és mindig *ódom ho-risónak* (az első ember)-mondja. Így p. o. azt jegyzi fel róla, hogy Isten megmutatta neki az utána következő nemzedékek tudósait, gondviselőit és mindegyiknek sorsát is. E gondolaton épülhetett fel *Madách*: Ember tragédiája is. F. M.

Ádám Lajos,* orvostanár, szül. Tergenyén 1879 máj. 1. A budapesti egyetemen tanult és a sebészeti klinikán volt előbb tanársegéd, majd 1916 óta egyetemi magántanár, egyszersmind közkórházi sebész-főorvos. 1923-ban egészségügyi főtanácsos, 1927. nyilv. rendkívüli egyetemi tanárnak és a III. sebészeti klinika igazgatójának nevezték ki. A fajvédőifjúság egy félétven át hevesen tüntetett kinevezése ellen. Á. ügye a parlamentet is foglalkoztatta s ez alkalommal a liberális képviselők a miniszteri kinevezés jogossága mellett foglaltak állást. Elismert sebész, akinek elméleti értekezései a fistuláról, tetanusról s az érzéstelenítésről hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg. S. R.

Ádánd, kisk. Somogy vm. 1503 lak. A kongresszusi hitközség levéltárában őrzött német és héber nyelvű jegyzőkönyvek tanúsága szerint Á.-on és környékén az 1800-as években már mintegy száz zsidó lakott, akik 1816. alapították meg a hitközséget Spitzer Dávid, Schwarc Kálmán és Kohn Jakab kezdeményezésére. Suszmann és Spitzer Vilmos voltak a hitközség első rabbijai, mindketten kiváló talmudisták. Az első előjárók Spitzer Gábor, Ney Farkas és Kohn Eliás voltak, valamennyien gazdálkodók. A hitközség alakulásával körülbelül egyidejűleg létesült a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Neiser Sándor az elnöke. 1864-ben már megvolt a hitközség népiskolája, melyhen kezdettől fogva magyar nyelven folyt a tanítás. A hitközségnek két temploma is van, az egyik Á.-on, a másik Szabadhidvégen. Előbbi 100 éves, szép stílusban épült, emeletes templom, a másik szerényebb. méretű s körülbelül 80 évvel ezelőtt épült. A hitközség tagjai közül jónévvű ügyvédek lettek Spitzer Mór és Spitzer Sándor, a közéletben is előkelő szerepet tölt be Pollacsek Géza nagybirtokos, akinek Koppánymegyeren 2500 holdas birtoka és mintagazdasága van. A hitközség élén mindig kiváló rabbik álltak. A már említett Suszmann és Spitzer Vilmos után Látzer H., Drechsler Bernát, Krausz Mór, Klein Adolf és Deutsch Mór következtek a rabbiállásban. A jelenlegi rabbi Löw Jeromos, a világhírű, nagy Löw rabbik leszármazottja, aki mély tudással és nagy lelkesedéssel tölti be tisztét. Meg kell emlékeznünk még azokról a férfiakról, akik buzgón tevékenykedtek a hitközségi élet fellendítése körül. Ezek: Weiner Sámuel, aki 25 évig állott a Chevra Kadisa élén, Weintraub József, aki 20 évig vezette a Chevrát, Frey Mór, aki vezető szerepet játszik a hitközségi életben és a közszeretben álló Schwarc Márton, akinek négy fia és három veje küzdötte végig a világháborút. A hitközség 200 lelket számlál, 39 családra oszlik, 54-en fizetnek adót. 3385 pengős évi költségvetéssel dolgozik a hitközség, melyből nagyobb összeget fordít filantrópikus és szociális

célokra. A világháborúban több tagja vett részt, akik közül Spitzer Sándor Dezső ügyvéd aranyéremmel kitüntetett hadnagy, Neiser László és Schwarc Miksa haltak hősi halált. Az ellenforradalomnak ötten estek áldozatul, teljesen ártatlanul. A hitközség elnöke Kohn Hermann, pénztárnoka Spitzer Gyula, templomi előjárója Neiser Sándor.

Ádár (ádor), a zsinagógai év tizenkettedik hónapja. Mindig huszonkilenc nappól áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak szombatra, hétfőre, szerdára és csütörtökre eshetik. A zodiákusban hal a jele. Sábosz Sëkolim-ot (l. o.), ha Á. újholdjának első napja szombatra esik, ezen a napon tartják (l. *Taanisz Eszter* [Á. 13.], *Purim* [Á. 14.] *Susán Purim* [Á. 15.]). Sábosz Zochor-t (l. o.) a purimot közvetlenül megelőző szombaton tartják. A purimot követő szombatok egyikén, még Á.-ban tartják Sábosz Poró-t (l. o.), azon szombaton pedig, melyen niszán újholdját kihirdetik, tartják Sábosz Hachódest (l. o.), kivéve ha niszán újholdjának első napja szombatra esik, úgy ezen a napon. Két Á. esetén minden a második Á.-ba tevődik át. F. D.

Ádár séné. Szó szerint *második Ádár*, nevezik *véádárnak* is; a zsinagógai szökőév 13. hónapja. Egy-egy ilyen a 19 éves ciklus folyamán 7 ízben iktatnak az esztendőbe, hogy kiegyenlítsék a nap- és hold-év között levő különbségeket. Valamennyi terminus a második ádárra tételük át. Ádár 7-ét Mózes születésének és halálának évfordulóját, Eszter bőjtjét és purimot ebben a hónapban tartják. (Első ádárbán van az ú. n. *kis purim*, l. o.) A halálozási évfordulót is ebben a hónapban tartják, kivéve, ha a halál egy szökőév első ádárjában következett be. F. D.

Ádasz jeréim (h.). A (az isten-)félők gyűlékezete. Így nevezik héber nyelven az orthodox jellegű hitközségeket.

Adderabba. Arameus szó. Jelentése: *sőt*, még inkább, ellenkezőleg, megfordítva. Valamely kérdés megvitatásánál az ellenvélemény kifejtését az A. szóval szokták megkezdni.

Ádár hu (Jelentése: *«mindenható ő»*), a Haggáda végére beillesztett szép dallamú, népies dal, mely a jeruzsálemi templom felépítéséről szól. A dal minden strófája Isten egyik tulajdonságával kezdődik s egy refrénnel zárul. Az A.-t különféle, népies dallamokra éneklék, amelyek átmentek a nyilvános Istentiszteletbe is, ahol ezek peszachkor a tipikus, sűrűn visszatérő ünnepi melódiák. A dal provencai eredetű a XIV. sz.-ból.

Adler, 1. *Adolf*, ügyvéd és lapszerkesztő szül. 1854., megh. 1927. Nagykároly város politikai és társadalmi mozgalmaiban nagy szerepet játszott. Több mint 30 éven át a Nagykároly és Vidéke felelős szerkesztője volt.

2. *A. Gyula*, a Pesti Chevra Kadisa elnöke, szül. Bazinban 1849 júl. 18. A budapesti kereskedelmi akadémia elvégzése után bankpályára ment. A Cohen bankháznál kezdte, majd Fővárosi Váltóüzlet néven önálló bankházat alapított, mely 50 éve áll fenn. Évtizedek óta vezető szerepet játszik a felekezeti életben. Sokáig volt a Pesti Izr. Hitközség kórházi bizottságának elnöke és templomi előjáró. Jelenleg

elnöke a Mikéfének és a Pesti Chevra Kadisának, mely az ő vezetése alatt nagyot fejlődött és számos intézményt létesített.

3. *A. Heinrich*, orvos-író, szül. Pozsonyban 1849 aug. 5., megh. Bécsben 1909 nov. 27. A gimnáziumot szülővárosában, az egyetemet Bécsben végezte és u. o. lett városi kerületi orvos. Egyszersmind munkatársa volt a Neue Freie Pressének, 1886-ban szerkesztette a Tagblatt des hygien. Congresses, 1889 óta a Wiener Medizinische Wochenschrift, 1894 óta a Monatsschrift f. Gesundheitspflege, a Taschenbuch f. Zivilärzte és a Medizinalschematismus c. kiadványokat és folyóiratokat.

4. *A. Ignác*, zeneesztétikus, szül. Ungváron 1851 máj. 2., megh. Bécsben. Tanulmányai után nyelvtani, zenei és gyorsírási studiumokkal foglalkozott. Legérdekesebb ötlete a zenegyorsírás, a zenei hangoknak a beszéd mintájára való gyors leírása. 1870-ben már megjelent a hangversenyeken és lemásolta az előadott műveket. Két esztendőig küzdött a terv megvalósításáért, de anyagi segítséget nem tudott szerezni találmánya népszerűsítésére. Ezután Bécsbe ment és ott halt meg.

5. *A. Illés*, rabbi, szül. Zentán 1868., megh. Budapesten 1924. Héber tanulmányait Pakson, Balassagyarmaton és Pozsonyban a világi studiumokat magánúton végezte. 1891-ben Kiskunfélegyháza papja lett, néhány esztendő múlva Óbudára került. Tizenegy évig működött itt, mikor Pest hívta meg rabbijául Pollák Eleázár (l. o.) helyére. Kora ifjúságában már az Egyenlőség munkatársa, több dolgozata jelent meg itt és más felekezeti lapokban, valamint az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat és az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület évkönyveiben. Budapest egyik legnépszerűbb papja és szónoka volt, a Rombach-utcai templomban működött. A háború alatt tábori lelkes volt órnagyi rangfokozatban.

F. D.

6. *A. Lajos*, a Pesti Izr. Hitközség elnöke, szül. Szencen 1837., megh. Budapesten 1927. A bécsi politechnikum elvégzése után bankpályára ment s 1865. Budapesten megalapította a ma is fennálló Adler Lajos és Fia bankcéget. Számos nagy ipari vállalat igazgatósági tagja volt. A felekezeti életben vezető szerepet játszott. Évtizedekig volt a Pesti Izr. Hitközség jótékonyági, majd kultuszfeljárója, 1913—16-ig pedig elnöke. Ez irányú munkásságával nagyban hozzájárult a hitközség fejlődéséhez.

7. *A. Mór*, festő, szül. Óbudán 1826., megh. Budapesten 1902. A magyar úttörő festők egyike. 1848-ban telepedett le Pesten, ahol 76 éves korában, mint a magyar festők nesztora halt meg. A pesti Műegyletnek 1851-ben rendezett kiállításán szerepelt először *Toilett-csendélet* képével és ezután 58 éven át állította ki képeit. Főleg arcképeket és csendéleteket festett pontos, aprólékos kivitelben. Pesten korán feltűnt a Weissenberger-féle rajziskolában, honnan a bécsi akadémiára ment. Itt Ender és Kupelwieser a történelmi és vallásos festészet akkori híres művelői a tanárai (1842—1845). Bécsben Jacobovics központi orvosi számára készített patológia rajzokkal tartotta fenn magát. Bécsből a nagy stílus mesterei, Zimmer-

mann és Schnorr v. Carolsfeld Münchenbe vonzák (1845), majd 1846—48 között a párisi akadémián Horace Vernet és Delaroche mellett, azután pedig Drolling magániskolájában tanult. Hosszú pesti tartózkodását csak néha szakította meg német, olasz és franciaországi tanulmányútjaival. Az 1896-iki millenniumi kiállításon arcképeinek és csendéleteinek még egy kisebb gyűjteményével, halála előtt utoljára pedig édes anyjának nagy szeretettel festett arcképével az 1900—1-iki téli tárlaton vett részt. A Magy. Tört. Arcképcsarnokban *Eötvös József báró egy arcképe* (1872), a Szépm. Múz.-ban egy *csendélete* van. Számos magántulajdonban levő arcképén kívül egy *önarcképe* (Adler Henrikné tul.) az Ernst Múz.-ban 1913-ban rendezett magyar Biedermeier-kiállításon volt látható.

F. B.

8. *A. Sámuel*, nagyiparos, szül. Aranykúton (Kolozs vm.) 1872. Megalapítója az Aquila Romana petróleum és ásványolaj termékek telepének. Több éven át elnöke volt a kolozsvári orthodox zsidó hitközségnek, amelyet tapintatos közbenjárásával meg tudott menteni a szakadástól.

9. *A. Sándor*, paksi rabbi, megh. Pakson 1894. Működésének első helye Jankovác volt és onnan hívták meg a paksi hitközség rabbisági tlnökének. Midőn Unger Joel (l. o.) híres rabbi meghalt 1886-ban, a hitközség annak vejét, Szófer Sussmann halasi rabbít, a híres hitszónokot választotta meg utódjául, mire egy töredék kivált az orthodox anyahitközségből és mint statusquo-hitközség A.-t választotta meg rabbijául. A. nyolc évig töltötte be ezt az újabb állását.

10. *A. Simon*, gyógypedagógus, szül. Miskolcon 1861 nov. 30. A Tanárképző Intézet és a Gyógypedagógiai Tanárképző elvégzése után, 1881-ben az Izraelita Siketnémák Orsz. Intézetének tanára, 1907-ben pedig a Wechselsmann-féle Vakok Intézete igazgatója lett. Részt vett évtizedeken át a tanítói, népnevelési és gyermekvédelmi mozgalmakban, az Orsz. Izr. Tanítóegyesületnek pedig alelnöke. Számos hosszabb gyógypedagógiai tanulmányutat tett a különböző európai államokban s az első volt, aki Magyarországon a vak-siketnémák oktatásával foglalkozott és kiváló eredményeket ért el. Szaktanulmányai magyar, német és francia folyóiratokban jelentek meg, a felekezeti lapok közül pedig régebbi időkben az Egyenlőségnek és az Izr. Tanügyi Értesítőnek volt munkatársa. Önállóan megjelent művei: *A háborúban megvakult katonákról való gondoskodás* (Fejér Gyula szemorvossal közösen), továbbá Bonet Juan Pablo: *A betűknek elemeire való felbontása és a némák beszédre való tanításának művészete* c. francia pedagógiai munkának magyar átdolgozása.

11. *A. Vilmos*, rabbi, szül. Pakson (Tolna vm.) 1867 júl. 13-án. 1885—1895-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1894-ben avatták a budapesti egyetemen bölcsészdoktorrá, 1896-ban rabbivá, 1906 óta működik Hatvanban, mint rabbi.

12. *A. Vince*, zongoraművész és zeneszerző, szül. Győrben 1826 ápr. 3., megh. Genfben 1871 jan. 4. Erkel Ferenc tanítványa volt. Tanulmányai befejezése után Bécsbe, majd Párisba utazott. Párisban Wagner, Bülow, Lalo és Ernst társa-

sága tett rá nagy hatást. Rengeteg hangversenyt adott. A turnék után Genfben telepedett le, ahol hat évig volt a konzervatórium tanára. Kompozíciói közül briliáns etűdjei és értékes zongoradarabjai nevezeteseek.

K. K.

Ad méo sonó (száz évig), vagy *ad méo veeszrim sonó* (százhusz évig éljen), sz. k.-sel: *ad mea veeszrim saná*. A jiddis nyelvjárásban Magyarországon is közhasználatú jókívánság. A hosszú életet és a földi élet boldogságát általában az erényes élet jutalmául ígéri a Szentírás (Tiszteld atyádat és anyádat, hogy meggyarapodjanak napjaid.) Nem csak az élő beszédben, de levelekben is használják a jókívánságot, még pedig a megszólítás után, de csak rövidített jelzéssel.

Adon (h.) *Úr*. Az Isten. A héber *don*, din (ítélni, kormányozni) szóból. A többes száma: A.-ai és az abszolút uralkodó Isten megjelölésére szolgál.

Adonáj, Isten tulajdonneve a tetragrammaton helyettesítésére szolgál; jelentménye: «Uram»; a Biblia e szót még nem használja tulajdonnévként, csak itt-ott rendes jelentésében Istenre, csak úgy, mint emberre. Isten tulajdonneve a Bibliában *JHVH*, ennek etimológiája feledésbe ment, bizonyára megvolt a rokon babilóniai nyelvben is (JAÓ alakjában), de Goldziher és más tudósok HJH gyökre vezetik vissza. Ez a szótó létezését jelent s innen van, hogy Mendelssohn óta a zsidók Örökkévalónak fordítják, figyelmen kívül hagyva hagyományos kiejtését, mely Urammal volna fordítandó. A keresztény fordítások már egészen a görög-zsidó fordításig (l. *Septuaginta*) visszanyúlólag ép a zsidó kiejtéshez híven *Úr*-nak fordítják. Az A. kiejtés régiségére tehát a görög fordítás a klasszikus tanu (ott Kyrios szerepel). Az A. kiejtést a zsidó kegyelet alkalmazta tudatosan a *JHVH*-ra, nehogy ezt gyakori olvasásban és mindennapi használatban profanizálják. Amikor a középkor elején magánhangzókkal is ellátták a héber szöveget, a *JHVH*-ra az A. magánhangzókat alkalmazták, hangtanilag megkövetelt változtatással, amennyiben a kezdő J-re nem az a-hangzót, hanem a fél hangzót tették, így állott elő a *JHVH* szó, melyet nemzsidók *Jehová*-nak, a tudományban azonban a héber névszóképzés törvényének megfelelően *Jahre*-nak ejtenek. A *JHVH* eredeti kiejtését a papok (kóhének) használták oly szövegben, melyet maga a Tóra adott ajkukra, t. i. a kóhénai áldásban: Áldjon meg *JHVH* és őrizzen meg, stb. (*Móz.* 4. 6, 24), de mivel ennek eléneklése közben a laikus gyülekezet más bibliai mondatok elmondásával kísérte, a szónak eredeti kiejtése nem volt kivethető és így feledésbe ment (*Kiddusín*). A Jahve név rövidítve sok theophor («Isten» szóval összekötött) névben fordul elő, vagy a végén *ja, jáhu* alakban pl.: Jirmejahu, Jesajahu, vagy a szó elején Jehó alakjában pl.: Jehóram, Jehójakim. E nevek vallástörténeti jelentőségük, amennyiben mutatják, hogy viselőik idejében a *JHVH*-kultusz állott előtérben, holott más korszakokban az *El* (általános sémi istenség) volt az uralkodó (Jechezkel, Eliezer). Volt olyan korszak, mikor *El*-t és Jáhut összevotak az Eliahu névben, viszont volt olyan kor is, amikor a neveket váltakozva, hol *El*-lel (Samuel), hol Jeho-

val (*Jehonathan*) képezték. Látjuk annak példáját is, hogy külföldi király a zsidó vazallus királynak nevét az uralkodó áramlatnak megfelelően megváltoztatta; így Eljakimnak a fáraó Jehójakim nevet adta (*II. Kir.* 23, 34). Hasonló gondolkodás alapján változtatták meg Meribál nevét Mefibóseszre, amikor a bál-kultusz már iszonyat tárgyává lett a későbbi nemzedékben, a *bósesz* már csúfneve a bálnak és gyalázatot jelent. Épügy Isbál — Isbósesz). A *JHVH*-t azon esetben, ha kétszeresen fordul elő, az elsőt A.-nak, a másodikat *előhim*nek ejti a zsidóság és ez utóbbit ennek megfelelően látja el magánhangzókcal is a szöveg hagyomány (maszóra); kivétel csak *Móz.* II. 34, 6, ahol azonban a kettő között tulajdonképp mondattani megszakítás van.

F. M.

Adón ólam (*világ ura*), a reggeli istentisztelet legpoétikusabb himnusza, amely úgy formájára, mint bensőséges tartalmára nézve egyaránt megkapó. A himnusz, amely a világ urát dicsóíti, a reggeli imarendben a harmadik helyen áll. Az irodalomtörténet kutatói még nem állapították meg a szerzőjét véglegesen. Állítólag Salamon ibn Gabirol, a középkor legkiválóbb költője írta (Zunz: *Synagogale Poesie* 216), de bizonyítékok, amelyek ezt a feltevést megerősítenék, hiányoznak. Mindenesetre föltehető, hogy olasz vagy spanyol héber költő szerzeménye, mert a középkor liturgiája legszívesebben olasz, spanyol és palesztinai költeményeket fogadott magába. Régebben csak a Kol nidre istentisztelete alkalmával recitálták.

U. P.

Adoratio, l. *Tiszteletnyilvánítás ima alkalmával*.

Adorján, 1. *Andor**, hírlapíró, szül. Szombathelyen 1883 máj. 27. Az egyetem bölcsészeti fakultását Budapesten és Párisban végezte s u. o. elvégezte az újságíró főiskolát is. 1905-től kezdve a Pesti Napló munkatársa, majd párisi és balkáni levelezője volt. 1910-től kezdve Az Est tudósítója. Leginkább Párisban él. Számos napilap és szépirodalmi szemle munkatársa és sok regényt és szindarabot fordított franciából magyarra, így Maeterlinck-től, Goncourt-tól, Hervieu-től, Capustól, Maupassantól, Bernsteintől stb.-től, míg magyarról franciára fordította Molnár Ferenc és Lengyel Menyhért színműveit. Önállóan megjelent művei: *A nagy francia forradalom és Napoleon* (3 köt. 1911, Kéry Pál, Seress László és Kiss Béla társaságában); *Nagy katonák* (1912); *Sorsok és pályák* (1912); *Egy haditudósító feljegyzései* (1913); *Görgey Artúr emlékiratai* (1913); *A rokokó-század* (1914); *A császárság* (1914–15, 2 köt.); *Írók és firkászok víg esetei* (1915); *Havas hegyek alatt, véres utakon, Hadinaplóm a Balkánról* (1917).

Sz. G.

2. *A. Armin*, publicista, szül. Nyírbátorban 1867 febr. 22. Középiskolai és egyetemi tanulmányainak elvégzése után Nagyváradon telepedett le, ahol nagy közéleti és irodalmi munkásságot fejtett ki. A nagyváradi kongresszusi hitközség örökös elnöke, az Erdélyi és Bánáti Országos Izr. Irodának alapítása óta elnöke és elnöke az Országos Zsidó Kulturbizottságnak is. Megalapította a zsidó fiúárva-ház és az aggok há-

zát. Egyik alapítója volt a nagyváradai Népkönyvtárnak. Több szépirodalmi munkája és főleg szociológiai cikke jelent meg.

3. **A. Berta**, drámai színésznő, szül. Nagyváradon 1864. 1883-ban lépett színpadra. A színiakadémia elvégzése után Paulay Edéhez, a Nemzeti Színház igazgatójához ment nőül és nonsokára visszavonult a színpadtól. 1894-ben özvegy lett és a Nemzeti Színház ismét tagjai közé szerződtette; a háború előtt pár évvel nyugdíjba lépett.

4. **A. Emil**, ügyvéd, szül. Nagyváradon 1873. A budapesti egyetemen tanult s már hallgató korában szerkesztette a Gyorsírók Lapját, majd az ügyvédi diploma elnyerése után a Nagyvárad belső munkatársa lett. Alelnöke volt a nagyvárad negyvennyolcas pártjának és az ügyvédi kamarának. Írt több, igen elterjedt gyorsírási tankönyvet, azonkívül: *Olivia boszúja* (humoros regény, 1898); *Komoly pillanatok* (humorreszek, 1899); *Osztály jog* (1900).

5. **A. Sándor***, hírlapíró és műfordító, szül. Debrecenben 1858. Ott kezdte hírlapírói tevékenységét. Később Budapestre költözött, ahol az Ellenőr, majd a Nemzet belső munkatársa volt. Alkibiades és Camille Epernay álnéven sok színes cikket írt különösen a fővárosi társasági élet kisebb-nagyobb eseményeiről, 1899-ben a Széll-kormány felhivatalos lapjának, a Magyar Nemzetnek felelős szerkesztője lett. Amikor a szabadelvű párt felbomlott, visszavonult a hírlapírodalomtól és tisztviselői állást vállalt. Mint a Magyar Államvasút felügyelője vonult nyugálomba. Önálló munkái: *Keleti képek*; *Félhomályban*; *Gólyafészkek*. Széleskörű műfordítói tevékenységet fejtett ki. Zola több munkáját, köztük a Germinalt, ő tolmácsolta magyarul. A Nemzeti Színházban és Népszínházban számos francia színdarab az ő fordításában került színre.

Afikómon, görög eredetű szó és a lakomának táncsal, zeneszóval való vidám befejezését jelenti. Eredetileg a lakomákat befejező ünnepi felvonulásokra használták a kifejezést. A lakomákat követő mulatozást általában nem ellenezte az ősi zsidó felfogás, de mindig hibáztatta a kicsapongást és nagyon vigyázott arra, hogy zabolátlan hangulatkitörésekkel ne mételyezhessék meg a szertartásokat. Ezért nem tűrték a peszach áldozás (l. o.) komoly ünnepélyessége keretében sem a hangos mulatozást. Az erről szóló rendelkezés így hangzik: *én maftirin achar hapeszach afikomón*: a szédert nem szabad felvonulással befejezni. A magyar zsidók természetesen szintén az általánosan elfogadott ceremóniákkal végzik a széder estét és az A. tilalmát is betartják. A diaszpórában nem lehetett szó ünnepi felvonulásról és az A. értelme ennek megfelelően alakult át, úgy, hogy manapság az A. az utólakoma fogalmát fedi és az a célja, hogy a peszachi áldozati ételek (most már csak a szímbólumainak) íze maradjon meg az ünneplőknél, ne valamely utána tartott lakmározásé. Az A. tehát az a pászkadarab, amellyel a széder lakomáját befejezik. A családfő, vagy a széder előadója a szertartás elején a szertartásnál használt egyik pászka felét letöri, amelyet A.-nak csak a vacsora

végén fogyasztanak el. Az A. elfogyasztása után minden étel élvezete tilalmas. Ősi szokás alapján a gyereknél elszokta csenni az A.-t, elrejtí és csak valami ajándékváltáság fejében adja vissza a családfőnek.

F. M.

Ágai Adolf, író, szül. Jankovácon 1836 márc. 31., megh. Budapesten 1916 szept. 22. Középiskolai tanulmányait Nagykőrösön fejezte be, hol Arany János és Szász Károly voltak tanárai. Bécsben megszerzi az orvosi diplomát és Pesten telepszik le, mint gyermekorvos. Csakhamar elhagyja az orvosi pályát és az irodalomban érvényesíti képességeit. Már 18 éves korában kezdett irogatni a «Hölgyfutár»-ba, később minden nevesebb napi- és szépirodalmi lapba dolgozik. Bródy Zsigmondal együtt «Látcsó» címen lapot szerkeszt a hatvanas években, 1870–1879 szerkeszti a «Magyarország és a Nagyvilág» című lapot, 1867-ben megindítja a «Borsszem Jankó» című élelapot, egyideig szerkeszti a «Kis Lapot». Dolgozatai a legváltozatosabbak: társadalmi rajzok, családi jelenetek, napiérdekű események, úti élmények, melyeket enrópai, ázsiai és afrikai útjain szerzett. Előadása kedélyes, nyelve zamatos. Mint élelapíró elmésen ostorozza a társadalmi és politikai félszagségeket. A Borsszem Jankóban alkotott alakjai a magyar köztudatba mentek. Mokány Berci, Kraxelhuber Tóbiás, Cenci néni, Vigyázó Laci, Vereshegyi Dániel, Mihaszna András mutatják, hogymennyire ismerte A. a magyar társadalom minden rétegét. Előszóval és nagy hivatottsággal művelte az ifjusági irodalmat is. Ezen a téren úttörő munkát végzett és Forgó bácsi néven nagy népszerűséget szerzett a gyermektársadalomban. Több regényt fordított németből és franciából. Tösgyökeres magyarság jellemzi fordításait is, csakúgy, mint eredeti műveit. Több ízben állította tollát a zsidóság szolgálatába. Az 1860-ban feléledt «Izraelita Magyar Egylet» (l. *Magyarító Egylet*) egyik szorgalmas munkása volt, az 1865. évi országgyűlés idejében a zsidók egyenjogúsítását sürgető napisajtó fáradhatatlan bajnoka. Élete utolsó éveiben lelkes pártolója és munkása volt az Izr. Magyar Irodalmi Társulatnak. Irodalmi érdemeiért a Kisfaludy Társaság már 1877-ben tagjául választotta. Ismertebb munkái: *Porzó tárcalevelei*; *Por és hamu*; *Utazás Pestről Budapestre*.

Gr. Zs.

Aggada, l. Haggada.

Agoston Emil, építész, szül. Aranyosmaróton (Bars m.) 1876., megh. Budapesten 1922. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, hol Steindl Imre, Hauszmann Alajos és Rauscher Lajos voltak a tanárai. Külföldi tanulmányutakat tett olasz városokban, Velence, Firenze, Rómában (1899), továbbá Német- és Franciaországban, Berlin, Hamburg és Párisban (1907). Számos tervpályázaton részt vett és díjakat nyert: a trieszti nemzetközi zsinagóga-pályázaton, a budapesti Hungária úszócsarnok és gőzfürdő szűkebb körű tervpályázatán (l. díj), a budapesti orth. izr. templom és iskola pályázatán stb. Legjelentékenyebb műve a Hungária fürdő úszócsarnoka és gőzfürdője, továbbá a Ringer-féle szanatórium, az Astoria-szálloda és Jékey Albert perváti (Komárom m.) kastélya.

F. B.

Agrártörvények a Bibliában és a Talmudban. Mint minden régi népnél, úgy a zsidóknál is, akik túlnyomóan földműveléssel foglalkoztak, voltak különleges agrár és földtörvények. Első sorban is a föld tulajdonát szabályozták törvények. Az öröklött birtokot senki sem akarta másnak átadni, amint ezt Nábót példája mutatja (I. *Királyok könyve* 21. 3), ettől függetlenül azonban gyakran volt eladási, csere és ajándéktügyletek tárgya a föld. Ha valakit szegénysége kényszerített ősi birtokának eladására, régi szokás szerint legközelebbi rokonának megvált az az előjoga, hogy a birtokot «megváltsa». Jósua könyvének előadása szerint Palesztina is ilyen megváltás útján osztatott fel az egyes törzsek között, kivéve Rubén, Gad és a fél Menasse törzset, amelyek Mózesztől kapták meg részüket, és a Lévi törzset, mely függetlenül a többiektől, 48 várost kapott. Ez azonban csak történelem-elméleti konstrukció: a *Bírák könyvének* I. fejezetéből kiderül, hogy a törzsek még sokáig nem jutottak területeikhez s a levita-városokról nincsenek is pozitív történelmi adatok. Ezechiél megemlékezik egy ideális földosztásról, viszont a próféták sűrűn panaszozzák, hogy a föld kicsüszott a kisemberek lába alól, a gazdag kevesek tulajdonába került és ezáltal latifundiumok keletkeztek. A földje-vesztett szegény pedig kénytelen volt munkásnak szegődni, vagy magát gyermekeivel együtt rabszolgának eladni. E szociális eltulodások csak azért nem vezettek kitörésre, mint a görögöknél is, mert szigorú törvény akadályozta, hogy a gazdagok és szegények közötti különbség válságokat idézhessen fel. Úgy a földet művelő emberek és állatok erejének, mint magának a földnek a kímélését törvény szabályozta. Ezt célozta a Tízigében előírt szombati pihenő is. De hétevi szolgálat után köteles volt mindenki rabszolgáját szabadon bocsátani (*Ex.* 21. 2) s ugyancsak hét évenként pihentetni a földet s annak szabadon nőtt gyümölcsét szétosztani az inségesek között (*Ex.* 23. 12). Ez az úgynevezet «Semitta». A «Jóvé»-év ennek a további fokozását jelenti. Hétszer hét év eltelté után kürtzengés hirdette a szabad év (senasz haderor) jöttét. Ekkor minden eladott föld tulajdonjoga visszaszállott régi gazdájára vagy ennek örököseire, mert a föld tulajdonképpen Istené (*Lev.* 25. 8). Ezek a törvények természetesen gyakorlatilag csaknem kivihetetlenek voltak és a «Semitta» és «Jóvé» számlálása már a Talmud szerint is megszűnt akkor, mikor a két és fél kelet-jordáni törzset asszír fogságba hurcolták. F. M.

Agudász Jiszróel (*Izraeliták Szövetsége*), a hitű zsidók világszervezete, amely a magyarországi ortodox hitközségek keretében is működik és a vallásos konzervativizmus fontos tényezője. Az egyesület célja: 1. a szétszórt zsidóság hitéletének szerves egyesítése és a nyugati és keleti zsidóság összekapcsolása a zsidó kultúra eszközeivel; 2. a Tóra-tudomány és az ifjúsági nevelés fejlesztése a zsidó vallás szellemében; 3. a palesztinai és keleti elnyomott zsidók gazdasági helyzetének feljavítása; 4. segítő akciók szervezése és a zsidó sajtó és irodalom támogatása; a tórahú zsidóság kifelé való képviselése

és a zsidó vallás ellen irányuló külső és belső támadások elhárítása. Az A. a hagyományhű zsidóság fennmaradásáért küzd, azokkal az áramlatokkal szemben, amelyek az emancipáció nyomán majdnem mindenütt a nemzsidó kultúrához való alkalmazkodást propagálják. Magyarországon legelsőnek Hildesheimer I. (l. o.) ismerte fel az asszimiláció vallásbontó hatásait, Németországban a híres Hirsch Sámson Raphael és Lehmann Márkus. A magyar rabbi és németországi társainak erőteljes fellépése talpra állította az ortodox szelleme; és visszahódította a hagyományos irány számára a zsidóság széles rétegeit. Szervezkedéshez mégis csak a XX. sz. első évtizedében jutott el a hitű zsidóság, amely 1908–1910. megteremtette a németországi Szabad Egyesülést (Freie Vereinigung) Halévi Izsák történetíró kezdeményezésére. A baseli cionista kongresszus (1911) után az Egyesülés világkongresszust hívott össze Kattowitzba, ahol Magyarország, Németország, Oroszország, Ausztria, Anglia legnevesebb ortodox rabbijai megalakították az A.-t és megszerkesztették alapszabályait. A háború vége felé már két irány küzdött az A.-ban a hegemoniáért és széteséssel fenyegette a szervezet egységességét. Az egyik tábor a Tóra szuverénitására harcolt és a más irányokkal való harc helyett, amely az ortodoxia belső erejét felmorzsolja, a hasonló gondolkodásúak tömörebb összefogását és kizárólag az ortodox hitélet belső kiépítését követelte. Álláspontját azzal indokolta ez az irányzat, hogy egy meggyőződéses és áldozatkész kis tábor többet használhat a vallásnak, mint egy nagy tábor, ha tagjainak jelentékeny része hűvösebb buzgalommal védi a hagyományt. Ez a tábor a «Trennungs-Orthodoxie», a másik a «Gemeinde-orthodoxie» nevet kapta, annak az irányelvének kihangsúlyozására, hogy a hitközség keretében a különféle világszemléletű zsidó együttműködését is lehetségesnek tartja és az eredményes hitvédelmet csakis ettől az együttműködéstől várja. Az 1923. Bécsben tartott «Kenészió gedoló» (nagy gyűlekezet) főleg a magyar és részben a lengyel szervezetek nyomására a Trennungs-orthodoxie szigorúbb álláspontjára helyezkedett. A «Kenészió gedoló» öt évenként gyűlésezik és száz tagból álló központi tanácsa által irányítja a világ-orthodoxia hitéletét. A magyarországi A. delegátusokkal képviselteti magát a Kenészió gedolón. Elnökségének élén ezidő szerint Silberstein S. váci orthodox főrabbi (l. o.) áll. V. A.

Agular, nálunk is előforduló zsidó családnév, amely eredetileg Aguilar-nak hangzott. Az A. család marannosz eredetű és nevét a spanyolországi hasonlónevű városkától nyerte. A család több tagja Ausztriában, Angliában és Hollandiában magas társadalmi állásba jutott, nálunk legismertebb Diego d'A., aki a schönbrunni kastély átépítése és a kereskedelem terén elért sikerei elismerésül bárói rangot nyert Mária Terézia alatt.

Aguna, olyan asszony, aki férjének eltűnése miatt elhagyatottan él és új házasságot nem köthet, mert nem tudja elfogadható bizonyossággal kimutatni az eltűnt férj halálát. A magáramaradt asszony állapotát «*igguna*» szóval jelöli a héber nyelv, ez tehát azt az állapotot fejezi ki, amely az

asszony számára a törvényes új házasságkötést lehetetlenné teszi. Ez az akadály csak akkor szűnik meg, mikor az eltűnt férjet kétségtelen tanuvallomások alapján holtta nyilváníthatják. Amíg ez meg nem történt, addig az eltűnt férjet élőnek kell tekinteni és e miatt a feltételezett körülmény miatt csak szabályszerű válás után köthetne új házasságot az A. A válás azonban lehetetlen ilyen esetben, mert a zsidó házasságjog nem engedi meg egyoldalú nyilatkozat alapján a házasság felbontását. A válás csak abban az esetben érvényes, ha abban a férj is közreműködik, tehát akkor csupán, ha ő maga adja át az asszonynak a válólevelet, vagy ha megbízottjával küldi azt el az asszonynak, már pedig az eltűnt férj természetesen sem maga, sem megbízottja útján nem adhatja át a válólevelet (l. *Get*). Az A.-nak ezt a vigasztalan helyzetét már a Talmud korában is érezték és szociális megfontolások az eredetileg nagyon szigorú törvények reformjára vezettek. A Talmud szerzői és a későbbi kodifikátorok példaadó liberalizmussal módosították a házasságjogot és enyhítették a válásra vonatkozó intézkedéseket, főleg az A.-ra való tekintetből. A holtta való nyilvánítás persze ezután is elengedhetlen feltétele maradt az A. második házasságkötésének, de magát a holtta nyilvánítást megkönnyítették. Többek között eltekintettek attól a szigorú körülményességtől, amely komplikálja a tanuzást. Az általános jogszabálytól eltérően, amely a szóbeli tanuzást írja elő és magát a tanuzást minősítéshez köti, az A. esetben a közvetett és írásbeli tanuzást is elfogadták. Ez az enyhítés nem jelent eltávolodást az eskütétel etikumától, sőt éppen az a gondolat jutott benne kifejezésre, hogy a könnyítések nem ejthetnek csorbát az eskü szentségén és nem is csábíthatnak senkitse könnyelmű vagy hamis tanuvallomásra. Annál inkább bízhattak ebben a kodifikátorok, mert súlyos következmények fenyegetik az A.-t, ha a halottnak nyilvánított férj előkerül. Ebben az esetben ugyanis nemcsak az első (halottnak nyilvánított) férjétől kell elválnia, de a másodiktól is, vagyonjogi igényeit is mindkét férjével szemben veszti el és a második házasságból származó gyermeket törvénytelennek (mamzer) tekintik. Az A.-nak tehát nem használhat a hamis tanuskodás és így föltehető, hogy sem ő maga, sem tanui nem vetemednek arra, hogy halottnak mondják az eltűnt férjet, ha nincs is biztos tudomásuk valóban bekövetkezett haláláról. Ebben a felfogásban elfogadják a tanuzásra egyébként nem alkalmasak (asszonyok, rokonok, rabszolgák) tanuskodását is, ha a vallomásuk jóhiszeműnek és célzatosság nélkül valónak vehető. Elfogadják az egyes tanunak és magának az A.-nak is a tanuvallomását, mert neki fokozottabb érdeke, hogy könnyelmű tanuzástól, amely az eltűnt férj előkerülése esetén bajba sodorhatná, tartózkodjék. Az A. k helyzete különösen a világháború után okozott nagy gondot a zsidó egyház hatóságainak és érdekeik megvédésére a magyar rabbikar erőteljes mozgalmat indított.

U. P.

Aharon ben Jicchok, rabbi. Vándorszónok volt eleinte és mint ilyen bejárta Magyar-

Morva és Csehországot. 1782-ben lett Eleazar Kalir (l. o.) utóda a rohonci rabbiszékben. Itt adta ki híres homiliáit, melyek *Bész Aharon* c. alatt jelentek meg 1786-ban Sulzbachban, 20 esztendei rohonci működése után Palesztinába vándorolt, ahol elhalt.

Ahasvérus, l. *Bolygó zsidó* alatt.

Ahavas *hoód* (h.). Emberszeretet. Tulajdonképpen a felebaráti szeretet héber elnevezése. A legfőbb zsidó törvény, mely a híres bibliai szóban (*Móz.* III. 18, 19) jut kifejezésre: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. L. *Emberszeretet*.

Ahavó rabbó (h.). *Nagy szeretettel*, egy himnusz kezdete, mely az imakönyvben megelőzi a «Sémá»-t és köszönetet tartalmaz az Izraelnek adott kinyilatkoztatásért. A himnusz eredeti szövege az esti imában található meg, míg a reggeli imában való könyörgés a messiási megváltásért került a helyébe. Eredetileg a reggeli és esti imába tartozó szöveg nem volt különböző. Csak később alakult ki a kétféle szöveg, egyik a palesztinai, mely «ahavas ólom»-mal (örök szeretettel) kezdődik, másik a babilonai, melynek kezdete az A. A német-lengyel ritusban az A.-val kezdődő szöveg reggel, a másik este használatos, míg a középkorban, sőt a szefárdoknál ma is azima mindkét esetben «ahavas ólom»-mal kezdődik.

A Hitközségi Hivatalnok. A «Magyar Izr. Hitközségi Hivatalnokok Egyesületének» hivatalos közlönye. Szerkesztette Friedmann Mór. A lap Budapesten 1883—1892-ig jelent meg.

Áhron, a zsidó nép első felszentelt papja, majd főpapja, akitől a kohaniták származtak. Á. a Biblia elbeszélése szerint Mózes és Miriam testvére és Lévi dedunokája volt (*Exod.* II.). Míg Mózes az egyiptomi királyi udvarban, addig Á. a keleti határon nevelkedett. A Biblia különösen kiemeli szónoki készségét s ezért Mózes őt használta fel közvetítőnek a nép és a fáraó előtt is. A kivonulás és pusztai vándorlás alatt Á. Mózes akarátának végrehajtója volt, de a Biblia nem leplezi, hogy ő is tudott gyarló lenni s midőn a nép aranyborjú után kiáltott, akkor ő sem állott ellen (*Exod.* 32. 1—6). Midőn Mózes Lévi törzsét papi szolgálatra osztotta be, Á.-t ő szentelte fel és iktatta be főpapi méltóságába (u. o. 28—29), mely örökletes volt a zsidóságban annak egész állami önállósága idején (l. *Főpap*). Felszentelés után már nem Mózes eszköze volt s helyét Józsuának adta át, míg ő maga mint «felkent pap» tevékenykedett s a bibliai elbeszélés szerint Mirjammal tartott, amikor ez Mózes ellen lázított. Viszont az ő nemzetségének kizárólagos papsága ellen unokatestvére, Kórach lázított. Az ezen lázadás elnyomása után elterjedt járványok alkalmával csodákkal gyógyított, a törzsfőkkel együtt kezében egy bottal a holtak és élők közé állott, amíg a pestis el nem mult. Midőn a bibliai elbeszélés szerint Á. botja másnap kivirágzott, ezt a nép úgy fogta fel, mint Á. és családja papságának igazolását. A tradíció szerint ez a bot szafirból volt s később a Frigyszeikrényben őrizték. Az oltár előtti papi szolgálat kizáróan Á.-t és egyes leszármazottait (kohaniták) illette s a leviták csupán a segédszolgálatot látták el alattuk.

Mint Mózes, úgy Á. sem juthatott be Kánaánba, mert az aranyborjú elnézésével bünt követett el. Halálának színhelyét ezért a Biblia a határmenti Hóreb-hegység csúcsára helyezi, ahová Mózes felvezette s miután főpapi ruháját levette, azt Á. fiára Eleázarra adta s ebben iktatta be a főpapságba. A Biblia kétszer beszéli el Á. halálát, ú. m. *Móz.* 4. 22—29 és 33. 38—39, ahol le van írva, hogy a nép harminc napig gyászolta őt; míg a másik adat (*Deuter.* 10. 6) szerint Mózes maga állítja, hogy Á. Moserában halt meg, ez pedig ugyancsak a Biblia (*Num.* 33. 31—7) szerint távolabb fekszik a Hóreb-hegységtől. Á. jósága a Bibliából kiténik s a hagyomány is úgy örökölte meg, mint aki a békét szerette, követte és közvetítette állandóan. Ámde a rabbinikus irodalom igen korán gondoskodott arról, hogy a tipikus pap ne legyen túlértékelve s ezért szellemiekben jóval Mózes alá helyezi, csupán szócsó, aki Mózesnek az igazi látnoknak és népvezetőnek akaratát hajtja végre. Az a kifejezés, hogy «Isten szólt Mózeshez és Á.-hoz», a Bibliában mindössze 15-ször fordul elő. Később, midőn a zsidóság a perzsa kultúra hatása alatt a papságot előnyösebb színéről ismerte meg, Á. tekintélye is növekedett, mert új, jobb képzetek keletkeztek a papságról s a *Mechilta* szerint már Mózes és Á. egyenrangúak s ugyanígy gondolkodik *Szirach* (l. o.) is (45. 6—24). *Tanchuma-Midrás* szerint Á. korábban volt próféta, mint Mózes, de az apokrif *Pátriárkák Testamentuma* nem ismeri el egyenértékűségét Mózesrel, akinek Isten megnyilatkozott. Hillel (l. o.), aki Herodes uralma idején egy civódó főpapságot látott maga körül, Á. jellemét tükörként tartotta azok elé: «Légy Á. tanítványai közül való, szeresd a békét és kövesd a békét; szeresd a többi teremtményeket s vezesd őket közel a törvényhez» (*Ábót* 1. 12). A *Szanhedrin*-traktátus (6b) és más helyek szintén mint ideális papi jellemet tüntetik fel Á.-t, akit lágy szívűnek, megértőnek, elnézőnek, békeszeretőnek látnak, ellentétben Mózesrel, a szigorú világi vezetővel. Ezért az egyszerű nép Á.-t jobban meggyászolta, mint magát Mózes, akinek fennmaradását köszönhette s a Biblia (*Num.* 20. 29) még külön kiemeli, hogy a nők is megsiratták, míg Mózes csupán «Izráel férfiai» (*Deuter.* 34. 8). Megnyugvását és panasz nélküli, néma fájdalmát fia elvesztésekor a Talmud (*Zebachim* 115b) és Josephus (*Antiquitates* III. 8. §. 7), továbbá a Biblia-kommentátorok külön kiemelik, mint példaadást. Halála is a vallásos megnyugvás eszményi visszatükrözése, amint a bibliai leírásból következik. A talmud-kori *Széder Ólam Rabba* (IX.), a *Ros-Hasána*-traktátus (2, 3a) és Josephus (*Ant.* IV. 4, § 7) egybehangozva Ab hó 1-re teszik Á. halála napját. Általában véve a rabbinikus iratok a könyörületesség eszményképét látták Á.-ban s a Biblia is (*Deut.* 33. 8) így örökíti meg. Úgy Á., mint Mózes, az igazságosság és előrelátás embere, Izráel génuszát és misszióját reprezentálják. Személyük visszatükrözteti azt a morális és vallásos képzetet, amelyet Izráel már a korai időkben megalkotott s magára vállalt. Ehhez képest az első főpap személyét idealizálták s a többféle szöveg-

ból, mint amilyen a jahvisztikus, elohisztikus, a Jósiahu korabeli papi szövegből, továbbá az exilium és az azutáni szövegből a papi szöveg lett beiktatva később, úgy, mint az a kanonizált Bibliában van.

S. R.

Irodalom. Mc Curdy és K. Kohler (*Jewish Encyclop.*); Hamburger, *Realencyclop.*; Baring-Gould, *Legends of Old-Testament Characters*; Beer (*Wertheimers Jahrbuch* 1855).

Ájin, a héber ábécé tizenhatodik betűje. Hangzó értéke nincsen, régen torokhang volt, számértéke: hetven. Neve szemet jelent, alakja is ennek felel meg.

Ájin horó (h.). *Gonosz tekintet.* A középkor kultúrnépeinél — mint ahogy napjainkban is — el volt terjedve az a hit, hogy a gonosz tekintetnek verő hatása van és ez a szemverés halált is okozhat. Keleten — ami ritkább eset — a kék szemről hitték, hogy ilyen varázsereje van s ellene homöopátiás szerül a kék színt használták. A palesztinai ásatásoknál talált amulettek, kagylók és gyöngyök többnyire kékszínűek s ez a szín Keleten ma is nagyon divatos. (Így a keleti zsidók között elterjedt szokás, hogy házaik kapuja fölé nagy kékszínű kezdet festenek.) A keleteurópai zsidók az Á. ellen imával védekeznek. Az a népies szokás is elterjedt közöttük, hogy parazsat tesznek egy pohár vízbe, s ha a parázs a víz felszínén marad, az azt jelenti, hogy az Á.-nak nem volt hatása. Ellenkező esetben — ha t. i. a parázs a víz fenekére szállt — a szemmel megvert egyén arcát a vízbe mártott ujjakkal többször megnedvesítik, ami a babonás hit szerint elhárítja a varázst. (l. még *Babonák* és *Amulettek* alatt.)

Ajlónisz. A magtalan asszony héber neve. A vele kötött házasság, ha a házasságkötés idejében a férjnek tudomása volt a meddőségéről, akkor a házasság érvényes; ha nem tudta és bebizonyosodott, hogy a házasságból az asszony betegsége folytán nem származott gyermek, akkor a házasság tíz év múltán felbontható.

A Jövő. Társadalmi és tudományos hetilap. Szerkesztette Weiszbürg Gyula dr., Budapesten jelent meg 1897—1898-ig.

Ájtatosság. Az Á. fogalma a bibliai irodalomban ismeretlen, ámbár a lélek ama állapotáról és hangulatáról, melyet ez a szó jelöl, többször tesz említést a Biblia. A Tóra áldozati kultuszának is az a nyilvánvaló célja, hogy az embert Isten közelségének tudatára ébressze s lelkét ájtatos félelemmel töltse meg. «Hallgassatok egek és figyelj te föld, mert az Örökkévaló beszél» — így kezdi Jesája jóvendöléseit. Az emberi szív jámbor érzése már egészen tökéletes kifejezést nyert a Zsoltárookban. A talmudi zsidóság «kávóró» szóval jelöli meg az Á.-ot, mint a lélek különleges állapotát. «Aki imádkozik — írja elő a vallási törvény (*Órach chajim* 5.) — az szívvel fogja fel az ima szavainak értelmét és arra gondoljon mindig, hogy a felső Isten áll előtte.» De nem csak az imádkozáshoz szükséges a lélek figyelme és elragadtatása, hanem a vallás törvényeit is alázatos tisztelettel kell végrehajtani, épp úgy, mintha egy isteni parancsot teljesítenénk. «Micsósz cőríchósz kávonó», a vallási kötelességeket telítse ájtatosság. (*Ber.* 13.) A zsidóság tehát nem csak ritka órákat szentelt az Á.-

nak, de mindig arra törekedett, hogy a köznapokat is mély vallásosság avassa ünneppé. F. M.

Akadémiák. (*Ó-és középkorizsidó A.*) 1. *Palesztinában.* A zsidó iskolák és imaházak létesítése a bibliai korig megy vissza. A tannaiták hagyományait összegyűjtő Hosaja rabbi szerint, aki a II. sz.-ban élt Caesareában, a jeruzsálemi Nagy Templom lerombolásakor azzal együtt 480 zsinagógát és vele kapcsolatos iskolát pusztítottak el. Ezek az iskolák főképpen a bibliai és a szóbeli hagyomány magyarázatával foglalkoztak. Ezek mellett a közép- és alsófokú iskoláknak megfelelő tanintézetek mellett azonban volt egészen magasrangú is, amely egyetemnek, akadémiának felelt meg s ahol kiválóbb tudósok (rabbik) voltak az előadók, míg a tanítványokat «talmid chachómim»-nak (a bölcsek tanítványainak) nevezték. Organizációjukról azonban nem sokat tudunk s azt sem tudjuk, milyen viszonyban állottak a Nagy Szanhedrinnel, amelynek farizeus tagjai egyszersmind előadók is voltak. Legtöbbet még Hillel és Sammái iskoláiról és azok vitáiról tudunk. Így az Erubin-traktátus (13b) feljegyezi, hogy két és fél évig vitatkoztak arról, hogy jobb lett volna-e, ha az ember egyáltalán meg nem teremődik. Azonban az ily kérdések mellékesek voltak, mert a Biblia-exegézis és a törvényt magyarázat voltak már akkor, a templom fennállása utolsó százada elején, az akadémiai előadások főtárgyai; emellett azonban görög hatás folytán filozófiával is foglalkoztak. A jeruzsálemi templom lerombolása után Hillel tanítványa, a nagyérdemű R. Jochanan ben Zakkai volt az, aki a törvénykutatásnak, a Biblia-exegézisnek, a Misnának és Gemarának új tanházat létesített Jabnéban (Jamnia), ahova az intellektuelleket összegyűjtötte s hírneves akadémiának alapját vetette meg. Ennek célja nem kevesebb volt, mint az, hogy az áldozás megszűnte után annak helyébe a tanulást és tanítást léptesse s akadémiáját egyenesen a Nagy Szanhedrin jogutódának tekintette. Ez teljes mértékben sikerült is s a jabnei akadémia döntései egyházi és polgári jogesetekben ugyanolyan értékűek lettek a zsidóság előtt, mint régebben a Nagy Szanhedrinéi. Ez az akadémia politikától mentes volt s Bar-Kochba forradalmától is táv tartotta magát, hogy tudós nemzedékeket nevelhessen a szétszóródott zsidóság számára. Ez az iskola gyűjtötte össze s foglalta írásba a tradíciókat, amelyeket a korviszonyokhoz alakítva, megszövegezett s ezzel a zsidóság későbbi fejlődésének alapját vetette meg. Az akadémia elnöke maga a pátriárka, Hillel unokája I. Gamaliel, később a még híresebb II. Gamaliel (I. *Gamaliel*) lett. Ebből a jabnei akadémiából ágazott ki a többi palesztinai akadémia is, mert azok alapítói innen kerültek ki, mint Jochanan b. Zakkai tanítványai. Ilyen A. jöttek létre: Lyddában, melyet R. Eliezer ben Hyrkanus alapított, Kefar Azizban R. Ismael ben Elisa, Bené Berákban R. Akiba, Szikninben R. Chananja ben Teradjon vezetésével, míg a központ továbbra is a pátriárka székhelye, Jabne maradt. Külsőleg az A. hasonlítottak a görögökéihez, mert lehetőleg szőlőlugasokban tanítottak. Midras, Misna, Talmud, Haggada voltak az elmélkedés kiinduló

pontjai, de a szisztematikus exegézis, a halachikus magyarázat alapját is itt vetették meg. Itt történt a bibliai könyvek mai alakjának kanonizálása is hosszú viták után; itt alakult ki a zsidó liturgia mai formája, mely — eltekintve némely középkori, kegyeletből felvett vallásos költeménytől — teljes egészében és beosztásában ugyanaz, amelyet a jabnei akadémia fixírozott, nagyjából már a jeruzsálemi templomban rendszeresített imádságok alapján. Ugyancsak Jabnéban állították össze a Pentateuch Targumját, mely a későbbi Onkelosz-Targum alapja lett. Ugyancsak itt vizsgálták fölül a Bibliának újabb görög fordított szövegét is. Ezt R. Akiba tanítványa, a híres prozelita Aquila (Akylas) valószínűleg meg. A Hadrián és Traianus alatt kitört nemzeti szabadságharc következtében a jabnei Akadémia is megszűnt 140., amikor Usába költözött, onnan később ismét visszament Jabnéba, majd másodszor is Usába, Galileába, amely északi országrész így a dél felé kerekedett, amelyet a Hadrián alatti kegyetlenkedések elnéptelenítettek. Az usai akadémia s vele kapcsolatos Szanhedrin jelentősége semmivel sem volt kisebb, mint a jabnei. Ez restaurálta a zsidóságot a rendkívüli veszteségek után; a törvényt tanítást felvirágoztatta s a pátriárka, Simon b. Gamaliel (I. o.) is itt lakott, méltósága örökletes lett s lakhelyét hosszú időre egybekapcsolták az Akadémiával. Ugyanakkor azonban R. Akiba legkiválóbb tanítványainak egyike, R. Jósue ben Chalafta Szephoriszban fejlesztett naggyá egy másik akadémiát, melynek hatása oly nagy volt, hogy a Szanhedrin is odaköltözött. Simeon fia, Juda pátriárka azonban egyesítette a két akadémiát Szephoriszban, ahova Babiloniából is nagyszámban sereglettek a tanítványok. Maga a pátriárka hírneves tudós (I. *Juda pátriárka*) s emellett kiváló organizátor volt. Itt szövegezték meg végleg a Misnát, s így a későbbi korokban is ez alapon birt az kötelező erővel a vallási gyakorlatban. A szövegzés után a szóferek lemásolták azt számos példányban s ezután egész Palesztinában és Babiloniában tankönyvül használták. A szephoriszi Akadémia Juda alatt átmenetet alkot a tannák korából az amorákéba, s egy jelentős kornak szellemi munkássága itt záródott le. Maga az Akadémia I. Juda halála után az alapító, R. Chanina vezetése alá került, amidőn pedig ez is meghalt, tanítványa Jochanan bar Nappacha Tiberiásba tette át az Akadémiát s a pátriárka, III. Gamaliel ugyanoda költözött a Szanhedrinnel. Azonban nem a kevésbé jelentékeny pátriárka, hanem az iskola kiváló vezetője adott fényt hosszú időre az új Akadémiának, melybe Babiloniából is nagy számmal özönlöttek a hallgatók; amikor pedig R. Jochanan meghalt (279), a tiberiási Akadémia hírneve oly nagy volt, hogy annak kevésbé jelentékeny utódai alatt sem csorbult meg tekintélye. Egyideig Caesarea emelkedett Tiberiási Akadémiájának rovására, ez azonban csupán R. Hosaja tekintélye miatt volt a III. sz. elején, amikor Origenes ker. egyházatyja is felkereste azts eszmecserét folytatott R. Hosajával, akitől tanult. Még az egész IV. sz.-ban is «Caesarea bölcsei», vagyis az ottani Akadémia

előadói vezető tekintélyek voltak a zsidóság körében a III. sz.-tól kezdve, különben Lyddában is virágzott az Akadémia és Szephorisz is újra fellendült. A déli részt Lydda uralta s ennek egyik mesterétől tanult Jeromos ker. egyházatya, a «Vulgata»-fordító, héberül. Jóllehet így a III. és IV. sz.-ban Caesarea, Lydda és Szephorisz akadémiái a zsidók és nemzsidók előtt is nagy becsben állottak, mégis Tiberiásé volt a vezetős szerep az egész keleti és nyugati zsidóság körében; ezt tekintették a régi Szanhedrin utódának. Itt székelt a pátriárka, akinek örökletes méltósága idővel egészen világi lett s a római adminisztráció is nagy becsben tartotta. Úgy a halachikus, mint a haggadikus irodalom nagyban fejlődött s számos tudós-generáció nevelkedett és sok tudós élte le életét Tiberiásban, így R. Tanchuma, a róla elnevezett Midrás szerkesztője is. Legfőbb és legnagyobb érdeme azonban a tiberiási Akadémiának a Jeruzsálemi Talmud szerkesztése. Ennek alapját még az Akadémia alapítója, R. Jochanan b. Nappacha vetette meg, jóllehet utána még másfél századig dolgoztak azon, egészen a patriárkátus megszűntéig (425 körül). A Jer. Talmud lezárása után a tiberiási Akadémia még sokáig működött s még a VI. sz.-ban is híres volt. Ugyancsak érdeme ennek az Akadémiának a maszoretikus szöveg megállapítása is a VII. sz.-ban. Tőle származik a héber pontuáció is a bibliai szöveghez, amelyet eredetileg «tiberiási pontuáció»-nak neveztek. A patriárkátus megszűnte után úgy az Akadémia, mint a törvénykezés élén a «Ros Jesiva» (az Akadémia feje) állott. Egészen a IX. sz.-ig virágzott ez a kiváló intézet, attól kezdve a XII. sz.-ig nem játszott jelentékenyebb szerepet a zsidóság életében, de akkor és a XVI. sz.-ban is csupán rövid időre emelkedett ki Don Joseph Nászi, naxosi herceg és török nagyvezír fáradozásai következtében.

2. *Babiloniai A.-ák.* Ezek palesztinai mintára s azok nyomán létesültek, de a jeruzsálemi Nagy Templom utolsó századában még nem tettek szert nagyobb jelentőségre, jóllehet számos iskolát létesítettek a babiloni zsidók, akik az Ezra alatt történt Palesztinába való visszatérés után is többben voltak, mint a palesztinai zsidók, miután Ezrával nem az egész zsidóság tért vissza. Ezrától Hillelig (időszámítás előtti első század eleje) nem voltak nagyobb szerű A. Babiloniában s maga Hillel fiatal korában Jeruzsálembé ment tanulni. Egész a IV. sz.-ig, I. Juda pátriárkáig, még mindig jelentéktelenek voltak azok, de ettől kezdve hatalmas lendületet vettek az exilarchátus idején és a gaóni korszakban (I. *Exilarchák és Gaóni-korszak*). Az A. főhelyei voltak Nehardea, amelynek zsidósága még a babiloni fogságból ottmaradt ósrégi zsidóság volt. Itt és a szomszédos Huzzalban Ezra korabeli zsinagógát és tanintézetet ástak ki romjaikból. Hadrián korában R. Akiba a Szanhedrin megbízásából felkereste a nehardeai Akadémiát s a házassági jog felől vitát folytatott (*Misna Jehámot vége*). Ugyanakkor, az I. és II. sz. fordulóján már Nisibisben is volt egy híres Akadémia, ahová számos palesztinai tudós menekült az üldözések korában. A III. sz. elején

I. Juda pátriárka tanítványa Abba Aréka, akit egyszerűen Rabnak nevez a Talmud, a nehardeai Akadémia meghagyása mellett Surában újat alapított s mindkettő évszázadokon át, (az utóbbi a X. sz.-ig) egymás mellett, mint egyenragú akadémia működött. A nehardeait azonban politikai okokból valamivel később, hogy Rab meghalt, Pumbaditába helyezték át. (A surai és pumbaditai A.-nak a zsidó tudományosságban való óriási és döntő szerepét I. *Gaóni korszak*). Surában fejezték be az amorák, majd a gaónok, ahogyan az iskolafőket nevezték, a Babiloni Talmudot, melynek általuk megállapított szövege változatlan maradt. A végső szöveg megállapító a hírneves Asi volt (megh. 427.) a surai Akadémia közreműködésével. Utána már csupán szertartási munkálatok vártak az V. sz. szabo-reusaira, akik a két Akadémián elrendezték a hatalmas anyagot, mely 500-ban mai formájában már megvolt. A gaóni elnevezés az iskolafőkre a mohamedán kultúra kezdetén jött divatba. Méltóságban mindjárt a fejedelmi rangot és jogokat élvező exilarcha után következtek s rangsorban előbb a surai állott, aki az exilarcha jobbán foglalt helyet. A két Akadémia hivatalos elnevezése az arameus *metibta* és a héber *jesima* szó volt s az iskolafő Rés Metibta vagy Rés Jesiva, előbb Rés Szidra volt, míg a gaón szó címet jelentett s pontosan megfelelt a főmagasságú vagy excellenciáskifejezésnek, amellyel csupán az exilarchát (I. o.) illették. Utánuk állt csupán a Rés Kallah, a gyülekezet vagyis a hallgatóság, a tanulók elnöke; ily módon az A. voltak a babiloni rendkívül kulturált zsidóság középpontjai egy teljes évezreden át.

S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos tanulmányai a Jewish Encyclopédiában; Encyclopædia Judaica (1928); Grätz, Geschichte der Juden V.; Adolph Schwarz, Hochschulen in Palestina und Babylonien (Jahrb. f. jüd. Gesch. u. Liter. 1899); Weiss, Dor-Dor III.; Is. Halévy, Dórót ha-Risónim III.; Zaccuto, Széfer Juchaszin.

Akadémiák II. Így nevezhetők azok a magas színvonalon álló zsidó főiskolák, amelyek főképp Nyugat-Európában a középkor folyamán évszázadokon át működtek ott, ahol egyes kiváló mesterek éltek és tanítottak. Ilyenek voltak főképpen: az V—VIII. sz.-ban Salernoban, ahol orvostudományt is tanítottak, csakúgy, mint később a Provenceban; továbbá a VIII. sz. től a XV. sz.-ig spanyol-arab és spanyol területen Cordovában, Lucenában, Sevillában, Toledóban, Saragossában, Geronában és Barcellonában; Franciaországban Lunel Béziers, Narbonne, Marseilles, Troyes és Páris voltak a zsidók A. székhelyei; Itáliában Lucca, az újkorban Livorno, Velence, Mantova, Ferrara, Padova; Hollandiában Amsterdam; török területen Szaloniki, Konstantinápoly, Szafed, Bagdad; Egyiptomban a középkorban Kairuwan és Fosztat; német területen Metz, Fürth, Mainz, Worms, Altona, Colmar, Breslau, Berlin, Bécs, Nikolsburg, Prága; lengyel-orosz területen Krakkó, Lemberg, Warsó, Wilna, Kowno, Grodno, Berditschew, Posen stb. Valamennyi az újkor folyamán nagy héber nyomdák és tudományos könyvkiadók helye is volt. Belőlük fejlődtek ki a modern kor rabbiszemináriumai és speciális zsidó főiskolái.

S. R.

Akadémia tagjai. A Magyar Tudományos Akadémiát, Magyar Tudósok Társasága néven gróf Széchenyi István és több magyar főrend alapította, eredetileg a «nemzeti nyelv kiműveltetése» érdekében. Hivatalos megalakulásának éve 1830. Az A. 1870 óta új alapszabályai alapján három osztályra oszlik: 1. nyelv és széptudományi osztály; 2. filozófiai, társadalmi és történeti tudományok osztálya; 3. matematikai és természeti tudományok osztálya. A három osztálynak együttesen legfeljebb 64 rendes, 26 tiszteletbeli és 160 levelező tagja lehet. Új tagot a szakosztály ajánlására a tiszteletli és rendes tagok kétharmad többsége választ titkos szavazással. A Magyar Tudományos Akadémiának alapítása (1830) óta 1928-ig összesen 54 zsidó származású és ezek közül összesen 33 zsidóvallású bevásárlott tagja volt. E tagszámból hazai tag volt 41, külföldi tag 13, a hazai tagok közül zsidó származású volt 21, zsidóvallású 20; a külföldiek közül zsidó származású volt 3, zsidóvallású 10 tag. A Magyar Tudományos Akadémia első bevásárlott zsidóvallású tagja Ballagi, akkor még Bloch Móric zsidóvallású teológus és nyelvész volt 1840., a legutóbbi Steiner Lajos meteorológus 1917. Az első bevásárlott külföldi zsidóvallású tudós a pesti származású Mandl Louis párisi anatómia-professzor volt 1846., a legutóbbi Zuntz Náthán berlini egyetemi tanár, biológus volt 1912. Tudományszakok szerint a zsidó és zsidó származású tagok megoszlása a következő:

Filológus és archaeológus 19, ebből 7 kitért, 12 zsidóvallású;

Történelemtudós 6, ebből 3 kitért, 3 zsidóvallású;

Államtudományi, jogi és nemzetgazdaságtani tudós 6, ebből 4 kitért, 2 zsidóvallású;

Orvos és természettudós 8, ebből 3 kitért, 5 zsidóvallású;

Matematikus és fizikus 10, ebből 5 kitért, 5 zsidóvallású.

Az akadémikusok névsora, bevásárlásuk sorrendjében a következő:

I. Hazaiak:

Bloch Móric (Ballagi Mór), filológus, bevásárlották 1840.

Finály Henrik, filológus és archaeológus, bevásárlották 1858.

Arányi Lajos György, orvostanár, bevásárlották 1860.

Vámbéri Ármán, orientalista, bevásárlották 1860.

Falk Miksa, államtudományi író, bevásárlották 1861.

Muraközi Rózsay József, a pesti kórházak és Pestmegye főorvosa, bevásárlották 1864.

Akin Károly, 1868.

Hirschler Ignác, szemészorvos, bevásárlották 1869.

Fraknoi Vilmos, püspök, történetíró, bevásárlották 1870.

Goldziher Ignác, orientalista, bevásárlották 1876.

Réthy Mór, matematikus, bevásárlották, 1878.

Bánóczi József, irodalomtörténész, bevásárlották 1879.

Simonyi Zsigmond, filológus, bevásárlották 1879.

Kőrösy József, statisztikus, bevásárlották 1879.

König Gyula, matematikus, bevásárlották 1880.

Kánitz Ágoston, botanikus, bevásárlották 1880.

Korányi Frigyes, orvostanár, bevásárlották 1884.

Halász Ignác, filológus, bevásárlották 1888.

Acsády Ignác, történetíró, bevásárlották 1888.

Munkácsi Bernát, filológus, bevásárlották 1890.

Alexander Bernát, filozófus, bevásárlották 1892.

Óváry Lipót, történetíró, bevásárlották 1892.

Földes Béla, nemzetgazdász, bevásárlották 1893.

Kunos Ignác, orientalista, bevásárlották 1893.

Marczali Henrik, történetíró, bevásárlották 1893.

Pólya Jakab, nemzetgazdász, bevásárlották 1893.

Fayer László, büntetőjogász, bevásárlották 1894.

Ónodi Adolf, orvostanár, bevásárlották 1896.

Wertheimer Ede, történetíró, bevásárlották 1900.

Szilasi Móric, filológus, bevásárlották 1902.

Angyal Dávid, történetíró, bevásárlották 1902.

Schlesinger Lajos, matematikus, bevásárlották 1902.

Fejér Lipót, matematikus, bevásárlották 1908.

Wittmann Ferenc, fizikus, bevásárlották 1908.

Déchy Mór, geográfus, bevásárlották 1909.

Mahler Ede, orientalista, bevásárlották 1909.

Bánki Donát, matematikus, bevásárlották 1911.

Beke Manó, matematikus, bevásárlották 1914.

Fellner Frigyes, nemzetgazdász, bevásárlották 1915.

Riesz Frigyes, matematikus, bevásárlották 1916.

Steiner Lajos, matematikus, bevásárlották 1917.

II. Külföldi zsidó és zsidószármazású tagok:

Mandl Louis (l. o.), kora egyik legjelentékenyebb anatómusa, párisi egyetemi tanár, pesti születésű, bevásárlották 1846.

Benfey Theodor, korának legkiválóbb szanszkrit nyelvésze, göttingeni r. tanár, kényszerkikeresztelkedett volt, bevásárlották 1859.

Oppert Jules, világhírű assyrológus, szanszkrit és sémi nyelvész, a zend ékírás megfejtője, párisi egyetemi tanár, az Académie Française több alkalommal elnöke, az Alliance Israélite egyik vezető embere, bevásárlották 1865.

Klein Leop. Julius (l. o.), miskolci születésű, német esztétikus, bevásárlották 1869.

Leitner Gottlieb William (l. o.), pesti születésű, lahorei egyetemi tanár, szanszkrit nyelvész, indológus és archaeológus, bevásárlották 1873.

Ascoli Isaiiah Graziadio, világhírű filológus, minden idők egyik legkiválóbb linguistája, indogermanista, sémi, román és turáni nyelvész, magyarul is tudott, milanoi egyetemi tanár, bevásárlották 1875.

Schulhof Leopold (l. o.), bajai születésű, páris asztrofizikus, bevásztották 1878.

Stein Aurel, sir, baronet (l. o.), pesti születésű, lahorei egyetemi tanár, világhírű archaeológus és indológus, bevásztották 1895.

Herz Miksa, bey, kairói múzeumi igazgató, orientalista, bevásztották 1896.

Stein Ludwig (l. o.), magyar születésű filozófia-professzor akkor Bernben, korábban rabbi, majd magántudós és folyóiratszerkesztő Berlinben, bevásztották 1899.

Zunz Nathan, a berlini egyetem biológiai tanára, bevásztották 1912.

Bresslau Harry, egyike volt a legkiválóbb paleográfusoknak, a «Monumenta Germaniae Historica» igazgatósági tagja, a strassburgi egyetem r. tanára és volt rektora, orthodox zsidó, bevásztották 1915.

Steindorff Georg, a lipcei egyetem egyptológia tanára, bevásztották 1917. S. R.

Akaratszabadság. Ez az etikai doktrína úgy a zsidó, mint a katolikus vallásban azt tanítja, hogy az akarat az egyénből fakad. Az egyén ennél fogva saját maga ura akarásának és elhatározásának. Szabadon választhat a jó és rossz között s hogy ezeknél fogva az ember szabad. Ez a gondolat a judaizmus egyik legrégibb, alapvető principiuma és adománya az emberi gondolkodásnak. A rabbinikus vélemény, melyet a farizeus tudósok reprezentáltak, feltétlenül emellett döntött és Josephus szerint (*Antiquitates* XIII. 5. § 9; XVIII. 1. § 5) emiatt is ellentétben állottak a szadduceusokkal, akik szerint minden változásnak van alávetve s az osszénusokkal, akik mindent a predestinációval és isteni Gondviseléssel (l. *Gondviselés*) magyaráztak meg. Philo szintén az A.-ot vallja és tanítja épen zsidó és nem sztoikus befolyás következtében. «Minden Isten kezében van, kivéven az istenfélelmet», így hangzik a Talmudnak zsidó részről sohasem vitatott axiómája (*Beráchót* 33b, *Nidda* 16b). Az iszlám kétféle vallásfilozófiai iskolájának, a kadiritáknak és jabbaritáknak hatása alatt a zsidó vallásbölcsesek is összeegyeztetni próbálták az A.-ot az isteni Gondviseléssel és mindentudással, mely utóbbi attribútum a középkori zsidó filozófusoknál az A. doktrínájának megmagyarázásánál a legfontosabb szerepet játszotta. Szaádja gaón (IX. sz.) a következőt mondja erre vonatkozóan a *Kitab al-Imanat* c. arabnyelvű filozófiai művében (III. k.): «Ha Isten, a Mindenttudó előre tudja az eseményeket, szükségképpen tudnia kell azt is, hogy ki nem fog engedelmeskedni Neki; ebben az esetben pedig a pusztá tény, hogy Isten mindenttudó, kényszeríti az embert, hogy az Ő parancsolatai szerint cselekedjen.» Szaádja szerint Isten tudása azonban nem okozó erejű, mert ha az volna, akkor minden, aminek léte van, öröktől fogva megvolna, miután Isten tudása öröktől fogva létezik. Ebből azonban nem szabad azt következtetni, hogy Isten tudása ellenére lehet cselekedni, mert Isten ismeri a dolgokat úgy, amint valóban léteznek. Mihelyst az ember alternatívák előtt áll s választ, Isten tudja azt, de az ember szabadon választhat. A XI. sz.-i castiliai

Bachjah ibn Pakuda (l. *Etika*), a Chóbót ha-Lebóbót (A szív kötelességei) szerzője megerősíti s alátámasztja az A.-ba vetett hitet, amely felett nem vitatkozik. Juda ha-Levi a Cuzariban Szaádját követi Isten mindentudásának megmagyarázásánál. Szerinte is az ember elhatározása megelőzi Isten tudását arra vonatkozóan. Isten tudása szerinte teremő és okozó kategóriákra oszlik, de az A. magyarázásában tovább megy Szaádjánál, mert összeegyezteti azt az isteni Gondviseléssel (l. *Gondviselés*), azonkívül Arabba Ahment sztoikus filozófus tanításai nyomán megkülönbözteti a fő és a másodlagos okokat. Az elsőhöz tartoznak a természet változtathatatlan törvényei, amelyek egyenesen a végső okból származnak; a másodikhoz tartoznak a természetes okok, amelyeket okozatokon át lehet kapcsolni és visszavezetni a végokra. A másodlagos okok láncszemein az utolsó kapocs az ember A.-a, amelyeket az alternatívák hoznak létre; minthogy azonban ez közvetve az első okra vezet, az ember A.-a a választásnál nem korlátozza az isteni Gondviselés szabadságát. Abraham ibn Daud a Gondviselés problémáját Juda ha-Levihez hasonlóan oldja meg, de a mindentudás attribútumát egyszerűbben oldja meg. Kétféle lehetőséget különböztet meg, ú. m. egy szubjektív, mely nem veszi tudomásul az okot és egy relatív. A szubjektivitás Isten mindentudásánál ki van zárva, de kezdettől fogva már alternatívákkal teremtette a világot s azokat előre el nem döntve, az embernek A.-ot hagyott (Emunah Ramah). Maimonides szerint Istenről nem lehet feltételezni ismeretszerzést, mert mindentudása öröktől fogva van és változatlan, ennél fogva az emberi dolgokat is öröktől fogva tudja. Isten tudása másszerű, mint az emberi megismerés. Maimonides az A.-ot meg sem kíséri összhangzatba hozni az isteni Gondviseléssel (*Móre Nebuchim* III.). Nagy ellenfele, a provençei Abraham ibn Dad de Posquieés elveti Maimonides összes tanításait még pedig nem egészen ok nélkül, mert Maimonides zsidó tudósok szokása ellenére inkább dogmákat kreált, mint észokokat hozott elő az A.-ra vonatkozóan. Ő azt úgy módosítja, hogy az A. tanát elfogadja, mert enélkül sem a jutalmazást, sem a büntetést megmagyarázni nem lehet; hogy Isten tudása valóban másszerű, mint az emberé s mindentudása nem fogható fel más képen, mint az Ő Lényege, azt elfogadja. Ezek alapján Abraham ben David így magyarázza az A.-ot: földi ember alá van vetve befolyásoknak, melyek sorsára kihatnak s azt meghatározzák; ez a sors azonban nem változtathatatlan, mert az embernek szabad választása lévén, hatalmában áll sorsán változtatni vallásos és erkölcsi életével. Isten ismeri az ember elhatározását, mely nem Isten ellen, hanem a viszonyok ellen irányul. Ez az okoskodás is gyenge filozófailag, sokkal racionálisabb ezeknél Gersonidesé (Levi ben Gerson), aki szerint az égi testek vagyis a milieu-viszonyok határozzák meg az ember elhatározását, de az A. ezeket is elháríthatja (*Milchámót* III.). Moses Narboni a *Maamar bi-Behirah*-ban külön fejezetben foglalkozik az A.-gal, melyet polemikus éllel kiszínez a konvertita Abner de

Burgos Iggeret ha-Gezerahja ellen. Érvei lényegileg azonosak Abraham Posquiéresével az A.-ra és Juda ha-Leviével az isteni Gondviselésre vonatkozóan. Chaszdai Crescas, a XIV. sz.-i híres toledói vallásbölcsész, Spinoza egyik legfontosabb megelőzője, elhajlik az A.-tól a determinizmus felé. Szerinte az okozatiság egyetemleges törvényeinek hatása alól az ember nem vonhatja ki magát. Az ok meg nem ismerése az A. hívévé tehet valakit, de ez a valóságban mégsem létezik, mert az korlátozott. Mégis a Tóra szabad választást tanít. Ezért Crescas arra a konklúzióra jut, hogy az emberi akarat bizonyos tekintetben szabad, de más tekintetben determinált. Ha mint egyedülállót tekinti magát az ember, szabadon határoz, de távolabbi okokkal kapcsolatosan akaratát korlátozva van. Az ember szabadnak tekinti saját elhatározását, ezért felelős érte s eszerint büntetetik és jutalmaztatik (*Ór Adonai* II.) Albo, a XIV. sz. másik vallásbölcsésze Maimonidest követi úgy az A., mint a Gondviselés megmagyarázásánál az Ikkarimban. Mindkettőnek döntő hatása Spinozára bebizonyított dolog. A Talmudban (*Sabbat* 104a) Simon b. Lákis röviden így határozta meg az A.-ot: «Ha valaki tiszta és erőnyes életet akar élni, az segítve lesz, de ha tisztátalan és gonoszat választ, nem akadályozza benne senki.» L. *Etika, Gondviselés, Predestináció, Farizeusok, Szadduceusok.* S. R.

Isroalom. Isaac Broydé (Jew. Encycl. 1904); Salomon Munk, *Mélanges*; u. a., «Móreh Nebuchim» francia kiadásának bevezetésében (IV.); J. Guttmann, *Die Religionsphilosophie des Abraham ibn Daud aus Toledo*; M. Joel, *Levi ben Gerson*; Isidore Weil, *Philosophie Réligieuse de Levi ben Gerson*; D. Rosin, *Die Ethik des Maimonides*; L. Stein, *Die Willensfreiheit und ihr Verhältnis zur göttlichen Präscienz und Providenz bei den jüdischen Philosophen des Mittelalters* (Berlin 1882); D. Kaufmann, *Die Attributenlehre*; M. Joel, *Don Chasdai Crescas' Religionsphilosophische Lehren in ihrem geschichtlichen Einflusse*; Philipp Bloch, *Die Willensfreiheit von Chasdai Crescas* (1879).

Akdómusz, egy arameus nyelven írt, végig «ta» szócskára rímelő dal, amelyet sovuot első napján a tórafelolvasás alkalmával az első vers után mondanak. A dal különben Isten nagyságát, a teremtés csodáját és a Tóra népszerűségét dicsőíti. Szerzője — mint az egyes versszakok záró betűinek összerakásából kitűnik — rabbi Méir ben Izsák híres mainzi, majd wormsi rabbi volt, aki a XI. században élt. F. D.

Akédó (h.). Megkötözés. Az oltárra hurcolt áldozati állat megkötözésére használták ezt a kifejezést. Különösen Izsák feláldozását szokták A.-nak nevezni. A liturgiában az A.-ra való emlékezés már a régi időkben is nagy szerepet játszott. Később a pijut elterjedésével a költészetnek kedvenc tárgya lett az A., sok költő megírta Izsák feláldozását és a költeményt rendszerint megtoldotta egy könyörgéssel a jobb jövőért. A keresztes háborúk után az önkéntes martíriumot és a kényszerkeresztelkedéssel megfenyegetett gyermekek megöletését szülei által Izsák feláldozásával hasonlították össze a zsidó költők és versekben énekelték meg. E verseket is A.-nak nevezik.

Akiba ben Joszef (általában *Rabbi Akibá*-nak nevezik), a zsidóságnak Mózes és Hillel mellett legnagyobb tanítója, a bibliai tudományok, a tanítás és tanulás megszervezője, a jabnei aka-

démia alapítója, hírneves írásmagyarázó, a Hadrian alatti zsidó szabadságharc szellemi vezetője és a zsidóság «szent»-nek nevezett mártirja, szül. 50 körül, megh. 132-ben. Életéről rengeteg feljegyzés van a Talmudban és máshol is, azonban annyira át van szöve a legendákkal, amelyek alakját később övezték, hogy részletes élet-történetét nehéz megállapítani. Tény az, hogy ifjú korában pásztor volt (*Jeb.* 86 b. és 16 a.), de csupán legenda, hogy egy gazdag jeruzsálemi birtokos leányát vette feleségül. Felesége Ráchel, egy Jósua nevű jelentéktelen ember leánya volt, aki hűségesen megosztotta férje sorsát mindenben s nem ellenezte, hogy A., aki férjkorában kezdett tanulni s addig a rabbik ellensége volt, meggyőződve a tudás hatalmáról, mint meglett férfiú üljön a rabbik lába elé (*Pesz.* 49 b.). A mester, akit szülővárosában, Lyddában hallgatott, R. Eliezer ben Hyrkanos volt, aki már Jochánan ben Zakkai halála után működött. A tizenhárom évig szakadatlanul tanult, jöllehet családjáról kellett gondoskodnia, mielőtt maga is tanítani kezdett volna. Másik tanítómestere volt R. Tarfon, aki később maga is tanítványa és csodálója lett A.-nak (*Szifré Num.* 75). Amíg R. Eliezer élt, A. Lyddában működött, azután Bené Berakban, Jaffa közelében (*Szanhedrin* 32 b., *To-szefta Sabbath* III. 3.), majd Ziphrónban, később pedig Jabnéban, ahol a Szynhedrion elnöke volt. A későbbi legkiválóbb tannaiták az ő tanítványaiból kerültek ki s a Talmud 12,000-nél többre teszi azok számát, köztük R. Méir (l. o.) és Simon bar Jochi voltak a leghíresebbek. A Bar-Kochbát, a hadvezért, valószínűleg nacionalis okokból Messiásnak tartotta. A szabadságharcban való részességéről ez a legfőbb adat (*Jerus. Taanit* IV. 68 d.) s azt jelenti, hogy szellemi hátvédjét képezte annak. Számos utazása is fel van jegyezve; így 95-ben Rómába ment, ahol két évig tartózkodott. Kiterjedt nyelvtudása miatt a császárhoz küldött követség tagjaival ment. Ez alkalommal a Talmud szerint Galliában is megfordult. 110 körül pedig a babyloniai Nehardeában járt, ahol a zsidóság nagy kulturcentruma volt a későbbi évszázadokban is. Útja azonban nem politikai jellegű volt, hanem kulturális vonatkozású. Halálát a Talmudszerint (*Berách.* 61 b.) az okozta, hogy megszegte Hadrian császár edictumát, mely a zsidó vallás tanítását és törvénymagyarázatát eltiltotta. Sok évig tartották börtönben (*Szanhedrin* 12 a.) és sorsát előre látta beteljesedni, miután több iskolafőt ő előtte végeztek ki. Hogy a valóságban miként ment végbe A. kivégzése, azt sem lehet pontosan megállapítani a rengeteg legenda miatt. A leírásokból az tűnik ki, hogy hosszas tortúra után égették el elevenen s ő az egész idő alatt a legnagyobb türelmet tanúsította s a körülállókknak erkölcsi tanításokat adott, majd fennhangon a Sémá-t, Izrael Egy-Isten hitét hangoztatva, lehelte ki lelkét, példát adva a későbbi korok tűzhalált halt mártirjainak. A személyéről mindenesetre kevesebbet tudunk, mint tanításáról, amely a Talmud egész területén szétszórva feltalálható. A tudást tartotta legfőbb erénynek, de csak, ha szerénységgel párosul: «Aki tudása miatt feltolja magát,

olyan mint egy útszéli hulla, mely előtt az utas gyorsan tovább halad.» Másik idevonatkozó mondatát *Lukács* evangelista átveszi (14. 8—12.) s ez A.-nál így szól: «Helyedet mindig rangodon alul válaszd, amíg nem kérnek rá, hogy előlebb helyre ülj, mert jobb, ha mások szólítanak fel, hogy lépj előbbre, mint ha arra kérnek, hogy hátrább ülj.» Jótékonyágát számos helyt megörökíti a Talmud, melyből azt is megtudjuk, hogy a jótékonyági adományok templomi szekrényének felügyelője volt (l. *Jótékonyág*). Szellemi kiválósága egészen elsőrendű volt. Az ótestamentumi kánon végleges megállapítása tőle származik, egyszersmind számos apokryph irat fel nem vétele is, jóllehet ezek tanulmányozását sem tiltotta el a legkevésbé sem, sőt ő maga többször idézett az *Ecclesiasticusból*. A Septuaginta akkor a zsidók közt is elterjedt hibás szövegét, melyet a keresztények már az ő korában a zsidóság ellen magyaráztak, A. pótolta a kanonizált Bibliával. A Targum-Onkelos szerzésében is döntő része lehetett, mert ezeknek halachikus anyaga teljesen fedi A. véleményeit. A Halacha volt A. legfontosabb anyaga. Ez ő előtte még nem volt rendszerezve s ennél fogva vallási utasításul nem szolgálhatott, csak ott, ahol iskolafő volt. A. volt az, aki a Misnában megszövegezte a halachikus kódexet, a Midrás-ban a halacha-exegézist, a Halachót-ban pedig magának a Halachának logikai módszerét és alkalmazását mutatta. Azok a talmudszerzők, akik p. o. a Misna máig is az ő korukban már meglévő formájának végleges megszövegezőjéül R. Méirt tartották, azok is megegyeznek abban, hogy az A. szövegezésének módosítása s az ő módszere nyomán jött létre. Eszerint a kodifikált Halacha a Misnával, a Tószefta a Misnára vonatkozó logikus érvekkel és a halachikus Midras A. életművének tekinthető. Azonkívül tanítványaitól erednek a Mechilta és több Szifra. Nagy érdeme A.-nak, hogy óvakodott a dogmatizálástól s azt teljesen elkerülte, mint a fejlődés alapján álló judaizmus szellemével össze nem egyeztetetőt; de azt is látta, hogy egyedül a bibliai szöveg nem elegendő akkor, amikor a kereszténység is szent könyvnek ismeri azt el; ezért volt szükséges a szóbeli hagyomány és magyarázatok rögzítése s ezt végezte ő el tanítványával, Aquilával, azon célból, hogy a görög filozófia különösen a gnosztikus szellem felszívó hatásától megvédje a zsidóságot. A. volt az, aki először tanította tudatosan azt, hogy a kanonizált bibliai szöveg belső értelmű, abban felesleges szó vagy éppen betű nincs, hanem minden lényeg; belőlük ered s onnan fejleszthetők a vallási, erkölcsi és polgári törvények. A. vallásfilozófiája hasonló Philóéhoz; az ember létének alapja az eszme; az ember nem Isten kópására, hanem Isten eszméje után teremtetett. Monotheismusa a szigorú, tiszta zsidó monotheismus volt, mely az angyalhitet tökéletesen kizárta s a személyes istenhitet is. A. az akaratszabadság elvét vallotta: «az akarat szabadsága minden embernek meg van adva»; «A világot isteni kéz kormányozza, de az ítélet minden ember jó és rossz cselekedetének megmérésén alapszik.» Isten transcendentális természet-

tének megmagyarázása után vezeti le A. az indeterminizmust, a korlátlan akaratszabadságot, amely már ebben az időben ellentétbe hozta az akkori kereszténységgel, éppen úgy, mint szigorú egyistenhite, mely közvetítőt nem ismer: «Boldog vagy ó Izráel, hagy égi Atyád által tisztultál meg», mint írva van (*Jerém.* 17., 13.): «Izráel reménysége Isten.» (A héber «mikvó» szó egyaránt jelent reményt és fürdőt.) A. szerint Isten attribútumai nem csupán az igazságosság, hanem a jóság és irgalom is, mely azonban nincs alárendelve az előbbinek. Ez tükrözik vissza erkölcsi aforizmájából is: «Isten a világot irgalommal, de az emberi cselekedetek jó és rossz oldalainak mérlegelésével kormányozza.» Legfőbb törvénynek A. is a felebaráti szeretet bibliai törvényét vallja (*Levit.* 19., 18; *Szifra kedósim* 4.), de ez magában véve még nem elegendő s A. hevesen protestál a keresztények azon véleménye ellen, hogy a judaizmus «csupán csak moralitás». Más kötelességei is vannak az embernek. Filozófiája dacára, A. a zsidó nacionalizmus legtudatosabb megtestesítője, még a Talmudban feljegyzett víziói is, amelyek a jövőre vonatkoznak, visszatükröztetik népe iránt érzett nagy szeretetét.

S. R.

Irodalom. L. Ginzburg, R. A. ben Joseph, New York 1904; I. Gastfreund, Biographie des R. A., Lemberg 1871; Graetz, Geschichte der Juden IV.; Ewald, Geschichte des Volkes Israel VII.; Derembourg, Essay sur l'histoire et géographie de Palestine, 1868; Bacher, Agada der Tannaiten I.; Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten II.; D. Hoffmann, Zur Einleitung in die halachischen Midrasim; Graetz, Gnosticismus; F. Rosenthal, Vier apokryph. Bücher R. A.; M. Lehmann, R. A., historische Erzählung 1880; Blaunschweig, Die Lehrer der Mischnah; Wittkind, Chut-ha-Mesulas, Wilna 1877; Franke, Dalké ha-Misna; Weiss, Dor II.; Oppenheim, Béth ha-Talmud II.; Bloch, Mi-Mizrach umi-Maarab 1894; Billerbeck, R. A. Leben und Wirken eines Meisters in Israel Strack's Zeitschrift «Nathanel» 1916—18; Hirsch, Die religionsgeschichtliche Bedeutung R. A.-s Pirg 1912; Strack, Einleitung in Talmud und Midrasch 5. Anfl.; Dubnow, Weltgeschichte der Juden III.; Zuri, R. A.; Rubin, Ausé ha-Sém be-Chochmath ha-Nistor Ha-Eskól, V.

Akibá há-Kóhen, talmudtudós. A XIV. század második felében élt; megh. Prágában 1496. Budán Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus mellett vitt jelentős szerepet az ottani zsidó hitközségben. Hittudománnyal foglalkozott és válásos buzgalma, gazdagsága és jótékonyága miatt nagyon népszerű volt hitsorsosai között, akik «nási»-nak, fejedelemnek tisztelték. Az udvarnál is szerepet játszott, de vagyona meg befolyása ellenszenvet keltett iránta az országnagyok között, akik megrágalmazták Mátyás király előtt. Nem tudni, a király kiűzte-e, vagy jószántából hagyta-e el az országot, de nem-sokára már Prágában szerepel egy talmud-iskola élén, amit ő maga alapított. Itt is áskálódta ellene, úgy hogy háromszor kellett menekülnie. Mindannyiszor drága himzésű függőnyt ajándékozott a prágai zsinagógának. Házasságából tizenkét fia és tizenhárom lánya született. A lányokat mind Áron főpap leszármazottaihoz, kohanitákhoz, adta nőül és egyik veje, Jóchebed nevű leányának férje, rabbi Sábtaí volt, korának egyik legkiválóbb talmudistája. A családnak ebből az ágából a zsidó irodalom több kiválósága származott, így többek közt a hírneves tu-

dós Edels Sámuel (Meharsa) is. A., akit a prágai zsidó temetőben hantoltak el, élete végéig teológiai tekintély hírében állott és még halála után százötven évvel is hivatkoztak rá. U. L.

Akum, az «ovde kochóvim umazolosz» szavak összevonásából alakult kifejezés, melynek jelentése: Csillagok és csillagképek szolgája. A Misnában, a Talmudban, Maimonides *Misne Tórá*-jában és Káro József *Sulchan Aruch*-jában még nem fordul elő ez a nemzsidók megjelölésére szolgáló kifejezés. Ezek a nemzsidót gój-nak (l. *Gój*.) vagy *nochri*-nak (idegen) nevezik. Később lépett ezen elnevezések helyébe az A. kifejezés. A középkori keresztény cenzura az «Avoda Krisztusz u-Maria» abbreviaturájának tekintette az A.-mot.

Alabarch, az utolsó Ptolomaeusok alatt Egyiptomban viselt magas zsidó méltóság címe, melyről Josephus Flavius is említést tesz. Valószínűleg az adószedéssel megbízott legfőbb hivatalnokot nevezték A.-nak. Ilyen A. volt az első században Alexander Lysimachus, a híres alexandriai Philo fivére.

Alamizsna. A jótékonykodást nem csak szóbeli hagyományok, de a Szentírás törvényein alapuló kötelességnek is fogja fel a rabbinikus etika. Aki szegényeket támogat, ne legyen hát gögös a jóságára és ne alázza meg azt, aki a könyörületességére rászorul. Mert az alamizsna-osztogatás nem emeli fel a gazdagot és nem alázza meg a szegényt. *Jószér mímá sěhabál ósze im hěoni, hěoni ósze im bálhabájisz*. A szegény nagyobb jótéteményt gyakorol a gazdaggal (mikor elfogadja az alamizsnát), mint a gazdag a szegénnyel. Mert a gazdag a Tóra parancsát teljesíti az adakozással és a szegény adja az alkalmat, hogy a törvényt teljesíthesse. (*Midras rabba, Behár* 34). F. M.

Alapi Béla, bankigazgató, szül. Székesfehérváron 1876 márc. 4. U. o. tanult a kereskedelmi iskolán, majd annak elvégzése után a Phönix Biztosító Társaság, később a budapesti Giro- és Pénzváltóegylet, 1901-től kezdve pedig a Belvárosi Takarékpénztár r.-t. főtisztviselője, majd igazgatója, később ügyvezető igazgatója lett, közben a Budapesti Iparbanknak is vezérigazgatója volt. Számos alkalommal tett nagyobb külföldi utat. Amerikai útjáról több tárcát is írt. Közgazdasági cikkei a Magyar Pénzügyben és a Pénzvilágban jelentek meg, de ezeken kívül régebben verseket és elbeszéléseket is írt a Hétbe, Vasárnapi Ujságba és más lapokba. Élénk részt vesz a budai hitközségi életben és hosszabb ideig alelnöke is volt annak.

Alapy Henrik, orvostanár, szül. Nyírbogdányban 1859. Orvosi diplomája elnyerése után a Bródy Adél gyermekkórház sebészfőorvosa, 1899 óta egyszersmind egyetemi magántanár, 1915. egyet. rk. tanár, 1925. a Zsidó kórház igazgató-főorvosa és egészségügyi főtanácsos lett. Céltudatos és fáradhatlan szorgalommal dolgozik a vezetése alatt álló intézet fejlesztésén és nem utolsó érdeme, hogy további tudományos kiképzésre ad módot az új zsidó orvosgenerációnak, amely mostanában kevesebb munkaalkalmat talál az állami klinikákon. Nagy-

számú tudományos értekezése jelent meg hazai és külföldi szakfolyóiratokban, főleg az Orvosi Hetilapban és a Centralblatt der Krankheiten d. Harnorgane c. lapban. V. A.

Alázatosság, erkölcsi fogalom, melyet a Biblia, a talmudi és rabbinikus irodalom, s így a zsidó etika (l. *Etika*) erősen kidomborít. Ez azonban nem azonos a megalázkodással, em a gyávasággal, mely utóbbi tulajdonságot a Talmud elítéli. Az A. a szerénységgel jár karöltve, s e két azonos tulajdonságot már a Biblia Mózes legszebb erényének tünteti fel (*Móz.* 4. 12, 3 és több helyt, valamint a Midrásokban). Az A.-ot, mint erkölcsi fogalmat Jeremiás próféta határozta meg legszebben: «A bölcs ne dicsekedjék bölcsességével, az erős ne kérkedjen hatalmával, a gazdag ne dicsekedjen gazdagságával, de hadd dicsérje magát az, aki azzal dicsekedhet, hogy megértett Engem és tudja, hogy Én, az Örökkévaló szeretetet, jótékonytságot és igazságosságot gyakorolok» (*Jerém. próf.* 9. 22—23). E magasztos erkölcsi tanítás arra oktat, hogy az ember ne dicsekedjék és sikereinek is csak akkor örüljön, ha belátja és vallja, hogy mindaz Istentől ered. Micha próféta pedig három kötelességet ír elő az embernek: az igazságosságot, szeretetet és alázatosságot. A jeruzsálemi nagy templomban a Szentek Szentélyébe a főpap is évente csupán egyszer, engesztelő napon, mehetett be, de nem a más alkalmakra előírt arany diadémában és díszes ornátusban (l. *Főpap*), hanem csupán egyszerű fehér lepelben, hogy ezzel is jelképezze saját felkent személyiségének s az egész népnek végtelen A.-át. A rabbinikus irodalom, főképp a Talmud számos helyen hangoztatja az A. erényét és kötelességét: «Aki megalázkodik, azt Isten felemeli; aki feltolja magát, Isten megalázza; aki dicsőség után fut, attól elfut a dicsőség; aki a dicsőség előtt menekül, azt utólag dicsőség.» (*Erubin tract.* 13a.). «Boldog az olyan nemzedék, melyben a nagy a kicsinyre figyel, mert annál szorgalmasabban figyel a kicsiny a nagyra.» (*Ros-Hasána* 25b, *Meg.* 11a, 13b, 14b, 18b); «Alázatosság megszünteti a rágalmat.» (*Ar.* 15a); «A felfuvalkodottság nyomán pusztulás jár.» (*u. o.* 17); «A Messiás nem jó el addig, amíg a góg meg nem szűnik Izráelben.» (*Szanhedrin tract.* 98); «A felfuvalkodott beszennyezi az országot és Istent káromolja.» (*Szóta* 4b); «Ne felejtad el, hogy a legyet előbb teremtették, mint az embert.» (*Szanhedrin* 38); «Ha magad kicsinyíted érdemeidet, az emberek kicsinyíteni fogják hibáidat.» (*Ros-Hasána* 17a); «A Tóra dísz a bölcsesség, a bölcsesség dísz a alázatosság.» (*Derech Erec Zuta*); «Az A. ép oly fontos, mint a bölcsesség és istenfélelem.» (*Derech Erec Rabba* 8 és 9). Ugyancsak a Talmud beszéli, hogy Rabbi Tarfon búskomorságba esett, mert egy veszedelem idején azért mentették meg életét, mivel tudós volt. A Talmud az A.-ot agyávaságtól erősen elhatárolja (*Ar.* 2), a középkori rabbik pedig a feminin A.-ot megvetik, úgyisintén az azzal járó lovagi erényeket is. (L. még *Kereszténység és zsidóság viszonya* és *Etika* címszókát). S. R.

Alba Nevis, költő (családi nevén *Unger Ila*, Unger József dr. szegedi orvos leánya), szül. Ereszvény-pusztán 1886. Édesatyja halála után Budapestre került, ahol több napi- és hetilapban jelentek meg izzóan erotikus hangú költeményei és realizmusra törekedő novellái. A világháború után Amerikába költözött, jelenleg New-Yorkban él és iparművészettel foglalkozik. Önállóan megjelent munkái: *Hét csuda* (költemények, Budapest 1905); *Boltt leányok* (elbeszélések, u. o. 1908); *Nász előtt* (költemények, u. o. 1910); *Ádámok és Évák* (elbeszélések, u. o. 1912); *Bibor* (költemények, u. o. 1916); *Konfetti* (elbeszélések, u. o. 1918); *Összegyűjtött költeményei* (u. o. 1920); *Harminc pompás mese* (gyermekmesék, u. o. 1924).

Alberti-Irsa, nagyk. (Pest vm.) 4826 lak. (statusquo) hitközsége körülbelül kétszáz évvel ezelőtt alakult. Büchler Zsigmond jelenlegi főrabbi «Az A.-i izr. hitközség és Chevra Kadisa története» c. alapos munkájában Nagyvárad 1909) részletesen feltárja a hitközség multjának minden fázisát, de megfelelő adatok hiányában a hitközség megalapításának időpontját csak hozzávetőlegesen tudta megállapítani. A hitközség megalapítóinak neve is ismeretlen. A hitközség első rabbija Pressburger Ábrahám volt, aki 1784. létesítette a Chevra Kadisát és 1790. halt meg A.-n. Mint régi iratokból kitűnik, Eljáhu Albert, Áron ben Zelig, Jisszaszchár Beer és Mair ben Áron voltak a hitközség első előjárói. A hitközség számos érdekes történelmi okmányt őriz a levéltárában. Egyik ilyen okmány 1772-ből származik s benne Pestvármegye alispánja a hitközségi alapszabályokat hagyta jóvá. A másik okmány nagyon érdekes dokumentuma az A.-i zsidóság hazafiasságának. Egy 1797 május 16-án kelt levél ez, melyben ugyancsak az alispán köszönetet mond a zsidóságnak a megyebeli nemesség felfegyverezése körüli érdemeiért. A harmadik szintén beszédes okirat. Haynau generális 1849 augusztus 31-én kelt levele, amelyben súlyos hadisarcot vet ki az A.-i hitközségre, azért, mert tagjai tömegesen vettek részt a szabadságharcban. A hitközség temploma 1809. épült fel, a hitközségi tagok támogatásával. A Chevra Kadisán kívül — melynek jelenleg Diamant Ármin az elnöke — négy szociális és kulturális célú egyesülete van a hitközségnek. Ezek: a Chevra Szandekoosz (elnöke Popper Sándor), melynek célja, hogy a sokgyermekes szegény embereknek komasági gondjait eloszlassa, a Cheszed Neurim (elnöke Popper Sándor) ifjúsági kultúregyesület, az Evjoné Irénu (elnöke Singer Béla), mely szegények támogatásával foglalkozik és a Popper Gusztávné vezetése alatt álló, hasonló célú nőegylet. A hitközségből többen kerültek ki olyanok, akik tudományos és közéleti téren ismert nevet szereztek maguknak. Így A.-ról származnak Politzer Ádám udvari tanácsos, a bécsi egyetem híres fülész-professzora (l. o.), Eulenberg Salamon udvari tanácsos (l. o.), Fayer László egyetemi tanár (l. o.) és Bloch Ignác a földművelésügyi minisztérium egyik irodaigazgatója. Megemlíthetők még a Braun Testvérek, akik a gróf Szapári-féle birtokon létesítettek mintá-

gazdaságot. A hitközség költségvetése évi 6400 pengő, melyből a felét szociális célokra fordítja. A hitközségnek, melyhez Pilis, Alsó- és Felső-Nyáregyháza, Káva, Bénye, Cegléd-Bercel és Vacs községek tartoznak, lélekszáma 250. A hitközségben 64 család lakik, 70 az adófizető tagok száma. A tagok túlnyomórészt — 39-en — kereskedők. Van ezenkívül 3 gazdálkodó, 1 tanító, 1 ügyvéd, 3 munkás, 2 orvos, 2 magántisztviselő, 9 iparos, 4 magánzó és 2 egyéb foglalkozásban. A hitközség jelenlegi vezetősége: Singer Béla elnök, Popper Gusztáv és Fodor Oszkár alelnökök, Popper Lajos és Stricker Jakab gondnokok, Fűredi Jakab pénztárnok, Ferderber Sándor, Stricker Ignác és Kovács Arnold előjárók, Sebestyén Ferenc állami tanító, titkár és Klein Ferenc hitoktató.

Alconière Tivadar,* festő, szül. Nagymarontonban 1797. vagy 1798., megh. Bécsben 1865. Tulajdonképeni neve Cohn Hermann és a 30-as évek elején az akkor divatos ú. n. nazaréus festők példájára a katolikus hitre tért, de zsidó mivoltát ezután sem tagadta. A bécsi akadémián tanult (1812—20) és a 20-as és 40-es évek folyamán Bécsben élt és állított ki, hol Amerling festővel meghitt barátságban élt, aki arcképét is megfestette. Bécsben a bajai Beck Vilmosnak első mestere. Közben állítólag Rómában is járt. Életében sok a romantika: éveken át egy magyar hölgyet szeretett, akit vagy tizszer megfestett, de később egy bécsi kertész leányát vette el. Ez megőrült és meghalt, utána a festő búskomorságba esett és csaknem teljesen visszavonult, majd több évi súlyos betegség után a bécsi irgalmasok kórházában halt meg. Első és utolsó bécsi tartózkodása között főleg arcképeket festett Székesfehérvárott, Pápán és Pesten. Bécsben Károlyi László gróf lovas arcképét (1835) és *Szappanbuborék-tündér* (1834) képét állította ki, az 1840-iki első pesti Műkiállításán pedig *Napoleon* lovas képével és egy lótanulmánnyal szerepelt. A budapesti Szépművészeti Múzeumban két képe képviseli: a Danhauser festőt (?) ábrázoló (1832) és egy férfitanulmány. Korában ismertek voltak humoros körrajzai, köztük egy zenész arcképe csupa hangszerből összeállítva.

F. B.

Aldor Adolf (*gyömörői*), főorvos, szül. 1831., megh. Nagykárolyban 1901 okt. 20., ahol vármegyei főorvos és kórházi igazgató volt. A nemességet a nagykárolyi városi kórház vezetése körüli érdemeiért kapta. Cikkei jelentek meg csaknem az összes hazai és azonkívül több bécsi orvosi szakfolyóiratban. 1859 óta rendes munkatársa volt az Orvosi Hetilapnak. Fia **A. Lajos** (*gyömörői*)*, szül. Nagykárolyban 1872 márc. 10. Budapesten és Karlsbadban orvos. Számos nagyobb cikket írt hazai és főleg német orvosi lapokba. Önálló műve: *Vizsgálatok a vastagbél emésztő- és felszívóképességéről*.

Áldozás, minden népnél az Istennek való tiszteletnyilvánítás s az attól való bocsánatkérés formája, mely a régi hébereknél is megvolt és szimbolummá magasztosulva később is élt, egészen a második jeruzsálemi templom lerombolásáig, amikor az Á. helyébe az istentisztelet, a tanulás és tanítás lépett. Az Á. héberül *korbán*)

a legrégebbi korban már megvolt, s már az első emberpár gyermekei áldoznak, növényi és állati Á.-sal (*Genesis* 1. 3. 4), ugyanígy Noah is az özönvíz után minden tiszta állatból (*u. o.* 8. 20). Gyakran van szó a patriarchák által emelt oltárról, Jákobnál pedig az Á. a szerződés megszentelésére vonatkozik (*u. o.* 31: 54). Az Á. helye mindig az oltár vagy más megkülönböztetett magaslat volt. Mózesről kezdve a tetszés szerinti Á. meg volt tiltva s az áldozati tárgyat a papságnak kellett átnyújtani, mert csupán azok mutathatták azt be. A jeruzsálemi templom fennállása idején csupán ott lehetett bemutatni áldozatot. Hosszú ideig nem tartották be a mózesi törvénykönyv parancsát s mindenki áldozott, a bíraktól és királyoktól kezdve az alacsonyrendűig. Sokszor a főnőcs és aszirhatás következtében az Á. közönséges idolarivá alacsonyult, ami ellen a próféták kikeltek: «Könyörület és nem áldozatot kívánok; Isten megismerését és nem égetett áldozatot» (*Hosea* 6. 6): «Megvetem ünnepnapjaitokat . . . , amikor áldoztok Nekem, sem el nem fogadom, sem hálának nem tekintem kövér állatáldozataitokat . . . , hanem ha az igazságosság, miként a víz, úgy folyik» (*Ámosz* 5. 21—24. Ámosz tagadásba veszi, hogy a pusztában való vándorlás alkalmával egyáltalában áldoztak volna. Maláchiás próféta egy századdal később ugyancsak elítéli az Á.-t, Jeremiás pedig ezt mondja róla: «Igazságosnak lenni és igazságot gyakorolni, sokkal kedvesebb az Örökkévalónak, mint áldozni». A Zsoltárok némelyike is egész határozottsággal kijelenti, hogy az Á. nem kívánatos. Micha próféta kijelentése az Á.-ról az etikai monotheismus klasszikussá vált meghatározása. (*Micha* 6. 6—8). Vannak viszont más kitételei a Zsoltároknak és prófétáknak, amelyek az Á. visszaállítását áhítják, t. i. az első templom lerombolása után, így Ezékielnél, a pap-prófétánál (40—48).

Az Á. a rabbinikus irodalomban. A hagyomány nyomán a következő Á.-ok voltak a jeruzsálemi templom fennállása idején: tűz-(*óló*), liszt-(*minchó*), bűn-(*chatosz*), véték-(*óság*), béke-(*selómin*), hála-(*todó*) és fogadalomáldozat-(*nedovó* vagy *néder*). Ezek közül az első négyet legszentebbnek (*kódes ha-kodósim*) mondták, a többi, hozzáadva az elsőszülöttek (*bechor*) és az állati tized Á.-t (*maászser peszach*), kevésbé szentek (*kodósim kallim*) voltak. Jochanan ben Zakkai már azt tanította, hogy amint Izráel fia megváltják magukat az Á.-sal, úgy a nem-zsidókkal szemben jótekonyságot kell gyakorolni (*Bába Batra* 10b), amikor pedig a jeruzsálemi Nagy Templomot lerombolták, tanítványait azzal vigasztalta, hogy a bűnáldozás helyett a jócselekedetek gyakorlása lépjen (*Ábot de-Rabbi Natan* 4). Minthogy az Á. még fennállása idején a szkeptikusok kritikájának volt kitéve, nem hiányoztak annak védelmezői sem. Így Ben Azzai úgy magyarázta az Á.-t, hogy az csupán az emberek gyönyörűségének, belső szándékának kifejezése, az Egy-Isten nem kíván áldozatot s arra nincs szüksége (*Szifra* Num. 143; *Menácho* 110a, *Zsolt.* 1. 12, 13). Őszinte Á.-t elfogadtak és bemutatnak nem-zsidóktól is s ezt Maláchiás próféta is szentesíti (1. 11). A Talmud szerint a

világ békességéért való könyörgés és Á. nem-csupán a speciális békeáldozatnak, hanem valamennyi áldozatnak célja (*Szifra*, *Vajikra* 16); fontosabb dolog a bűnt kerülni, mint elkövetett bűnért később áldozatot bemutatni, de ha már elkövette valaki a bűnt, akkor bűnbánó kedélyállapotban hozza meg áldozatát, nem pedig, mint az ostobák teszik, csupán a törvény előírása szerint (*Beráchót* 23a). Egyik régi felfogás volt az is, hogy Isten az Á.-t az üldözöttre és nem az üldözőre terjeszti ki; ezért áldoztak szelid állatokat a legrégebbi korban s nem a vadállatot, hanem az attól üldözött nyáját áldozták fel (*Peszikta de-R. Kahana* 76b; *Levit. Rabba* 27). Hogy csupán az Á. nem nyugtathatja meg Istent, azt maga Mózes is tanította (*Num.* 28. 2). A naponkénti bűnbánás jeléül szolgáló két bárány Á.-át a Talmud is említi (*Pesz.* 20a, 61); a só elengedhetetlen mellélete volt az állati Á.-nak is s ez a szenvedés morális hatásának kifejezéséül szolgált, annak a szenvedésnek, amelyet a bűntudat okoz, s amely megbocsátásra vár s amely tisztító hatása (*Beráchót* 5a); aki bűnbánóan csupán csekély lisztáldozatot mutat be, az mindenben eleget tesz kötelezettségének (*Malachia* 1. 11). A jeruzsálemi templom elpusztítása után a rabbik elvetették az Á.-t s a bűnbánást, valamint a kétszeri imádkozást léptették annak helyébe s azt tanították, hogy aki száműzetésben megemlékezik naponkénti imáiban a jeruzsálemi szentély Á.-ról, az olyannak tekintetik, mint aki maga is áldozott (*Peszáchim* 69b; *Levit. Rabba* 7. 30); a *lulav* és *eszrog* (l. o.) is az Á. pótlásául szolgálnak (*Szukkót* 45a b); a «Sémá» és a «Téfilló» repetálása, a tefillin naponkénti reggeli felvétele s abban való ájtatoskodás egyenrangú az oltáron való Á.-sal (*Beráchót* 15. 14b); *Midras Tehillim* 1. 2). Amint az oltárt az «asztal» szó fejezte ki, úgy a családi otthon asztala is kiengesztelésül szolgálhat (*Beráchót* 55a; *Menácho* 97a); ez utóbbi allegória a jócselekedetekre s a szíves vendéglátásra, továbbá a családi békére és a tisztesség megőrzésére vonatkozik s ilyen értelemben egyenlő a családi asztal az oltárral, ahol egykor áldozatot mutattak be az ősök (*Ábot de R. Natan* 4. Az alázatos szívűt mindenkor úgy tekintették, mint aki minden előírt áldozatot meghozott (*Szófa* 5b; *Szanhedrin* 43b; *Peszikta chadasa* 6. 52. ed. Jellinek). A zsinagógában elmondott őszinte imádság egyenlőnek tekintett az Á.-sal, a tanulás, illetve ahol a Tóra szellemében tanulnak, pedig egyenlő volt az oltáron hozott tűzáldozattal (*Menácho* 110a). Ezt így tanították már az amórák (l. o.) a jeruzsálemi templom fennállása idején. Az előimádkozó, aki a hitközség könyörgését interpretálja, az áldozathozó funkcionáriussal egyenlő. A Talmud azt is tanítja, hogy a messiási korban valamennyi Á. meg fog szűnni, csupán a hálaadó Á. marad meg. Aki a szegényekről gondoskodik, a Bibliában (*Levit.* 23. 22) előírt módon, olybá vétetik, mint aki oltáron áldozott a jeruzsálemi templom szentélyében (*Szifra*, *Emor* 101c), ugyanez áll arra is, aki nélkülözött tanulót házához fogad (*II. Kir.* 4. 9; *Beráchót* 10b); az ily cselekedet egyenértékű a naponként kétszeri Á.-sal. A tudósnak, rabbinak adott aján-

dék az első gyümölcs feláldozásával egyenértékű (*Ketubót* 105b). Egy haggadikus fantázia az Égben oltárt lát, melyen a főpap ornátusában Michael arkangyal áldoz: áldozatának tárgyai az igazságosak lelkei; a messiási korszakban ez az égi oltár le fog szállni Jeruzsálemre (*Midrás « Aszereszha-Dibrósz » és Tószafot Menácho* 110; *Midrás Num. Rabb.* 12). A XI. sz.-i kiváló provençei exegeta R. David Kimchi véleménye szerint csupán önkéntes Á. volt a zsidóknál az önálló államiség korában s nincs alap annak igazolására, hogy parancs útján legálisan kényszeríthető lett volna. Már az amorák és tannaiták, a későbbi moralisták, továbbá Philo, Maimonides, Nachmanides, Juda Halevy, valamennyien szimbolumot láttak abban. Eredeti formájában a peszachi ártatlan bárány-áldozatmáig megmaradt a samaritánusoknál (l. o.) a Gerizim hegyén. A modern zsidó teológusok, a tudomány egész anyagának egybevetésével állapították meg az Á. jelentőségét. Bacher (l. o.), majd David Hoffmann (l. o.) és Emil Hirsch foglalkoztak e kérdéssel leginkább. Hoffmann véleménye szerint az ókori zsidó Á.-ok szimbolumok és pedig: az embernek Isten iránti háláját, Istentől való függőségének tudatát, Istennek való abszolút engedelmisségét és abszolút bizodalmit fejezte ki és szimboluma volt zsidó Á., hogy Izrael választottságát és Istennek hajlekában való jelenlétét is jelképezte. Az Á.-t a héber nyelv «avódó»-nak, szolgálatnak nevezi, vagy másképp «avódó seba-maasz»-nek, külső szolgálatmálynak, amelyet ugyanakkor a héber nyelv geniusza «avódó seba-lev»-nek, a szív szolgáztatásának: imának (tefilló) is nevez. Tény az, hogy a zsidó liturgia az «avódó», az Á. visszaállítását naponkénti imákban tartalmazza s annak felfüggesztését Izrael büntetésének tartja. Az Á. visszaállítását a rabbinikus írások közül több tartalmazza (*Levit. Rabba* 7; *Exod. R.* 31; *Midras Tehillim* (17). V. ö. Prof. E. Hirsch tanulmányát a Jew. Encycl.-ban. S. R.

Alef, a héber alfabetum első betűje. Régi kiejtése lágy torokhang volt, mely ma már hangtalanná lett. Számjegyként 1-t jelöl vagy különjellel ennek ezerszeresét. A szó jelentése: marhafej, mert a betű marhafejet ábrázol.

Alef bész (*alfabet*), a héber írás abc-je. Eredete homályba vész, de annyit biztossággal állapíthatunk meg, hogy mai alakjában sémi eredetű. A görög monda is *Kadmosnak*, főnőicai feltalálónak tulajdonítja, de ennél biztosabb alapot szolgáltat az *akrofonía*, vagyis az a jelenség, hogy a betűk nevei héber-főnőicai nyelven jelentésménnyel bírnak és pedig tárgyaknak neveit jelölik, melyekben az első hang az illető betű. Bész pl. házat jelent és eredetileg templom alakjának körvonalához hasonló volt. Az alef (eredeti hangja) Alef szónak első hangja, mely barmot jelent és ökörfej formája volt eredeti alakjában. A héber-főnőicai alefbész 22 betűje a legujabban felfedezett Szináji felirat faragott betűi után ítélve, az egyiptomi hieratikus írás leszármazottja s a Kr. e. 1200 táján már Kánaánban használatban volt (v. ö.: *Jensen*, «Geschichte der Schrift» 1925). Ezen írást megelőzően 1400. egyiptomi főuralom alatt a kánaáni fejedelmek ékiratokban,

tehát szintén sémi eredetű írásjelekben leveleztek az egyiptomi udvarral (Tel-Amarnai táblák). A héber alefbész mai *sorrendje* is igen régi; mutatja ezt számos zsoltár verseinek kezdőbetűje. E sorrendnek jelentősége mitikus homályba vész, de hogy egységes és szent megállapodáson alapult, látszik abból, hogy a görögök az ő nyelvükre való átvétele után is megtartották nemcsak a héber-főnőicai betűneveket (alfa, beta, gamma stb.), hanem a pontos sorrendet is. Ami eltérést ma a görög alfabetben észlelünk, ez csak megerősíti állításunkat. A görög nyelv ugyanis maradék nélkül alkalmazhatta a sémi betűrendszert, mivel ez csak mássalhangzókat tartalmazott (épp úgy mint egyiptomi őse is), szótagjelölő lévén, a magánhangzót nem tartotta szükségesnek megjelölni, hanem az élő kiejtésre bízta, melyben a magánhangzó amúgyis nagyon változó (flexió stb.). A görög azonban, hogy magánhangzóit is megrögzítse, egyes olyan mássalhangzójeleket használt erre, melyeket fölöslegesnek talált. Így a héber *h-t*, melyet a görög sokkal lágyabban ejtett ki és csak apró jellel (spiritus asper) rögzített meg, *e* hang jelölésére használta, a héber *ajin-t* *o*-nak, a *jod*-ot *i*-nek, a *v-t* *u*-nak, a *chesz-t* *é*-nek. A görög írás kezdetben épp. úgy jobbról balra haladt, mint a sémi, később kényelmi okokból boustrophedon azaz ökörfordulásszerűen, barázdaszerűen, soronként váltakozón jobbról balra és balról jobbra, míg mai irányát el nem érte. A latin *abc* (*abk*-nak ejtendő) a *G* betűt a *C*-vel azonosnak írta és gyakran ejtette is (pl. Cajus = Gajus), ezért foglalja el a héber *g* helyét. Az eredeti héber alfabetet már csak a samaritánusok (l. o.) használják, de szerepelt még sokáig a zsidóknál is érmeik felirataiban. A Kr. e. századokban kiszorította a ma is használatos négyzetes írás, melynek behozatalát a talmudi hagyomány Ezrára (l. o.) vezeti vissza, ezt talán samaritánus-ellenes célzattal honosították meg. Talmudi elnevezése *aszurisz* és ez arra vall, hogy szír eredetű. Az Á.-t szentségkép hagyományozza a zsidóság, amiben az írástudás iránti vallásos tisztelgés jut kifejezésre. Így sokszor találjuk a talmudi irodalomban a betűket megszemélyesítve, amint pl. Isten előtt versenyre kelnek, melyiköket illeti meg a megtisztelés, hogy velük kezdődjék a Tóra, vagy a Tízparancsolat. Ilyen betűkultuszon alapszik az *Akiba Alefbész*a c. munka is. F. M.

Alexander, 1. Bernát, filozófiai és esztétikai író, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1850., megh. u. o. 1927. A filozófiát, esztétikát, pedagógiát és irodalmat, a mennyiségtant és a természetudományokat felölelő rendkívül széleskörű budapesti és külföldi egyetemi tanulmányok elvégzése után évekig a budapesti V. ker. áll. főreáliskola tanára volt. 1878 óta a budapesti tudományegyetemen mint magántanár, 1895 óta mint rendkívüli, 1904—19-ig pedig mint rendes tanár működött és nagy népszerűsége tett szert hallgatósága körében. 1919—23-ig Németországban és Svájcban élt, ahonnan hazatérve nyugdíjazták. 1892-ben a Magyar Tud. Akadémia levelezőtagjává, 1899. a Kisfaludy-Társaság rendes tagjai közé választotta. Páratlanul széleskörű és mélységes hatású tevékenysége az egyetemi

katedra, a Népszerű Főiskola és a Szabad Lyceum előadói szöszeke, a zsurnalisztika és a tudományos irodalom között oszlott meg. Hosszú időn át az Egyetértés tanügyi rovatában kardoskodott a modern pedagógia reformeszméiért, majd a Neues Pester Journal színházi kritikusa volt, míg Rákosi Jenő nem szerződtette a Budapesti Hírlap kötelékébe. Csakhamar e lapnak, amely a nyolcvanas években a művelt magyar középosztály legtekintélyesebb lapja, egyik legnépszerűbb munkatársa lett. Alfa álnévvel jegyzett színházi bírálatáival és filozófiai tárcáival a legbonyolultabb problémákat is közelítette a nagyközönség értelméhez. Színházi kritikái akkora tudásról tettek tanuságot, hogy Csiky Gergely halála után a Színiakadémia dramaturgiai tanszékébe juttatták. Utóbb a Pester Lloydnak külföldön is elismert vezércikk- és tárcáírója és színikritikusa. Élete végén az Újságba is írt cikkeket és tanulmányokat. Tevékenységének súlypontja a filozófia, amelynek népszerűsítésére a legutóbbi félszázadban senki sem tett többet Magyarországon, mint ő. Tárcáival felkeltette a művelt magyar közönség érdeklődését a filozófiai kérdések iránt. Előadásain virtuózitással használta fel a tudomány népszerűsítésének minden eszközét és olyan nagy közönséget vonzott, mint magyar tudományos előadó még soha. Nagy érdemeket szerzett a filozófia klasszikus remekeinek példaadó fordításával. Önálló munkái a magyar filozófiai irodalom legértékesebb alkotásai közé tartoznak. Filozófiai rendszert nem alkotott, de mindig felejtethetetlenek lesznek azok az érdemei, amelyeket a magyar filozófiai műnyelv kifejlesztésével, a legelvontabb bölcséleti kérdéseknek megvilágításával szerzett. Mások eszméit mindig eredetien, egyéni formában közvetítette és a leg súlyosabb eszméket is világosan és egyszerűen közöltette meg. Filozófiai munkásságának legjavához tartoznak következő művei: *A filozófia történetének eszméje tekintettel a történetre általában*; *Kant élete, fejlődése és filozófiája*; *A XIX. század pesszimizmusa*, *Schopenhauer és Hartmann*; *Diderot-tanulmányok*; *Spinoza* (német, majd magyar nyelven); *Geschichte der Philosophie*. Meghitt barátjával és hűséges munkatársával, Bánóczi Józseffel megalapította a Filozófiai Írók Társát, mely a leghatásosabb eszköze volt a filozófiai műveltség terjesztésének és amelynek egyes kötetei igen nagy kelen-dőséget értek el. Ebben a sorozatban jelentek meg A. mintaszerű fordításában Descartes és Hume legfontosabb művei, Kant *Prolegomenái* és — Bánóczival együtt készült hűséges tolmácsolásában — Kant leg súlyosabb munkája, *A tiszta ész kritikája*. Ritka összefoglaló erőről tanuskodó tanulmányai sorában a homloktérben áll *A lelki élet* című, amely A Műveltség Könyvtárának *Az ember* c. kötetében a legmegbízhatóbb útmutató a pszichológia rengetegében. Az esztétikát éppen olyan szeretettel művelte, mint a filozófiát. Platon szelleme ragyog *A művészet* című dialógusában, amely nem csak mély és a kérdés leggyökeréig eljutó, de megkapóan eredeti is. Ebben a művében kifejtett gondolatait

továbbszövi *Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről* c. francia nyelven is megjelent szellemes és tartalmas esztétikai munkájában. *Shakespeare Hamletje* című dramaturgiai tanulmánya kimagaslik a nagyterjedelmű magyar Shakespeare-irodalomból. Madách Imre remekét, *Az ember tragédiáját* kevesen kommentálták élesebb elmével, mint ő. A Pester Lloydban megjelent tárcáiban nem egyszer foglalkozott a zsidó irodalom és művészet problémáival és termékeivel is. Több ízben szerepelt az Imit felolvasásain. Egész tevékenységét a megértő szeretet jellemzi.

Sz. G.

2. A. Ferenc, orvos-író. A. Bernát (l. o.) fia, szül. Budapestén 1890. A budapesti és berlini egyetemeken tanult, majd Budapestén lett az egyetemi közegészségi intézet gyakornoka. 1919 óta Berlinben gyakorló orvos és pszichoanalitikus író. Művei a Freud féle *«Imago»* és a *«Zeitschrift für angewandte Seelenkunde»* c. folyóiratban és sorozatokban jelennek meg.

3. A. Lajos, főállatorvos, szül. Székesfehérváron 1863 szept. 13. A budapesti állatorvosi főiskolán tanult s előbb Tordán, majd Nagyváradon, később Borsodmegyében, 1916-tól Szegeden lett főállatorvos. Számos cikke jelent meg a Veterinariusban, Köztelekben, Gazdasági Lapokban, Állatorvosi Lapokban, állattenyésztési folyóiratokban és a Mezőgazdasági Szemlében. Önállóan megjelent művei: *A légsőbefecskendezésről* (1888); *A massage az állatgyógyászatban* (1888). Ezekén kívül lefordította a Fröhner és Bayer-féle *Állatorvosi sebészet* c. munkát (1893—1901).

Alexandersohn Jonathán, rabbi, szül. Grätzben (Posen) a XIX. század elején, megh. Óbudán 1869 nov. 24. Az 1831-i kolerajárványig a poseni Schwerinben működött mint rabbi és onnan került Bajára, a nagytekintélyű Kohn Götzhez, aki honfitársa volt. 1833. Hejőcsabán választották meg rabbinak, de valószínűleg reformtörökvései miatt nézeteltérése támadt hitközségével és a Löw Eleázár (l. o.) szántói rabbi elnöklete alatt működő Bész-din megfosztotta őt állásától. A. a világi hatóságoktól várt elégtételt, de ezek nem avatkoztak ügyébe. Egy újabb Bész-din azonban, melyet A. barátai sürgettek, a hitközséget 800 frt kárterítésre kötelezte, de ő azt nem fogadta el, hanem állását követelte. E célból bejárta Nyugat-Európát, héber és német nyelvű *«Tomácz kovéd»* (Ehrenrettung und auf Dokumente Gestützte Widerlegung, Dessau 1847) c. pamfletjében ismertette esetét, de eredmény nélkül. Az óbudai zsidókórházban halt meg, mint koldus.

S. R.

Alföldi Béla*, a képviselőház főorvosa, szül. Szegeden 1870. Atyja, Ausländer Lipót felsőbb leányiskolai tanár volt. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult, majd az orvosi diploma elnyerése után a Pester Lloyd parlamenti tudósítója, 1911 óta pedig a parlament orvosa lett. Napilapokba írt cikkein kívül a Mediz. Chir. Presseben, amelynek szerkesztője is volt, jelentek meg cikkei. Szerkesztette a Magyar Kórházak Évkönyvét. Önálló művei: *Illustrierter Führer durch Ungarn, Croatien und Slavonien*

(1900); *Az obstrukció* (1904); *Az Ehrlich-féle gyógymód*; *A bujakór új gyógykezelése* (1910).

Al haniszm. «A csodákért» egy imának a kezdete, mely köszönetet mond Isten csodatetteiért. Chanukkakor és purimkor mondják az A.-ot a «sémóné eszré»-ben (l. o.) és az asztali imában. Az A. már a Misnából ismeretes ima. Mai szövege valószínűleg a VI. századból származik, amire abból is lehet következtetni, hogy a szöveg vége némi változást szenvedett, amennyiben elhagyták belőle az eredetileg meglevő kérest, mely a csodák megismétlésére irányul. F. D.

Al harisónim (h.). *Az elődökért.* A reggeli imádságba foglalt egyik imának a kezdete, amely Istent magasztalja ama csodákért, melyeket a legrégibb idők óta kezdve Izraelért tett. Az A. általánosságban ismert szövege valószínűleg babiloni eredetű, míg a német imakönyvekben az imának egy másik rövidebb szövege használatos, mely egyes tudósok feltevése szerint palesztinai eredetű. F. D.

Alijó (h), szószerint *felmenetel*, tudniillik az emelvényre. A Tórához való felhívást nevezik így, mivelhogy a Tóraolvasás emelvényen (l. *Almemor*) történik. (Hogy hány A. van egy-egy alkalommal, arról l. a *Tóraolvasás* címszót; kik jogosultak bizonyos alkalommal A.-ra, arról l. a *Chijuv* címszót).

Alistál, (*Alistal*, Cs-Szl.) kisk. Pozsony vm., 1098 lak. Zsidó hitközsége a XIV. sz. elején, valószínűleg 1320 körül alakult. Alapítói nyugatról szívéroghattak oda, talán azért, mert a szomszédos Szakálloson elhelyezett királyi ménesei istálló mesterei A.-on laktak és sokféle lehetőséget nyújtottak a kereskedésre. Az alapítást követő első századok zsidóéletéről kevés emléket őriz a hitközség, de feltehető, hogy zavartalanul fejlődhetett és gyarapodott is, mert 350 évvel ezelőtt közadakozásból templomot épített, amely még ma is megvan. A múlt században orthodox alapon történt átszervezése a Stern és Paschkus családot emlékéhez fűződik, rabbijai is ezekből kerültek ki. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Nyárasd, Vásárút, Kürt, Vámosfalu, Balázsfalu, Enyed, Albár, Ladány, Nyék, Töböréte, Bligellő. Ma 69 családban 259 lelket számlál, 59 adófizetővel. Tagjainak 50%-a gazdálkodik, 30%-a kereskedő, 10% iparos. Fejlődés és hagyomány, úgy látszik, inkább a produktív pályák felé tereli a hitközség tagjait, ami abból látszik, hogy a hitközség fele őstermelő és 7 tagja jelentékeny mintagazdaságokon gazdálkodik. A világháborúban a hitközség 36 tagja vett részt, 9 elesett. Hiteletének konzervatív irányát nem csak maga a hitközség egyházi és kulturális célokra 29.000, szociális célokra 6000 é. koronát biztosított költségvetésében (az 1927/28. esztendőre) mozdítja elő, de előmozdítja azt intézményei is (Chevra Kadisa, Menucho Nechonó, Tórosz Cheszed), főleg elemi iskolája (64 tanulóval), a Talmud Tóra (5 tanulóval) és a jesiva (6 tanulóval). A jesiva élén Goldmann Salamon rabbi áll, akinek elődje 1869-től 1915-ig Neusatz Saje ismert talmudtudós volt. A hitközség mai vezetői: Neuwirth Gábor elnök, Goldberger Juda alelnök és Goldberger Samu templomgondnok.

Alkalai Juda ben Salomo, zimonyi rabbi, megh. 1878. Herzl Tivadar szerint a modern cionizmus előharcosa. Műve, a *Gorad la-Adonaj* (Wien 1857) a zsidó állam felújítását célozza és ezt többek közt részvénytársasági alapon tartotta megvalósíthatónak. Másik műve a *Sémá Jiszróel* (1861) ugyancsak Palesztinának a zsidókkal való benépesítését propagálja. Egyéb művei: *Selom Jerusalajim* (1840) és *Darké Nóam*, továbbá *Minchász Jehudah* (Wien 1843), melyben Montefiore és Cremieux dicsőíti a damascusi vérvád alkalmából tanúsított nagyszerű fellépésükért. 1843-ban önként megvált hivatalától, a Szentföldre zarándokolt és ott halt meg. S. R.

Alkeresztények. Minden valószínűség szerint azokat a zsidókat és izmaelitákat emlegették az Árpádházi királyok korában ilyen elnevezés alatt, akik, hogy állami és közhivatalokban megmaradhassanak, az aranybulla kiadása után megkeresztelkedtek. De Róbert esztergomi érsek, mikor 1232 év végén egyházi átokhoz folyamodott és felsorolja az ország bajait és okozóit, csak a szaracénusok (l. *Izmaeliták*) és az álkeresztények ellen fakad ki, a zsidókról azonban nem tesz említést. Mikor IV. Béla 1234. másodízben megesküdött, hogy a beregi határokat betartja (l. *Beregi eskü*), az A. kiirtását is megígérte. U. L.

Államfőért való imádságot mondanak minden szombaton a muszaf istentisztelet keretében. Már a babiloni zsidók imádkoztak az exilarcháért, ez az egyik jékumpurkon (l. o.). Most dívik a *hanoszen tésuó* kezdetű ima, mely az államfőért való imádságot tartalmazza. Sok helyütt e héber szövegű ima helyébe a frigyszekrény előtt a Tóra visszahelyezésekor mondandó magyar, illetőleg nemzeti nyelvű, hasonló tartalmú ima került.

Állami haszonbérlok. Mielőtt az aranybulla és ennek későbbi megerősítése a zsidókat kizárta az állami és egyéb közhivatalokból, főleg II. Endre alatt lehet zsidókat találni a jövedelmezőbb pozíciókban. Az állandó pénzzavarral küzdő király elzárlogosította, vagy bérbeadta a pénzverő-, só- és egyéb adók jövedelmeit, a jövedelmezőbb hivatalokat pedig áruba bocsátotta. Mivel az akkori kereskedők és pénzemberek zsidók és izmaeliták voltak, ők voltak a vevők és a bérlok is. Ezt rossz szemmel nézték a főúri osztály kiváltságosai, akik maguk szerettek volna hozzájutni a jelentékeny hasznat hajtó hivatalokhoz. Ennek a következménye lett aztán az aranybulla 24-ik cikke, amely kimondta, hogy a zsidók nem lehetnek a pénzek kamaragrófjai, sem pedig só- és adótisztek (l. *Aranybulla*). Endre ekkor keresztényeket nevezett ki a hivatalokba tisztviselőkké, de zsidókat és izmaelitákat adott nekik társul, akik továbbra is fizettek a királynak és a hivatalokban szükséges munkát elvégezték. Csakhogy most a király eddigi rendszerét a nemesei a maguk javára hasznosították, a könnyűszerrel megszerzett állami jövedelmeket ők adták el zsidó és izmaelita üzlettársaiknak. Az egyházzal kötött későbbi beregi szerződés és az ezt megerősítő beregi eskü a törvénynek ezt a kijátszását akarta lehetetlenné tenni. A tatár-

veszedelem idején (l. *Tatárok*) azonban maga IX. Gergely pápa engedte meg IV. Bélának a rendelkezés érvénytelenítését, úgy hogy a zsidók megint visszanyerték régebbi társadalmi elhelyeződésüket. Ismét nyilvános hivatalokat viseltek, az adó-, harmincad és vámpénzeket mint tisztviselők, vagy mint bérlők szedték. Még a főpapok is nekik adták bérbe az egyházi javadalmakat, vagy pedig a jövedelmeket velük hajtatták be. A királyi jószágok után járó harmincadot például Henuk kamaragróf flai kapták meg bérbe. Mialatt a zsidók azon iparkodtak, hogy régebbi elhelyeződésüket visszaszerezzék, IV. Orbán pápa alighogy trónra jutott, máris a zsidók befolyásának ellensúlyozásán fáradozott. 1262-ben levelet írt Bélának és ebben hevesen kikel az ellen, hogy a zsidók, akiket tulajdon vétkük örök szolgaságra kárhoztatott, most keresztények fölött gyakorolnak hatalmat. Béla azonban a pápa rosszalása ellenére is úgy a saját, mint az állam jövedelmeit továbbra is zsidóknak adta haszonbérbe, anélkül, hogy keresztény ellenőröket rendelt volna melléjük. A szentszék nem nyugodott bele szótlansul és mikor 1267. IV. Kelemen követte, Guidó bibornok tartományi zsinatot hívott egybe, több szigorú határozatot hozott a zsidók ellen, hogy az osztrák zsidótörvény kedvezményeit megsemmisíthesse. A zsinat rendeleteinek hatályát ki akarta terjeszteni Magyarországra is és a határozatot megküldte a magyar papságnak, hogy Béla kiváltságlevelének, a zsidótörvénynek erejét (l. *Béla [IV.] zsidótörvénye*) érvénytelenítse. De ezek a határozatok Ausztriában sem jutottak érvényre és Magyarországon éppen nem, mert csak nemrég, 1256. erősítette meg Béla a zsidótörvényt. (V. ö. *Kohn Sámuel*, «Zsidók története Magyarországon».) U. L.

Allegorikus biblíamagyarázat, olyan értelmezése a Szentírásnak, amely nem betű szerint fogja azt fel, hanem más (gör. állosz) értelmet tétel fel. A zsidó allegoristák részint a régi palesztinai szimbolikus magyarázókat, részint az alexandriai korból eredő misztikus filozófusokat követik. Mindkettőnek egy az eredete se az abban áll, hogy egy kultúrnépősi irodalmi termékét szentség jegyében burkolja s tradícióval gondoskodik annak őrzéséről, de midőn az újabb és újabb korok túlhaladják azt, a féltve őrzött betűknek más értelmet kell tulajdonítani. Ily módon az allegorizmus a racionalizmus elődje. Amint a görögök filozofálni kezdtek, Homeroszt allegorizálták. A zsidók pedig, akik hatalmas lendületben fejlesztették vallási eszméiket s egyzersmind tradícióikhoz és betűikhez ragaszkodtak, az A.-hoz folyamodtak s ezáltal későbbi nagyszerű irodalmuknak alapját vetették meg. Egyik legrégebbi próféta, Hósea volt egyszerűs mind a legrégebbi allegorista, akinek írásai megmaradtak. Ő Jákob küzdelmét az angyallal nem valóságnak, hanem imában való lelki küzdelemnek fogja fel. Az allegorizmus nagy érdeme, hogy már keletkezésénél fogva is az anthropomorfizmus teljes kiírtását célozta s a mithológiát spiritualizálta. Az A. tulajdonképpen megteremtője Alexandria görög-zsidósága volt a K. e. II. szá-

zadban, de a módszer is a palesztinai Midrasban gyökerezik. Ugyanez áll a zsidó apokrifák allegorizmusára is. Mindezek — így a «Salamon bölcsességei», de a Targum és Septuaginta is — etikai magyarázatot adnak valamennyi rituális és ceremoniális törvénynek. Legjelentékenyebb allegorista Philo volt, akinek a keresztény egyházatyákra s a kereszténység biblíamagyarázatára döntő hatása volt (l. *Philo*) s bármily különös is, a zsidóság ezen nagy fiának és védelmezőjének A.-a a legcsekélyebb hatással sem volt magára a zsidóságra, ami egyébként érthető, ha tudjuk, hogy Philo, bár jól beszélt és tudott héberül, mégis a Septuaginta szövegét használta s azt interpretálta, miáltal számos nem létező feltevést könnyű volt belemagyaráznia a Bibliába. (*De Allegoriis Legum.*) Palesztinában, ahol a tudomány a Pentateuch komoly szövegmagyarázatán alapult, a Halacha már R. Akiba előtt használja az A.-ot. Ismert volt erről R. Ismáel és R. Joszé, akiknek több másálja és allegóriája maradt meg (*Mechilta*, *Mispatim* 6., *Gen. Rabba* 20. 7.). Jellemző, hogy R. Akiba, bár veszélyesnek tartotta a gnosztikusok és keresztények törvény-allegorizálást, mégis nagyban élt vele s utána is több A. maradt fenn (*Szifrá Deut.* 213; *Szifra Kadosim* 6. 90a; *Jebámot* 4a). A palesztinai tisztá zsidó allegorizmus kiváló példánya a *Jubileumok könyve* apokrifja, mely a palesztinai allegorizálók példájára a pre-mosaikus kort a kinyilatkoztatás utáni törvények szerint akarja magyarázni. Az A. legrégebbi formája a «derus» (kifejtés), melyet már az első században archaikus formának tartottak s amely máig élő formája az igazi zsidó tanító-hitszónoklatnak (l. *Derósó*). Az első században már a Talmud tud «darsé resómósz»-ról (a. m. «jelek magyarázóit», azaz szimbolisták) és «darsé hamórósz»-ról (a. m. «parabolák magyarázóit») (*Beráchot* 24a). Ezeknek módszere allegorikus vagy szimbolikus allegorikus, p. o.: «nem találtak vizet» (*Exod.* 15. 21), ez azt jelenti, hogy nem találták a Tórát. Az A.-ot csupán a héber nyelv segítségével lehet érteni, mert a bibliai nyelv tömörsége s egyes szavak többféle jelentése alkalmat ad a valóban szellemes magyarázatokra. Ilyen p. o. a «vajoréhu» szó magyarázata: «Isten Mózesnek egy fát mutatott» (*Jesája* 55. 1), ez azt jelenti szimbolikus, hogy a törvényre (Tóra) tanította, mert az illető ige mutatást és tanítást egyaránt jelent, a fa pedig «az élet fája» (*Példab.* 3. 18), vagyis a Tóra (*Mechilta*, *Bésallach*). A tannaiták (l. o.) aggadájában csupán kevés A. van, így Jochanan ben Zakkainak mindössze öt (*Bába Kama* 7. 3). Ennek a kornak a főallegorizálója Bar Kalba nagybátyja, a módiimi R. Eleazár s allegóriáit a Midrások tartalmazzák. R. Akiba a Biblia egy egész könyvét allegorizálta; ez az «Énekek Éneke» volt, amelyet éppen ezért kanonizáltak az ő sürgetésére. R. Akiba ennek teljesen misztikus tartalmát és allegorikus értelmet tulajdonított és ezért olvasását kiskorúaknak eltiltották. Az A. fénykora Palesztinában az amorák (l. o.) kora volt, mialatt ugyanezt a módszert a babyloniai amorák teljesen mellőzték s az interpretálásnak tudományosabb alapot adtak.

Allegorikusan magyarázzák később a szómagyarázat alapján álló tudományos exegeták, Rasi és Ibn Ezra is az Énekek Énekét; előbbi Izráel történetét, azaz szenvedését látja benne, utóbbi pedig a lélek egyesülési vágyát az Universummal. A középkori vallásfilozófia kezdeményezője, Száadja gáon (IX. száz.), aki a szigorúan tudományos kutatás mellett az allegorizmust csupán azon esetekben engedte meg alkalmazni, ha a szövegek elmentmondanak a valóságnak, az észszerűségnek és más szövegeknek, továbbá a rabbinikus tradícióknak, maga is él az A.-tal, p. o. azokon a helyeken, ahol a Biblia látszólagos anthropomorfizmusát az észszel és tradícióval nem tudta összeegyeztetni. Ily módon éltek az A.-tal később is a nagy vallásfilozófusok a nyugaton, így Bachja ibn Pakuda, Abraham bar Chijja, Abraham ibn Daud, Juda ha-Levi és főképpen Salomo ibn Gabirol, akinek módszere teljesen hasonló Philóéhoz, anélkül, hogy azt akár közvetve is ismerte volna. Több A.-át felvette Ibn Ezra a saját Pentateuch-kommentárjába, melyből egy, a Genesis első soraihoz írott példa a következő: A Paradicsom a felsőbbrendű, természetfeletti világot jelenti; az Éden-kert a jámborok világát; a folyó, mely kifelé vezet, az univerzális anyag, a négy folyó a négy elem; Ádám, Éva és a kígyó a három lelket (l. *Kabbala*) szimbolizálják és pedig Ádám a racionális lelket, Éva az állatit («Chávó» a. m. élő) és a kígyó a vegetatív lelket. Amikor tehát mondva van, hogy a kígyó port fog enni, az azt jelenti, hogy a vegetatív lélek a materializmus porában kúszik. Az élet fája, a cherubok és angyalok a felsőbb értelmi világnak felelnek meg. Az A. Majmonidesben érte el fénypontját a középkorban. Ő hangoztatja ugyan, hogy a betűszerinti értelmezésről lemond, ha az a filozófiába beleütközik, de ezt nem tartja be, sőt a csodákat egyenesen elfogadja. Különösen a törvényeket fogja fel a maguk eredeti értelmében és szigorúságában s hibáztatja a keresztény allegoristák rendszerét, amely a Törvénynek mindenütt szimbolikus jelentőséget ad. A XIV. sz.-ban Gersonides volt a legkölteibb fantáziájú azok közt az exegeták és talmudtudósok közt, akik allegorizáltak, de a törvényeket eredeti jelentőségükben fogta fel. Annál különösebb, hogy a szefárd és provençal-zsidó kultúrkör A.-át a XVI. század legnagyobb lengyel rabbinikus tekintélye folytatta; ez Moses Isserles (abbr. Rama) volt, aki Eszter-könyvének adott teljesen ilyen magyarázatot. Ahasvérus és Vasti civódása az Universum forma és anyag közti konfliktusának felel meg; Hámán tíz fla az organikus élet öt érzékét és öt hatalmát szimbolizálja, Hámán maga pedig a rossz hajlamot jelképezi. Igen szellemes néha a kabbalisztikus művek A.-a, így a XII. századi «Bahir»-é (l. *Kabbala* alatt), ahol p. o. ez áll: A Biblia (Gen. 1, 2) azt mondja, hogy «A föld formánküli és üres volt»; a «volt» arra mutat, hogy valami márlétezett, az «üres» pedig arra, hogy ott már volt valami, tehát a teremtes előtti létezés, a kabbalisták eme nagy problémáját, az első kabbalista allegorizáló magából a Szentírás szavaiból vezeti le. Kabbalisztikus allegóriákra hajlik

a XIII. század legnagyobb talmudtudósa, a geronai Nachmadines is, bibliakommentárjaiban. Az A. legeredetibb mester műve s a zsidó szellem egyik legérdekesebb megnyilatkozása a Zohár (l. o.), mely az egész *Pentateuch*hoz szakaszonként ad A.-ot. A későbbiek közül főképpen Menachem di Recanati, Isaac Arama és Don Isaac Abravanel válnak ki A.-aikkal. Később, a XVIII. és XIX. században főképpen Orosz- és Lengyelországban működtek talmudtudósok és kabbaláismerők, akiknek rendkívül nagyszámú derásaik szintén az allegorizmusához fordulnak. Az A.-nak jelentősége és szerepe addig volt, míg a tudományos bibliakutatást annak nyomán el nem kezdték, de erre az ösztönzést és az odavezető utat kétségtelenül nagy mértékben előmozdította az allegorizmus, melynek éppen ez a nagy érdeme. Meg kell különböztetni az A.-tól magának a Bibliának az allegóriáit, amelyeket héberül «mósól»-nak és «chidó»-nak neveznek (*Ezék. 7. 2, 24, 3; Dániel 8., 23*). Az előbbi, a «mósól» hasonlat, vagy pedig aforizma vagy parabola, melynek nevelési szempontjai voltak eredetileg (*Num. 23. 7, 18; 23. 3; Jesája 14., 4; Michah, 2. 4; Habak. 2. 6*). A «chidó» eredetileg rejtély, majd képes és jelképes beszéd (*Bírák 14. 14; I. Kér. 5. 1; Zsolt 49., 5, 78, 2*). A bibliai allegoria, parabola és mese közt különbség van. Ilyen mese van p. o. a Bírák könyvében 9., 8, 16), ahol három fa, az olajfa, fügefa és szőlő vonakodnak elfogadni a fák feletti királyságot, de az értéktelen túskebokor elfogadja azt. *Parabola p. o. Jesája 5. 1; Ezék. 15; II. Sám. 12; Metaforák a 80. Zsolt. és Jerém. 2. 21; Ezék. 16. és 23. Egyik legszebb allegorikus kép Ezék. 17. 2–10; 19. 1–9; 30. 2–17; parabola Ezék. 24. 3–6; Ecclesiastes 12. 2–6.*

S. R.
Irodalom. Louis Ginzberg, *Allegorical Interpretation* (1900); Bacher Vilmos, *Bibelexegese* (Wiener-Wünsche. Jüdische Literaturgeschichte); u. a., *Bibelexegese der jüdischen Religionsphilosophen* (Strassburg 1892); u. a., *Die Bibelexegese M. Maimunis* (u. o. 1898); u. a., *L'exégèse biblique dans le Zohar* (Rev. d. Études Juives XII.); u. a., *Das Merkwort Pardes in der jüdischen Bibelexegese* (Stade's Zeitschrift XIII.); Löw Lipót, *Ha Matteach*, (Nagykanizsa 1855); Kaufmann Dávid, *Zunz-Jubelschrift*: u. a., *Die Sinnen etc.* (Leipzig 1884); Farrar, *History of Interpretation* (New York 1886); Diestel, *Gesch. d. Alten Testaments* (Jena 1869); Schmiedl, *Studien über Religionsphilosophie* (Wien 1869); Hirschfeld, *Halachische Exegese* (1840); u. a., *Der Geist der ersten Schriftauslegung* (1847); Lowth, *On the Sacred Poetry of the Hebrews X–XI.*; Herder, *Geist der hebräischen Poesie* (Ges. Schriften XII.); u. a., *Briefe über das Studium der Theologie*; French, *Notes on the Parables*; Gerber, *Die Sprache als Kunst II.*; Bullinger, *Figures of Speech used in the Bible* (London 1898); Montefiore, *A tentative Catalogue of Bible-Metaphors* (Jew. Quart. Rev. III.)

Allgemeine Illustrierte Judenzeitung. Zsidó irodalmi hetilap. 1860-ban indította meg Pesten Bärmann József. A második évfolyamban a lap a «Carmel» címet kapta, szerkesztését pedig Meisel, a nagynevű pesti rabbi vette át. 1861 június végén szűnt meg.

Allgemeine Jüdische Rundschau. A nagyománnyú zsidóság német nyelvű orgánuma. Lebovits Lipót szerkesztésében Budapesten indult meg 1906.

Allgemeine Jüdische Zeitung. Kolozsvárott jelent meg 1887. Wertheim Adolf szerkesztésében. Ebben az évben meg is szűnt. Buda-

pesten is megjelent ugyanilyen című ujság. 1888-ban indult meg Ehrenteil M., Freund L., Grossberg Lipót és Dornbusch Mór szerkesztésében. A lap több mint két évtizedes fennállása után szűnt meg.

Alliance Israélite Universelle, a cionizmus keletkezése előtt a legnagyobb zsidó jótékonyági és kulturális egyesülés, melynek célja nem csupán a keleteurópai, ázsiai, afrikai és balkáni zsidóság anyagi támogatása, hanem ugyanolyan mértékben jogvédelme és modern iskoláztatása is. Az A. közvetlenül a damaszkuszi vérvád és a bolognai Mortara-fiú elrablásával és erőszakos megkeresztelésével kapcsolatosan létesült Párisban, ahol Ad. Crémieux volt igazságügyminiszter, Levén Narcisse ügyvéd, Aristide Astruc belga orsz. főrabbi, Manuel párisi egyet. tanár és más kiválóságok állottak élére. A cél egy centrális szervezet létesítése volt az említett kulturális célokkal kapcsolatban. Az A. központi bizottsága Párisban székel 60 taggal, melynek sorában 1860-tól máig a legkiválóbb férfiakat látjuk; ezek: Crémieux, Salomon Munk, Jos. és Hartwig Derembourg, Jules Oppert, Jos. Halévy világhírű orientalisták és egyet. tanárok. Jelenleg az elnök Sylvain Lévi, a Sorbonne szanszkrit tanára, vezetésében vannak René Worms, Victor Basch, L. Brunschwig, Lévy-Brühl, Raphael Georges-Lévy egyet. tanárok. A párisi központon kívül számos fiókja volt az A.-nak, így Bécsben, Berlinben, Konstantinápolyban, Marokkóban, Szmírnában és az egész Keleten és Lengyelországban s mindezen országokban a legmagasabb színvonalú, többnyire francianyelvű iskolákat létesítette. Míg Galiciában főképpen jótékonyági intézményeket létesített, addig a Keleten az iskolahálózat kiépítésére törekedett programszerűen. A francia tannyelv mellett a héber nyelv tökéletes elsajátítására is szorítják növendékeiket az A. iskolái. A tovább tanulókat többnyire a párisi egyetemre és rabbiszemináriumba küldték. A kórházak és ingyenes ambulatóriumok létesítésére, valamint az üldözött zsidók ellátására az idők folyamán az A. óriási összegeket adott. A cionizmus szervezetei, így a Jewish Colonisation Association az A. befolyását már a világháború előtt apasztották, de a Keleten Marokkótól Bagdadig még mindig az A. mozditja elő a zsidók kulturális életét. S. R.

Almanach, v. héber kifejezéssel *Luach*, eredetileg a csillagászati idő s ennek megfelelően az év különböző napjainak és ünnepnapjainak megjelölésére szolgált, oly módon, hogy az illető napok liturgiájára is pontos felvilágosítást nyújtson. Szokásos azonkívül az A.-nál a vásárok idejének jegyzékét külön közölni. Elsősorban fontos azonban a pontos megjelölése 1. a parasá-nak (l. o.), vagyis a *Pentateuch* szombatokint felolvasott részének, továbbá a Hold különböző fázisainak, a «Molod»-nak (újhold), továbbá a «Tekufosz»-nak (évnegyed), a «Sealó»-nak, az esőért való imának, az «Ómer» napjainak, a «Szelichosz»-nak, valamennyi ünnepnapnak és böjtnapnak. Az egész A. zsidó hold-naptár szerint van felosztva. Ily A.-ok héber nyelven már a könyvnyomtatás kezdete óta jelentek meg. Ké-

sőbb, a XIX. század óta pedig rendkívüli mennyiségben mindenütt, ahol csak zsidók laktak, héber v. az illető ország nyelvén, de héber betűkkel vagy pedig egészen modern A. formájában, az illető ország nyelvén. Míg eredetileg irodalmi melléklete nem volt az A.-nak, addig a XIX. századtól kezdve úgy az élő nyelveken, mint a hébernyelvű A.-ban nemcsak, hogy csatoltak hozzá irodalmi részt, hanem ez néha oly magas nívón állott, hogy forrásműveknek tekinthető tanulmányokat közölt. Ilyenek voltak az ötvenes években a Bécsben megjelent Busch-féle, továbbá az u. o. Wertheimer és Szántó Simon (l. o.) szerkesztette, valamint a prágai Brandeis-féle német nyelvű A.-ok, míg a héber nyelvűek közül a Lunz-féle Jeruzsálemben megjelent *Luach* vált ki leginkább. Az oroszországi, de az angliai és amerikai zsidóságnak, valamint a szefárdoknak és a többi államok zsidóságának, így a francia-, olasz-, török és a XIX. században főképpen a németországinak, kiterjedt és évszázados A.-irodalma van. Magyarországon időrendben a következő A.-ok jelentek meg: *Első Magyar Zsidó Naptár és Évkönyv*. 1848. Kiadta I. K. Szökő. Pest 1848; ugyanennek II. kiadása 1861; *Illustriertes Israelitisches Jahrbuch für Ernst und Scherz auf die Jahre 5620—21* (1859—61). Hgg. v. S. Winter. Pest 1859—60; *Jahrbuch für die israelitische Kulturgemeinden in Ungarn*, hggeben von Leopold Rosenberg. 1. Jahrg. Arad 1860; *Zsidó Évkönyv*. Szerkesztette Kiss József 1875 (ebben jelent meg a *Simon Judit*); Döry Zsigmond és Ötvös Károly: *Magyar Zsidó Almanach; Izraelita Családi Naptár*, 1903—15-ig szerkesztette Ötvös Károly. 1924 óta szerkeszti Fábian Ferenc; *Zsidó Évkönyv*, 1927 és 1928, szerkeszti Kecskeméti Vilmos; Helpert Lázár 100 évre (1906—2005) készítette el a zsinagógai és polgári időszámítás táblázatát; *Zsidó Közigazgatási Naptár* az 5650. évre. Budapest 1889—90.; *Taschenkalender*. Budapest 5654 (1893); *IMIT Évkönyv* (1895-től 1918-ig, szerk. Bacher Vilmos és Bánóczi József). S. R.

Almási Antal*, kúriai bíró, jogtudományi író, szül. Galgócon 1873. Eleinte rabbinak készült és csakhamar jogásznak ment. Tanulmányait a budapesti, berlini, heidelbergi, lipcei, kielii és strassburgi egyetemeken végezte. Ügyvédi és bírói oklevelet szerzett. Egyetemi rendkívüli tanár és kúriai bíró. A jogi kérdések velejéig ható élesezű jogász, aki résztvett az új magyar polgári törvénykönyv előkészítésében is. Élénk tevékenységet fejtett ki modern magánjogunknak külföldön való ismertetése körül. Fontosabb önálló munkái: *Ellenjogok; Jogügyletek a tervezetben; A jogok védelme; Törvényes kötelek; A jogcímes és dologi ügylet; A tilos cselekmény a magánjogban; A dologi fogalom; Perrendtartás és a magánjog; Az egyoldalú ügylet; A háború hatása a magánjogra; Ungarisches Privatrecht: A kötelmi jog kézikönyve*. Sz. G.

Almemor, centrálisan elhelyezett, körülkerített és néhol kupolával fedett emelvény a zsinagógában, amely eredetileg kizáróan a Tóra-felolvasás céljaira szolgált. Rendeltetése a liturgia

fejlődése során kibővült és orthodox zsinagógákban ma már több fontosabb istentiszületi aktust is itt végeznek. A Lecho dódi-val itt köszönti az előimádkozó a szombatot. Az A.-on végzett szolgálatok közé tartozik még a hazkara (l. o., requiem), az újhold bejelentése, az uralkozóért, kormányzatért és másokért elmondott könyörgés, purimkor a megillah (l. o.) felolvasása és szimchasz tóra (l. o.) napján az ünnepi himnuszok elénekzése is. Héberül *bimó*-nak hívják az A.-t, a vulgáris nyelvhasználat *melenmer*-nek mondja. Exponált elhelyezése a Tóra-felolvasással függ össze, amely az őskori zsinagógák istentiszületének legfontosabb része volt. Minthogy nagy súlyt vetettek arra, hogy az egész gyülekezet halgathassa meg a felolvasott szidrárt, elrendelték, hogy a bima a zsinagóga központjában álljon. Emelvénytyszerűen megmagasított helyzete és lépcsőzetes kiépítése még a Talmud előtti időkből származik. Hogy az A.-ra vezető lépcsők száma hatnál több nem lehet, az már rabbinikus tradíció. A lépcsők alkalmazása azt bizonyítja, hogy nem oltárnak képzelték el az A.-t és nem oltár helyett építették azelőtt, mert a szentély oltárait lépcső nélkül építették. Oltárt egyáltalán másutt, mint a jeruzsálemi Szentélyben nem állíthattak fel és az a lábrakapott szokás, hogy a haladó zsidók oltárnak mondják az A.-t, merőben helytelen és sem nyelvi, sem történelmi szempontokkal nem indokolható. Rendeltetése a tradícióban gyökerezik, de arra vonatkozóan, hogy milyen anyag használható az A. felépítéséhez, nem hagyott vissza korlátozó intézkedéseket a rabbinikus törvényhozás. Szabadon fejlődhetett a formája is és így van kőből, vagy fából épített A., kupolával fedett, vagy fedetlen. Egyforma karaktere csak abban jut kifejezésre, hogy emelkedett és a kerítés révén zárt egységet alkot a zsinagóga hajójában. Legfontosabb alkotórésze az asztal (sulchan), amely a Tóra elhelyezésére szolgál a felolvasások alatt. Centrális elhelyezése askenázi tradíció, a szefárdok a keleti oldalon helyezik el, szorosan a fal előtt. A haladó hitközségek az ősi szokástól eltérően a frigyeszékény tövében helyezik el. Természetesen Magyarországon is.

Ál-messiasok, oly személyek, akik magukról azt tartják, hogy Izráelnek Istentől kijelölt megváltói, akik az ígért messiási országot létrehozzák. Az idők folyamán igen sok Á. lépett fel, olyan korszakokban, amikor a néplelekben kedvező talajra talált a messiási hiedelem s ehhez képest nem egyszer éleseszü szédelőgök és csalók mint Á. kihasználták a vallásos nép hitzékenységét; más esetekben maguk az Á. is áldozatai voltak saját és mások ámtításainak. Valamennyi Á. megegyezett abban, hogy Izráelt visszavezeti országába. Némelyek ezt pentanciákkal, böjtöléssel és imádkozással megcsodátevésekkel akarták elérni, mások karddal. Némelyek közülök vallási újításokat akartak, mások pedig valóságos felfordulást idéztek elő nem egy helyt. Minthogy a zsidó nép a messiást David családjából, de Efráim s így József leszármazottjaitól is várta, ennél fogva az Á. rendszerint ezek egyikéből származtatták magukat. Nem egy

álmessiás életével fizette meg túlságos aktivitását s azt, hogy hamis remények táplálásával megcsalta a vallásos érzületű népet, köztük viszályt támasztott, szektákat szervezett s ezáltal a zsidóságnak mindenképen csak kárt okozott. Az Á. először a Hasmonaeusok alatt léptek fel, amikor a római beavatkozás végleges elnyomattással fenyegette Izráelt. Ez az időszak kiválóan alkalmas volt az Á. megjelenésére. Josephusból és a Talmudból kitűnik, hogy a jeruzsálemi Nagy Templom lerombolása előtti században egész sereg Á. lépett fel s talált folyton követőre; ezek valamennyien a Rómától való megszabadítást ígérték a zsidó népnek. Josephus különösen jól látja az Á. alantas szerepét s hogy a népet félrevezetik, becsapják, fanatizálják, a békét megbontják, örültekhez méltó újításokat akarnak s mindezt az isteni küldetés ürügye alatt. (*Josephus, De Bello Judaico* II. 13., §. 4., *Antiquitates* XX. 8. §. 6.) Ilyen volt p. o. Theudas, akit keresztre feszítettett a római procurátor (u. o. XX. 5., §. 1.), de rajta kívül még sokat említ nek Josephus és a Talmud. Más típus volt Menachem ben Juda, a zeloták, azaz a zsidó nemzeti párt feje, aki Herodes ellen hadsereget szervezett, mely már Jeruzsálem elővárosát is elfoglalta, amikor egy másik zelota megölte. Még kiválóbb típus azonban az Á. közt Bar-Kochba, a zsidóság legnagyobb nemzeti mozgalmának katonai vezetője, aki Hadrián császár alatt Rómát igen nagy mértékben foglalkoztatta s akit R. Akiba valószínűleg a magasztosügy érdekében «Messiás király»-nak nevezett. A szabadságharc irtózatoss vérbefojtása alkalmával ő is elpusztult s vele együtt messiási hite is. Most sok ideig nem jelentkezett egy Á. sem, de jellemző, hogy a római birodalom végső zavarában, 440 körül vártak egy messiást, aki meg is jelent Kréta szigetén s magát Mózesnek nevezte, de ez közönséges csaló volt. A keleten, a mohammedánok közt élő és a karaita zsidóságnak több Á.-a volt. Ezek közül jelentékeny volt 720 körül Szíriában egy Szeréné nevű, aki a fanatikus Omár kalifa ellen irányította mozgalmát s válaszul annak kényszerszertéteire, ő egyenesen ki akarta űzni a mohammedánokat. Jelentős mozgalma Spanyolországba is eljutott s ott is messiásnak tartották. Azonban Szeréné vallási újító is volt s a rabbinikus intézkedésekkel ellentétbe jutott, főleg a házassági törvénykezésnél. Ezért letartóztatták s a kalifa kiadta a zsidóknak ítélkezésre, de más baja nem történt, csak az, hogy nevetségessé tette magát és szektáját, mely megszűnt. A keresztes hadjáratok is kedveztek az Á.-nak: 1087-ben Franciaországban, a XII. században pedig Cordovában és Fezben lépett fel egy s Maimonides említi őket. Nevezetesebb volt ezeknél David Alroy szintén a XII. században, aki Perzsiában élt és saját népszerűségén kívül a kalifátus gyengeségét is kihasználta. Rendkívül érdekes, hogy ennek az Á.-nak a fegyveres mozgalma gazdasági eredetű volt s a zsidókat sújtó igazságtalan fejadó eltörlésére irányult. U. a. században Jemenben is volt egy Á., akiről szintén Maimonides tesz említést «*Iggeresz Teman*» c. művében. 1279-ben Itáliát boldogította egy Á., Abraham

ben Sámuel Abulafia, akinek víziói voltak. Igen sok hívet szerzett Urbinoban és Sziciliában, de Salomo ben Aderet, a híres barcelonai rabbi idejekorán elítélte. Castiliában a XIII. sz. végén Nissim ben Ábrahám lépett fel Avilában, ahol 1295-re jósolta a világ végét. Ez teljesen a keresztény chiliasztikus jóslások befolyását tükrözteti vissza. Az Á. valószínűleg mint keresztény végezte életét. Keveset tudunk egy másik Á.-ról, Botarel de Cisnerosról, akinek egyideig a híres toledoi vallásbölcész, Chaszchai Chrescas is híve volt s aki a XV. sz. elején működött. A XVI. sz. elején egy német zsidó Aser Lemmlein nyitja meg a sorrendet s működését Itáliában kezdi meg, kiterjesztve azt Németországra is, ahol a rendkívül zavaros viszonyok kedveztek fellépésének. Ő is bójtöléssel és imákkal készítette elő a népet a közelgő messiási országra. Az Á.-hoz kell számítani a zsidó történelem nagystílű kalandorait, Dávid Reubenit és Salomo Molchót, akik közül az előbbi akaratlanul vált Á.-sá. Reubeni, mint a vélt Reuben-törzs királyának testvére, követi minőségben jelent meg a pápánál, majd meghívásra a portugál királynál. Minthogy Keletre való volt s azt igen jól ismerte, de azonkívül a mohammedánok ellen akart fegyveres sereget szervezni s ő magát nem messiásnak, hanem csupán harcosnak nevezte, igen nagy tekintélye volt. Ez még fokozódott azáltal, hogy a portugál inkvizíció alábbhagyott buzgalmával. Az egyik inkvizitor jelentése szerint a marannusok mindenütt abbéli reményüket hangoztatták, hogy közelg a messiás országa s hogy Reubeni fogja őket a Szentföldre visszavezetni. Követői közül számosat elégettetett elevenen az inkvizíció. A két leghíresebb kabalista, Isaac Luria és tanítványa, Chajim Vital Calabrese (XVI. sz.) szintén ephraimita messiásoknak tartották magukat, vagyis a Dávid-törzsből eljövendő messiás előfutárjainak. Luria (1534-72), aki Palesztinában élt, a lélekvándorlásra s az ebből következtetett folytonos tökéletesbülésre alapította messiási voltát. Mindezek azonban csekély hatásúaknak mondhatók Sabbattai Cevihez képest (szül. 1626 Smyrnában, megh. 1676. Dulcignoban, Grünwald Lipót magyarországi héber író szerint Berátban, ahol látta állítólagos sírját is a háború alatt), akinek hatása kiterjedt az egész Keletre és Nyugatra, Jeruzsálemtől Amsterdamig, Wílnától Rómáig s így Magyarországra is, ahol különösen Budán voltak hívei. Nagymérvű szentföldi kivándorlást is okozott ez az Á., de éppen így meglehetősen széthúzást is a zsidóságban. A Törökországot járt budai rabbik többnyire hívei voltak. Itteni táborát mégsem lehet másnak tekinteni, mint a cionizmus öntudatlan előfutárjának. Maga Sabbattai imponáló fellépésével tudta elérni addig példátlan sikereit, de azáltal, hogy 400 hívével áttért az iszlámra, árulójjává lett a zsidóságnak. Az általa alapított szektát később dönmének nevezték s ennek központja Szaloniki lett. Ezek fajilag többnyire megmaradtak zsidóknak s a modern török mozgalmaknak nem egy vezető államférfija került ki közülök. Sabbattai követői közt is léptek fel Á.-ok, így Jacob Querido és Miguel Cardoso (XVII. század). Szintén az ő hatása alatt igényelte a messiási szerepet magának az egyet-

len magyarországi Á., Mordechai Móchiach Kismartonból, aki 1678 és 1683 közt tevékenykedett. Ő azt hirdette, hogy Sabbattai az igazi messiás volt s hogy áttérése csupán misztikus okokból történt s azonkívül, hogy nem halt meg, hanem vissza fog jönni, aminek előjelei a világszerte végbemenő zsidóüldözések. Móchiach igen sok követőre talált Magyarországon, Morva- és Csehországban s ezt látva, magát a Dávid törzsből való messiásnak deklarálta, mire az olasz zsidók felkérték, hogy jöjjön közéjük. Móchiach meg is jelent Itáliában s Reggio és Mantova zsidósága különösen nagy ünnepélyességgel fogadta, de az inkvizíciónál feljelentették, amire működése színterét Csehországba tette át, majd pedig Lengyelországba, innen visszasodródott Pozsonyba, hol 1729. meghalt. Móchiach barátja, Löbele Prossnitz szintén Á. volt, bár tulajdonképpen nem volt más, mint Sabbattai Cevi fanatikus híve. Eybenschutz Jonathán, a hírneves altonai rabbi, kora legelősebbeszű talmudjogásza, szintén akaratlanul került Á. hírébe, valószínűleg azért is, mert nem ítélte el a sabbatteánus mozgalmat. Ennek utolsó hajtása volt Jacob Frank (1726—1791), a podoliai misztikus, a frankisták megalapítója. Ő fiatalon került össze a dönmékkal. Tanultsága a kabbalából állott s azt hirdette, hogy lélekvándorlás útján ugyanaz a lélek lakik benne, amelyik sorjában élt Dávid, Eliahu, Jézus, Mohammed, Sabbattai Cevi és tanítványa, Berachjah lelkében, mely most ő belé szállott. Érdekes, hogy Frank célja a talmudi zsidóság kiirtása volt. Ő magadoladino nyelven beszélt s később visszament Podoliába; itt és Ukrajnában csodákat tulajdonítottak neki. Mégis távozni kényszerült, mire ő bosszúból hívei közül mintegy ezret kikeresztelkedésre bírt rá s ő maga is 1759. Varsóban megkeresztelkedett, de őszinteség hiánya miatt, mint eretnek börtönbe került. Hívei mégis kitartottak tanításai mellett.

S. R.

Irodalom. Valamennyi Á.-t kimerítően tárgyalja Graetz. Geschichte der Juden. II—XII. századszorra és (Jew. Enc.) H. G. Friedmann.

Alór (Orisor R.), kisk. Szolnok-Doboka vm. 644 lak., ebből 103 zsidó. Adataink szerint már a XVIII. sz.-ban is laktak itt zsidók. A legrégebbi sírkő 1807-ből való, de ugyanazon évben már templomot is avatnak. Itt van eltemetve Helfy Ignác anyja Sase, Aser Zelig felesége 1849. A községi pinkász (évkönyv) szerint a templomülések eladását jóváhagyta Paneth Ezékiel erdélyi orsz. főrabbi 1824., aki még 6 ízben eszközölt bejegyzéseket, az ülések használati joga körül támadt vitákban hozván döntést. Az ugyancsak meglevő Chevra-könyvben az első bejegyzés 1835. szintén Paneth Ezékieltől való. A község egyetlen rabbija volt az orsz. főrabbi fia: Paneth Mendel 1853—1862, aki innen Désre került. Régebben 40—50 család lakott itt, ma mintegy 20. E. M.

Alpár, 1 Gitta, operaénekesnő, szül. Budapesten 1903 febr. 5. A Zeneakadémia elvégzése után a Népoperában lépett fel és a M. Kir. Operaház 1924-ben szerződtette, 1926-ban pedig a berlini Staatsoper tagja lett. Egyike a legkiválóbb koloratur-énekeseknek. Legnagyobb sikereit a Riglettóban, az Álarcosbálban és a Traviatában

a Sevillai borbélyban és a Szép Helénában aratta. Mint a berlini Staatsoper tagja is sűrűn vendégszerepel Budapesten, a Városi Színházban és Európa nagyobb operáiban, mindentűt osztatlan nagy sikerrel. s. r.

2 A. Sándor festő, szül. Baján, 1892. Előbb kereskedelmi iskolát végzett, azután művészeti tanulmányokat a képzőművészeti főiskolán Budapesten. A háború alatt katona volt. Főleg arcképeket és tájképeket fest, rézkarcokat is készít. Először kiállított az Ifjú Művészek Egyesületének 1914. évi kiállításán a Nemzeti Szalonban (*Naplemente*). F. B.

Alpári Gyula, hírlapíró, szül. Dunaföldvárott 1882. Teológiai pályára akart lépni és eleinte a rabbiság elnyerésére törekedett, de csakhamar félbeszakította tanulmányait és hírlapíró lett. A szociáldemokrata párthoz csatlakozott, amelynek szélső balszárnyán foglalt helyet. Sok cikke jelent meg magyarországi és külföldi szocialista lapokban. A magyarországi proletárdiktatúra idején Kun Béla meghitt bizalmasa volt és mint külügyi népbiztoshelyettes kevés hozzáértéssel ő intézte a kommunista kormánynak a külföldi államokkal való politikai érintkezését. A diktatura bukása után Oroszországba ment.

Alsókubin (*Dolný Kubín*, Cs—Szl.), nagyk. 1674. szlovák, magyar és német lakossal. Az A.-i hitközséget 1700 körül a morvaországi Holeschau vidékéről bevándorolt zsidók alapították, akik az egész Árva megye területén levő falvakban letelepedvén, együtt alkották, az «árva megyei zsidóközséget» A. székhellyel. Közlelbbi adataink csak az első rabbi Kubinsky Efrajim idejéből (1770—1812) vannak. 1787-ben a hitközségnek az egész vármegye területén 72 adófizető tagja volt. Költségvetése ekkor 1872 forint volt, beleszámítva a különböző királynői, türelmi, uradalmi, védelmi adókat. Eleinte kis imaháza volt a hitközségnek, de 1877. az uradalom kegyéből felépült a temploma. Minthogy úgy a templom, mint a telek az uradalom tulajdonában volt, a hitközség a földesúrnak évi 25 dukátot fizetett bér fejében. Csak 1900. vette meg a hitközség a telket fundus in struktusával egyetemben. 1903-ban leégett a templom, de rövidesen újjáépítették. 1870. a hitközség egy 6 osztályos mintaiskolát létesített, melynek növendékeit az iskola elvégzése után az 5. gimnáziumi osztályba is felvették. Ez a híres, kitűnően vezetett iskola 1886., mikor megnyitották az állami iskolát, megszűnt. Régebben jesivája is volt a hitközségnek, ma pedig Talmud Tórája működik, melyben az állami iskola növendékei részesülnek bővebb hitoktatásban. A hitközség élén minden időben nagyhírű, tudós rabbik álltak. Első rabbija Kubinsky Efrajim volt, kinek Gitel nevű leányával — mint a hitközség gazdag levéltárában olvasható — különösesemény történt. Gitel születésekor a baba a katolikus pap közreműködésével titokban megkeresztelte, amajóhiszemében, hogy így megóvhatja a leányt a haláltól, mely a rabbi gyermekeit legzsegebb korukban ragadta el. Mikor a rabbi erről tudomást szerzett, Bécsbe ment egyenest II. József császárhoz, aki kihallgatáson fogadta és úgy ítélkezett, hogy a leány 18 éves koráig egyformán nyerjen oktatást a

zsidó és keresztény vallásokban, aztán maga döntsön, melyik vallást válassza. A lány a zsidó vallást választotta és később egy Freud Fischl nevű zsidóhoz ment férjhez. Kubinsky után 1815—46. a németországi Fürthből származó Steinhardt Akiba volt a rabbi, egy élesezű, tudós talmudista, aki «*Masbir-Bor*» címen egy érdekes teológiai művet adott ki Prágában 1827. Jesivát alapított és elnöke volt az akkor híres Bész din cedek-nek. Utódja a rabbi-székből Weisz Simon Cohen volt, aki alig három éves működés után a kolerának esett áldozatul. Két év múlva Steinhardt Akiba fia Steinhardt Bermann került a rabbi-székre, aki 40 évig működött. Az ő idejében, 1870. ment végbe a hitközség kettészakadása. A régi orthodox hitközség mellett alakult egy kongresszusi hitközség is, mely 16 évig állott fenn. A két hitközség 1886., még Steinhardt rabbisága alatt újból egyesült és pedig status quo alapon. Még egy rabbija volt a hitközségnek, Horovitz Jenő, aki 13 évi működés után 1908. Palesztinába vándorolt, ahol a «Kolel Hód» nak, a német, dán és holland Palesztinahivatalnak az igazgatója. 1908 óta Friedmann Sándor rabbi helyettes vezeti a hitközség vallásos életét. A hitközségnek van Chevra Kadisája, Nőegylete és Cionista Egylete, melyben intenzív zsidó élet folyik. A nagymúltú hitközségből több kiváló férfiú származott. Így néhai Lindenstain Samu, Árva megye egykori főjegyzője, továbbá Weisz Tódor (Weisz Simon Cohen rabbi fia), aki Oxfordban lett egyetemi tanár és ott is halt meg és Salzberger József dr. Erfurt város főrabbija. A hitközség költségvetése 60.000 č. korona, melyből nagy összeget fordítanak szociális célokra. A hitközség több nagyobb alapítványt is kezel, melyeknek kamataiból elszegényedett kereskedőket és iparosokat segélyeznek. A hitközség anyakönyvi területéhez régebben az egész vármegye területén lakó zsidóság, jelenleg csak az alsókubini járás községei tartoznak. Lélekszám 618, a családok száma 135, az adófizetők 120. Foglalkozás szerint a hitközség tagjainak túlnyomó része kereskedő és iparos. A világháborúban részt vett hitközségi tagok közül 15-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Meisel Gyula dr. elnök, Broszmann Róbert jegyző, Eckstein Miksa pénztárnok, Ferencz Adolf és Salzberger Lajos gondnokok, Rosenfeld Arnold, Feiner Vilmos, Salzberger Ede, Golley Lipót, Schreyer Zsigmond és Klopstock Dávid előjárók és Friedmann Sándor rabbi helyettes.

Álszentekedés, 1. Képmutatás.

Altai, 1. *Rezső*, tanár, író, szül. Kassán 1873 máj. 3. Atyja Gyulafehéváron volt tanító. Polgári iskolai tanári képesítést nyert s a fővárosnál működik. Szépirodalmi cikkei nagyszámúval jelentek meg a Génuszban, Ország-Világban, Izr. Tanügyi Értesítőben stb. folyóiratokban és lapokban. Számos német nyelvű tankönyvet és olvasókönyvet, ezenkívül német nyelvű magyar nyelvtanokat írt és több szótár szerzője. Egyéb művei: *Pedagógiai tanulmányok* (1905); *Helyes magyarság* (1918).

2. A. Margit, írónő, szül. 1884-ben Gomperben. Főképen ifjúsági regényeket ír és «Tündérvásár» címmel heti gyermeklapot szerkeszt. Önállóan

megjelent kötetei: *Célnál* (1922); *A végzet útja*; *Az amerikai leány*; *Érdekes házasság*; *Gvendolin házassága*; *Lucy — Laci*, valamennyi regény s ezenkívül írt műve: *Szindarabok gyermekek részére*. Megjelent több sikerült műfordítása is.

Altenkunstadt Jaakov, közismert nevén: *Kopl Charif*, rabbi, szül. Altenkunstadtban (Bajorország) 1766., megh. Verbón 1836. Fürtben, majd Prágában tanult. Nősülése folytán került Magyarországra, a pozsonymegyei Stomfára, apósa birtokára. 1791-ben lett kadelburgi rabbi, két esztendő múltán Verbóra választották meg, hol jesivát tartott fenn. Iskolájából több neves rabbi került ki. 45 évig működött Verbón. Csak kéziratának egy töredéke jelent meg nyomtatásban.

Altmann Juda, mezőcsáti rabbi, szül. Nyírbalkányon (Szabolcsmegye) 1859., megh. Csáton 1923. 1882 óta apósának, a csáti rabbinak jesiváját vezette, valamint a beérkezett vallási kérdések nagyrésztére ő válaszolt. Ezek a responsumok az ő neve alatt bekerültek apósának *Netu Szorék* c. művébe. 1894—1895. apósa megvált a rabbiszéktől és őt választották meg helyébe. Hátrahagyott művei: *Méi Jehuda*, halachikus döntvények, *Zerá Jehuda*, glosszák a talmudhoz, *Jam sel Jehuda*, homiletikus biblia magyarázatok.

Altnouland címe annak az utopisztikus cionista regénynek, melyben Herzl Tivadar (I. o.) az újjászülötő Palesztina jövőjét rajzolja meg. Ipari városok, kézműves-falvak, fürdőhelyek és kertvárosok váltakoznak egymással sűrűn Palesztinában és Herzl a zsidótelepítés keresztviteléről is pontos és részletes leírást ad könyvében. Az A. híressé vált mottója: Ha akarjátok, nem mese! A regényt minden kulturnyelvre lefordították. A héber fordítás a Tel Aviv (tavaszi domb) címet viseli s erről kapta az új Palesztina első zsidó városa a nevét. Az A.-ot Achad Haam a kiváló író kemény kritikában részesítette, mert Herzl a zsidó állam zsidó sajátosságát nem nagyon domborította ki regényében.

Altruizmus, Comte francia filozófus nyelvhasználatában és azóta általánosan elterjedt kifejezés az önzetlen cselekedetek megjelölésére, amelyeknek célja kizárólag a mások boldogságának előmozdítása a saját érdekre való tekintet nélkül. Az A. az egoizmus ellentétes fogalma. Az A.-nak nincs külön megjelölése a héberben, sőt a zsidó etikában sem, de ennek mélyenjáró oka az, hogy a judaizmus etikája a saját személy és a mások közötti antitézist elkerülte, míg más etikai rendszereknél éppen ez van kiemelve s ezek a többi etikai rendszerek a boldogságot, mint *summum bonumot* végső célul tűzik ki, akár A.-ról, akár egoizmusról van szó. Valamennyi etikában, a hedonizmuséban éppen úgy, mint a buddhizmuséban az egoizmus és A. kiegyenlítése a cél s ehhez képest egyidejűleg egoisztikusak és altruisztikusak. A két fogalom szembeállítását a judaizmus kerülte, mert szerinte az erkölcsi élet alapja nem a boldogság keresése, hanem szolgáltatások teljesítése; erő, hatalom, vagyon, tudás valamennyien ezt a célt szolgálják s minél tehetősebb szellemben és vagyonban él az ember, annál inkább kell, hogy éljen benne az erkölcsi töké-

letesbülés vágya s annál inkább kell mások és a köz érdekeit szolgálni; a gyengét és kevésbé tehetőset segíteni, hogy az összesség erejét ezáltal is növelje. Ez a «közösség szolgálata» magasabb koncepció s eliminálja az egoizmus és A. közti ellentétet. Az «én» és a «más» a judaizmus világnézetében kiegyenlítődik, mint azt legszebben Hillel fejezte ki: «Ha nem magam, vajjon ki más? Ha csupán magamért létezem, mi vagyok én? Ha nem most, vajjon mikor?» Nem a mindenről való lemondás és önsanyargatás, sem a mások rovására való érvényesülés, hanem a kölcsönös segítség a judaizmus etikájának vezető elve s ezt fejezi ki a mózesi könyv, hangsúlyozván: «Szeresd felebarátodat, mint magadat.» *L. Szeretet, Felebaráti szeretet, Aranyszabály, Etika, Judaizmus.* F. M.

Alvilág (héberül: *seól, dumo, avaddon*), a Bibliában gyakran előforduló, ősi mythikus képzet szerint a holtak helye, ahol elgyengült árnyak formájában (*réfáim*) az élet egy lecsökkentett alakját tovább élik.

A Magyar Zsidó Ifjuság Lapja. Hetilap, melyet Halász Nándor szerkesztett. A lap Budapesten jelent és szűnt meg 1886.

Amar Lico, hegedűművész, a világhírű Amar—Hindemith vonósnégyes primáriusa, szül. Budapesen 1891 dec. 4. Tanulmányait a Nemzeti Zenedében kezdte. Tanára Baré Emil volt. 1911-ben Berlinbe utazott, ahol Marteau Henrinél folytatta a tanulást. A művészképző után tagja lett a Marteau-kvartettnek, amelynek második hegedűse. 1915-ben a berlini filharmonikusok koncertmestere, 1920. Mannheimban működött és 1923. megalakította az Amar-vonósnégyest, amely modern művek propagálását tűzte ki céljául. A vonósnégyes tagjai: A., Walter Caspar, Paul Hindemith, Mauritz Frank. K. K.

Ambrus Balázs, költő, szül. Szabadkán 1887. A budapesti egyetem orvosi karán elvégezte tanulmányait és doktori diplomát szerzett, Szabadkára költözött és orvosi gyakorlatot folytatott. Finom és halkhangú, gyöngéden impresszionista versei a Bács megyei Naplóban, az Új Időkben, A Hétben, Kiss József szemléjében jelentek meg. Önálló verskötetét *Koszorú* c. adott ki 1918.

Ámen a művelt világ minden nyelvbe átment bibliai héber szó, mely körülbelül a mai «helyeslítés»-t jelentette. A nép a papok átkára vagy áldására Á.-t mondott, hogy ezzel azt magáévá tegye (*Móz. V. 27.*) A Zsoltárban is a költő, illetve imádkozó felhívására ezzel a felelettel találkozunk. Az Új Testamentomban Jézus már a mondat elején használja (Ámen mondom nektek), ami körülbelül a ma használt «becsületszavamra» vagy «hitemre» kitételnek felel meg. F. M.

Am-hoórec, (*h.*) szó szerint «a föld népe». Bibliai kifejezés a királyokkal és a magasrangú hivatalnokokkal szemben a köznép megjelölésére. Lassan az A. kifejezés elvesztette ezt a kollektív értelmezését s egyes olyan személyekre vonatkoztatták, akik meglehetősen laza viszonyban állottak a vallási előírásokkal és tanokkal. Általánosságban tehát azt az embert nevezték A.-nek, aki a vallás gyakorlatában tájékozatlan volt, az előírásokat nem tartotta magára nézve

kötelezőknek s gyümölcsei után a tizedet (maaszér) nem szolgáltatta be pontosan a levitáknak. Természetesen ez csupán általános meghatározás, mert az A. fogalmának tisztázására a legkülönbözőbb definíciók szolgálnak. Egy néhány e definíciók közül: A. az, aki nem tisztán fogyasztja el mindennapi eledelét (R. Méir véleménye), aki nem pontosan mondja reggel és este a Sémá-t (R. Eliezer), aki nem vesz fel teflint, (azaz imaszíjakat, R. Josua), aki a «szemléltetőszálakat» (cicisz) nem viseli ruházatán (Ben Azáj), akinek ajtaján nincs mezuya (R. Natan), akinek gyermekei vannak s azokat nem nevezi a Tóra ösmeretére (R. Natan ben József), stb. Az *Atyák mondásai* (Pirké óvosz) szerint egy A. nem lehet jámbor ember. Hogy az A. naiv jámborságát mégis megbecsülték és értékelték, az kitűnik a *Sir hasrim* egyik mondatából: «Miként a dió belét a kemény héjj óvja meg a pusztulástól, úgy őrzik az A.-ek is a Tóra szavait». A későbbi fejlődés során, különösen népies szóhasználatban A. alatt «műveletlen»-t, tanulatlan, főképpen vallástudományban járatlan parlagi embert értettek és az A. kifejezés ezt a jelentését a mai napig megtartotta. A. *deorájszo*. A közönséges A.-nál is tudatlanabb. Olyan ember, aki annyira tudatlan, hogy még a Tórát sem ismeri.

F. M.

Amigo Meir, filantróp, szül. Konstantinápolyban a XVIII. század elején, megh. Temesváron. Más szefárd zsidókkal Törökországból vándorolt be, miután letelepülésüket az 1718. passarovitzi béke megengedte. A Bécsben élő nagytekintélyű marannus, Don Diego de Aguilar kinevezte A.-t a dohánymonopólium főfelügyelőjének Temesvárra, ahol a monarchia legjelentékenyebb szefárd községe volt Bécs után; templomot azonban A. emeltetett királyi engedéllyel. Ez a szefárd templom máig megvan. A.-t bőkezűségéért a szefárdok «rey chico»-nak, kiskirálynak nevezték. Közben az történt, hogy A. protektora, Aguilar nyíltan visszatért a zsidó vallásra Bécsben, amiért a madridi püspök annyira felbőszült, hogy rávette Mária Teréziát a zsidók Bécsből való kiűzésére 1748-ban. Azonban ez nem valósulhatott meg, mert Aguilar A. közvetítésével rábírta a török nagyvezér bizalmi emberét, a szintén szefárd Jehuda Baruchot, hogy ebben az esetben hasonlóan járjon el a Törökországban élő osztrák alattvalókkal szemben. Maga Aguilar Londonba ment, azonban A. továbbra is Temesváron maradt, mint az ottani szefárd zsidóság legtekintélyesebb embere. Fia, A. József és testvére, A. Jehuda, valamint ez utóbbinak fiai, A. Isaac és Menáchem szintén jelentékeny tagjai voltak a temesvári szefárd hitközségnek, melyet magas korban bekövetkezett halálukig vezettek. Midőn az 1791-iki osztrák-török békekötés alkalmával a törökök a belgrádi szefárd zsidóságot kiűzték, ezek Temesvárra menekültek s a két Amigo testvér, A. unokáöcsei szervezték a segítyezést, melyben vezető részüket volt.

Amórák (héb. *amórain*, a. m. *szónoklók*, *magyarázók*, az «amór», a. m. «mondani», «beszélni» héber igéből), törvénytudósok s azok korszakának megjelölése Palesztinában és Babilo-

niában. Az A. kifejezést a Talmud kétféle értelemben használja. Egyrészt A.-nak hívták azokat, akik az akadémiákban az előadó tudós oldala mellett állottak s annak rövid szövegmagyarázatát részletesen előadták, interpretálták. Míg az előadó leginkább tiszta héber nyelven mondott véleményyt, addig az amóra az arameus dialektust használta. Azért ezt a hivatást a «meturgesman» («az interpretáló», a «fordító») szóval is jelölték s a kettő a különböző talmudszövegekben egyet jelent. Távolsági és elterjedtebb használatban az A. elnevezést úgy Palesztinában, mint Babyloniában valamennyi kiváló tudósra s azok kartársaira alkalmazták 219 és 500 között, tehát a *tannaiták* (I. o.) utáni korban, R. I. Juda pátriarcha halálától a Babiloni Talmud befejezéséig. Az A. aktivitása főképpen a Misna-szövegek megmagyarázására terjedt ki, amelynél alapul vették R. I. Juda pátriarcha szövegezését, amelyet viszont a szóbeli törvény hiteles szövegének tekintettek. Az A. tevékenységüket főleg a következő városokban létesített akadémiákon fejtették ki: Tiberias, Szepphorisz, Caesarea, Nehardea, Sura és Pumbadita. A főtárgy az A. fejtegetéseiben magának a gyakran rendkívül tömör Misna-szakasznak szövegmagyarázata és annak tartalmi megvitatása volt és pedig minden szempontból, tekintettel a forrásokra, azok egybevetésére, esetleges ellentmondására. Összehasonlították a kánont a Baraitákkal, döntéseket hoztak s esetleg új eszmék, elvek alapján alkalmazták azokat akár tényleges, akár költött jogesetekre. Akik ily módon tanítottak, azok voltak a tulajdonképeni A., vagyis a Misna interpretálói. Jogi véleményeikben az A. nem voltak olyan függetlenek, mint a tannaiták, mert nem érezték magukat elég tekintélyeseknek arra, hogy a Misnában és Baraitákban foglalt döntéseknek ellentmondjanak. A palesztinai A. a «Nászi» (fejedelem-elnök) rendelkezése folytán a «Rabbi» címet viselték, míg a babyloniai A. a «Rab» vagy «Mar» címet. A palesztinai A. egyszerű metodikájukkal és Misna-magyarázatukkal tűntek ki, míg a babyloniaiaknál az élesebb dialektika a szembetűnő. Ezt különösen Pumbadita akadémiáján fejlesztették, mely szószálhasogatásra való hajlandóságot már az akkori közmondás is kigúnyolja: «Pumbaditában azt is tudják, hogyan megy át az elefánt a tű fokán», ami azt jelentette, hogy túlzott dialektikájukkal az abszolút lehetetlent, de ellenkezőjét is be tudták bizonyítani; oly körülmény, ami a Talmud szellemével és logikájával ellenkezik. A babyloniai A. korát éppen úgy, mint a tannaitákét, hat nemzedékre szokás felosztani, míg a palesztinai A.-t háromra. Valamennyit a kiválóbb A. neveivel szokás megjelölni. Az A. száma rendkívül nagy s akiknek tanításait a Talmud fellejegyezte, azoknak neve is 1300-at tesz ki. A főbb A. és korszakaik:

I. kor (219—279) Palesztinában: id. R. Jannai, id. Jonathan, id. Osaia, Levi bar Sziszi, Chanina bar Chama, Chezekiah, Jochanan bar Nappacha, Simon ben Lakis, Josua ben Levi, Simlai.

I. kor (219—257) Babyloniában: Sila (Nehardeában), Rab Abba Aréka (Sura), Mar Samuel (Nehardea), Mar Ukba, főbíró Kafriban.

II. kor (279—320) Palesztinában: R. Eleázár ben Padat (Tiberiásban), Ammi és Assi (u. o.), Chijja bar Abba, Simeon bar Abba, Abbahu (Caesarea), Zeira.

II. kor (257—320.) R. Huna (Sura), Juda ben Ezekiel (Pumbadita), Chisza (Sura), Seset (Silhi), Nachman ben Jacob (Nehardea), továbbá Rabba bar Chana és Ulla ben Ismáel.

III. kor (320—359) Palesztinában: R. Jeremia, Jóna és Jósze bar Zabda, mind a három Tiberiásban. Valószínűen ők fejezték be a Jeruzsálemi Talmudot.

III. kor (u. a.) Babyloniában: Rabba bar Huna (Sura), Rabba bar Nachman, Josef bar Chijja és Abáje Nachmani (mind a három Pumbaditában), Rabba bar Josef b. Chama (Mahura), Nachman ben Isaac (Pumbadita), Papa bar Chanan.

IV. kor (375—427, csupán Babyloniában): R. Asi (Sura) (egyik fő összeállítója a Babyloni Talmudnak), R. Amemar (Nehardea), Zebid bar Osaja, Dimi bar Hineua, I. Rafrem, Kahana bar Tachlifa, Mar Zutra, Juda Mani b. Salom (valamennyi Pumbeditában), Eliezer ben Jósze, Jósze ben Abin, Tanchuma.

V. kor. (427—468): Mar Jemar, Idi bar Abin, Mar bar Asi, Acha ha-Difta (valamennyi Surában), II. Rafram (Pumbedita).

VI. kor (468—500): Rabbina Bar Huna, az utolsó surai amóra és R. Jósze, az utolsó pumbaditai amóra s az első szaboreus (l. *Szaboreusok*). A szaboreusok voltak követői és folytatói az A.-nak s ők végezték a legvégső simításokat a Talmudban. A felsorolt nevek valamennyie a legjelentékenyebb talmudszerzők s azoknak részletes életrajzi adataikat is tudjuk, működési helyeikkel. Mindazok, akikről a korokat elnevezték, az iskolák vezetői voltak. Ők hagyták örökségül a surai és pumbaditai akadémiákat, melyek az A. után még 700 évig virágoztak. L. *Akadémiák I. és Gáóni korszak*. S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos, *Agada der Babylonischen Amoraer*; u. a.; *Agada der palästinesischen Amoraer*; H. Strack, *Einleitung in den Talmud*; Mielziner, *Introduction to the Talmud* (1894); Abraham Zacuto, *Széfer Juchasin*; Heilprin, *Széfer ha-Dorot*; J. Fürst, *Kultur- und Literaturgeschichte der Juden in Asien* (Leipzig 1849); Rappaport, *Erek Millin* (1852); Z. Frankel, *Moho ha-Jerusalmi* (Breslau 1870); Weiss, *Dor III.*; Graetz, *Geschichte der Juden II.*; A. Neubauer, *Mediaeval Jewish Chronicles*.

Ámosz, az első író-próféta, II. Jerobeam, izraeli király idejében. Ő maga nem kívánczik a próféta hivatására, de az akol mellől mégis elhajtja Isten szelleme, hogy megjövendőlje Izrael népének bukását. Feltartóztatatlannak látja a bukást, mert elharapózott benne a dőzsölés, az elnyomás, a zsarolás, istentisztelete pedig pogányos szellemben folyik. Áldoznak, énekelnek és fajtalanoknak, mint a pogányok. Atya a flával találkozik a hierodulnál és a népet mégis mindenki Isten kiválasztott népének hiszi és ha nemzeti veszedelem éri, Isten biztos védelmére számíthat. A prófeta febrázza a népet ez önámításból. Azért, hogy az Isten kiválasztott népe, ne várjon elnézést és atyai könyörületet, inkább megtorlást. Az Isten éppen azért torolja meg Izrael bűneit, mert kiválasztotta a népek közül és a maga népévé tette meg. Térjen meg és hagyja az áldozást. Isten nem szorul áldozatokra, hanem azt kívánja: «höm-

pölyöggjön patakként az igazság.» A. új tartalmat önt a régi eszmékbe és úgy értelmezi azokat, hogy azok inkább erkölcsi megújulásra, mint elbizakodásra serkentenek. A bűn következményeit nem lehet elkerülni. «Isten napja»-t az ősi eschatológikus képzetet így értelmezi: «Sötétség az, nem világosság, mint mikor oroszán elől menekül az ember, de medvével találkozik, végül (ettől is menekül) haza kerül, de itt a kígyó marja meg». Prófétái nagysága az elsők közé emeli. A későbbi próféták az ő eszméit fejtegetik. F. M.

Irodalom Nowack, *Handkommentar zum Alten Testament* (1892 és köv.); Wellhausen, *Die kleinen Propheten* (1892); I. P. Valetton, *Amos et Hosea* (1894); Smith, *The Book of the Twelve Prophetos* (1896); Driver, *Joel and Amos* (1897); Heilprin, *Historical Poetry of the Ancient Hebrews* (II 1882); Cheyne, *Encyclopedia Biblica*.

Ámsel Jicchok, főrabbi, szül. Sztropkón 1860. Hosszabb idő óta a zborói hitközség főrabija. Számos halachikus munkát írt, amelyek közül eddig a *Chosen Veefod* c. munka jelent meg.

Amulett. Fából, fémből, papírból készült varázseszköz, amely a babonás közhit szerint megvédi az embert a démonok és gonosz szellemek ellen, de betegségeket, elemi csapásokat más veszedelmeket is elhárít. A fetisimadás valamilyen csökevénye ez, amely idegen hatások alatt a zsidóságban is elágyazta magát és sok helyen mindmáig elhomályosítja a józan istenlátást. A Talmud kaméának mondja az A.-et. Akik eltérnek a hagyományos írásmagyarázattól, a tefillint (imaszíjakat) is A.-nek tartják, amit ehhez hasonló egyiptomi szokások példájára a természetfölötti erők megengesztelésére használtak a zsidók (l. *Tefillin*). Ugyancsak A.-nek nézik az ajtófélfára szögezett mezuzát (pergament-tekeres, amelynek belső oldalán a «Séma Jisraél» kezdetű hitvallomás, külső oldalán pedig a Saddáj istennév olvasható (l. *Mezuza*) és a cicisz-t (kék szín, kékszerű patyolat; [l. *Cidákli* és *Arba kanfosz*]) is. A nemzsidó népek babonás hiedelme már korán a zsidóságba is beszivárgott, főleg a démonoktól és gonosz szellemektől való félelem, amely állandó védekezésre ösztönözte a népfantáziát. A Talmud idejében már mély gyökereken táplálkozott a babona és az A. viselése aggasztóan elterjedt. Az akkori törvényhozók fölmerték benne az idegen pogány eredetet és féltették tőle a tiszta zsidó monotheizmust, azért mindent elkövettek, hogy a vallást a beléje került babonás elemektől megtisztítsák, de kevés sikerrel. A tudatlan és megmetelyezett népragaszkodott babonáihoz s tovább hordta az A.-jeit, a beléjük vésett vagy a rájuk írt istennévvel, gyakran pogány istenségek, sőt olykor Jézus nevével is. De gyökereket is használtak a gonosz szellemek vagy betegségek elhárítására (*Sabb* IV. 9.), elvétele füveket, amelyeknek a néphit varázserőt tulajdonított. Miután a babona leküzdése kilátástalannak bizonyult, a Talmud legalább a pogány nyomokat akarta kiküszöbölni a népszokásból és megengedte az A. viselését, de csak akkor, ha nem írtak pogány vonatkozásokat is a szövegébe. Tűrték az A.-et a gáonok korában is, sőt ebben az időben még a tudományos körök is azt vallották, hogy az Isten nevével vagy angyalnévvel ellátott A. valóban jó védőszerszám a démonok és betegségek

ellen. A kabbalában már fontos szerepet játszik az A., de Maimonidesz minden babonát, tehát A.-viselést is súlyosan elítélt. (*Morenebuchim* 3. rész, 3. fejezet). Maimonidesz szelleme, amely átalakítóan hatott a zsidóságra, ezen a ponton nem tudott visszhangot keltetni. Még a spanyol-arab zsidókultúra ragyogó korszaka, a századokkal később bekövetkezett német és orosz felvilágosító mozgalom sem tisztította ki a babonát a zsidó néplélekből és a keleti zsidók, sőt Magyarország északkeleti chászsideus zsidósága még ma is használja az A.-et, ami kétségtelenül a középkori keresztény szellem erős befolyására vezethető vissza. Az A. szövege és formája nem mindig egyforma. Van olyan A., amelyen csak a Saddáj név olvasható, leggyakrabban ilyen használ-nak, akik láncra csatolva a meztelen testükön hordják. A kabbalisztikus A. felírása változatosabb és bonyolultabb. Némelyiken a «Saddáj kerá szótón» (Mindenható, háritsd el a sántát) felírás dominál, némelyiken még valami ige, amely boszorkányűzésre alkalmas. Legtöbbször a Bibliának ez a verse: «machaséfó ló techájú» (a boszorkányt élve meg ne hagyjátok). Van olyan, amely Istenhez való felemelkedésre int ezzel az idézettel: «da lifné mi attó óméd: lifné melech malché hamelóchim, hakódos boruch hu» (vedd eszedbe, hogy ki előtt állsz. A Királyok Királya előtt állsz, dicsértessék az Ő szent neve). Gyakran az *agla* szót vésik az A.-be vagy írják rá, ha pergamentből való. Ez a szó az «attó gibor leolom adonój» (Örökké hatalmas vagy te, óh Uram) imavers kezdőbetűinek összevonása. Olykor látszólag egészen értelmetlen szót találunk az A.-en, mint amilyen az *anani-zapta* szó is, de ez semmi más, mint az «onéni cevóosz» (hallgass meg engem, Cebaot) korrumpált megrövidítése. A nemchászsideus zsidók régen leszoktak már az A. viseléséről, de a nyoma megmaradt abban a ma is divó szokásban, hogy a betegágyas asszony ágya fölé, a falakra, az ajtókra, az ablakokra az újszülöttekre ólálkodó démonok és gonosz szellemek ellen való védekezésül kabbalisztikus táblácskákat agatnak. Ezeknek a démonriasztó táblácskáknak felső középső részén az «eszó éni al hahórim: miajin jóvó ezri» (nézek a hegyek [magasságok] felé: honnan jön meg az én segítségem) kezdetű Zsoltár olvasható. Alatta ez áll: «Saddáj kerá szótón». Lent a tábla jobboldalán a pátriárkák és ósanyák nevét látjuk kúposan rajzolt vagy négy-szögű mezőben, baloldalt pedig ugyanilyen keretben néhány kabbalisztikus ige küzd Lilith és a boszorkányok ellen. A konzervatívabb magyar zsidók is ragaszkodnak még a betegágyas asszonyoknak ehhez a babonás védelméhez, de a szokás ereje szemlátomást már hanyatlóban van. U. P.

Analfabéták. Az egyes országok statisztikai kimutatásai azokról az egyénekről, akik írni vagy olvasni nem tudnak, általában nem szoktak pontosak lenni. Ami pedig a különböző országokban lakó zsidóság héber írni és olvasni tudását illeti, erre nézve a statisztika még hozzávetőleges tájékoztatást sem tud nyújtani. A zsidó ókorban az írás és olvasás tudománya annyira elterjedt volt, hogy a Bibliában és a régi iratokban meglehetősen kevés utalást találunk az A.-ra.

Josephus Flavius írja: «Nálunk minden gyermek köteles olvasni tanulni, ezért a legritkábban található olyan zsidó fiú, aki ne tudna olvasni, ami természetes is, ha meggondoljuk, hogy a szegény zsidó apák inkább a szájuktól megvonják a falatot, csakhogy gyermekeiket taníttassák». Ami a diaszporában az egyes államnyelveken való írni és olvasni tudást illeti, különösen Európában a zsidó A. száma általában kevesebb volt, mint a nemzsidóké. Hogy az arányszám ilyen kedvező legyen, azon a legjelentékenyebb egyházi vezető férfiak céltudatosan dolgoztak. Hogy csak egy példát említsünk, 1628-ban Rabbi Joel Serkes a következő felhívást intézte a krakói Talmud Tórához: «A tanulók kötelesek a nemhéber nyelveket úgy szóban, mint írásban elsajátítani». 1902—3. az Egyesült Államok bevándoroltjairól megjelent egy A.-statisztika. Eszerint első helyen állnak a finnek 1%-os arányszámmal, a magyarok közül 9.5%, míg a zsidók közt 19.7% az analfabéta. Ezt a meglehetősen magas arányszámot az magyarázza meg, hogy a zsidók többnyire családostul vándorolnak ki s így köztük mindig nagy számban vannak még nem iskolaköteles gyermekek. Egy másik, a század elején készített statisztikai kimutatás szerint pl. Budapesten minden száz zsidó férfi közül 15, ugyanennyi nemzsidó férfi közül 20 volt analfabéta. De minden országban kedvezőbb a zsidó A. arányszáma, mint a nemzsidóké. Az A. elleni küzdelemben nagy sikereket ért el Gabel Gyula (l. o.) budapesti tanító, akinek az osztrák-magyar hadügyminisztérium megbízásából írt ABC könyvét 11 nyelvre lefordították.

Angyal, 1. Anna, írónő, szül. Veszprémben 1848., megh. 1874. Eredetileg Engelnek hívták s atyja a zsidó iskola tanítója volt Hódmezővásárhelyen. Korán nagy járatosságra tett szert nem csupán a hazai, hanem a német és francia irodalmakban is s már tizenhat éves korában lapokba írt. *«Egy magyar család kalandjai»* c. regénye a Szegedi Híradó-ban jelent meg, 1865. pedig a Magyar Izraelita c. folyóiratban *«Előítéletek»* c. regényében a magyar zsidóság sorsával s annak javításával foglalkozik. *«Ilonka és Elemér»* c. történeti regényt is írt.

2. A. Armand*, zeneszerző, szül. Eszterháza 1853. Győr városának rendőrfőkapitánya és a Magyar Zenészek Országos Egyesületének társelnöke volt. A zeneszerzésben Konti József tanítványa. Páratlan termékenységet fejtett ki. Otszáznál több népdalával, kórusával, dalciklusával, rapszodiájával, zongoraetüdjével nem csak Magyarországon, hanem külföldön is sikerei voltak. Pályázatokon és dalosversenyeken többször pályadíjat nyert szerzeményeivel. Megzenésítette *A kis bőbitás* és *Az áruló* c. népszínművet, *A komédiás király* és a *Csúkvér* c. daljátékot, *A vihar*, *Zrínyi*, *A költő álma*, *A fogoly*, *Buda halála* c. operákat, *A fogadás*, *Észak-sarkon*, *Varázsszerelem*, *A bölcsődal* c. operetteket.

3. A. Dávid*, történetíró, egyetemi tanár, szül. Kunszentmártonban 1857 nov. 30. Középiskoláit Szentesen, Szegeden és Budapesten, az egyetemet az utóbbi helyt végezte s miután bölcsezettudományi és középiskolai tanári oklevelet nyert, az

Egyetemi Könyvtár óre, a Barcsay-utcai áll. főgymnásium tanára, azután egyetemi magántanár lett. 1909-ben kinevezték a budapesti egyetemen a magyar történelem nyilv. rendes tanárának. 1902 óta tagja a Magy. Tud. Akadémiának, 1910 óta a Kisfaludy Társaságnak, 1925-től kezdve az újkori egyetemes történelem nyilv. rendes tanára, 1918—20. a bölcsészeti kar dékánja volt. Számos értekezése jelent meg az Egyetemes Philológiai Közlöny, a Századok, a Figyelő és a Budapesti Szemle folyóiratokban. Sajtó alá rendezte és magyarázatokkal ellátta Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Garay János, Péterfy Jenő és Lederer Béla munkáit, lefordította franciából Paul Janet nagy művét, *A politikai tudomány története az erkölcshez való viszonyában* címmel, emellett Lavisse, Macaulay és mások műveit, szerkesztette a Tisza István emlékkönyvet. Nagyobb önálló művei: *Berzsenyi Dániel* (1879); *Késmárky Thököly Imre* (1888—89); *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig* (1898); *Erdély politikai érintkezése Angliával* (1902, németül is); *Adalékok II. Rákóczi Ferenc bujdosása történetéhez* (1905); *gr. Széchenyi István történeti eszméi* (1907, akadémiai székfoglaló); *Le traité de paix de Szeged avec les Turcs 1444* (1911); *Gyulai Pál* (1912); *Szalay László emlékezete* (1913); *A világháború okai* (1914); *Beitrag zur Geschichte des Jahres 1848.* (1918); *Magyarország felelőssége a világháborúért* (1923); *Tanulmányok* (1923, Kultúra és Tudomány); *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezései* (1926). *Szakaszok Magyarország újabbkori történetéből* (1928).

Angyalok, a görög *angelosz* szóból. A zsidó felfogás szerint földöntúli lények, akik az égből laknak s közvetítik az embereknek Isten akaratát és teljesítik parancsait. 1. *A bibliai korszak.* Az angyal héber neve *maloch*, ami küldöttet, hírnököt jelent. E szót rendszerint az Istennévvel kötik össze: Isten angyala (*maloch Elohim*). E korszak elképzelése szerint az A. az emberek előtt emberi alakban jelennek meg, emberileg cselekszenek, az emberek leányaival is érintkeznek, noha testetlenek és amint küldetésüket elvégezték, eltűnnek. Járásuk-kelésük az emberéhez hasonlít, de szárnyuk is van és majdnem mindig fegyveresen járnak. Jákob álomlátásában egy égi létrán egész angyalcsoporthoz áradnak le- és fölfelé. A teofániákban is van szó angyali csoportokról. Ezek következőképp osztályozhatók: *kerub*-ok, *seráf*-ok, *erel*-ek, *ófan*-ok, *chájosz*-ok. A kerub a nép elképzelése szerint az ósrégi griff formájára emlékeztet; a seráf hat szárnyú; az chájosz élő vagy állatot jelent, ófan pedig tulajdonképpen az isteni szekér kerekét; erelimnek nincsen magyarázata. Megjelennek a kiválasztottak, a próféták, de olykor az egész nép előtt is és megjelentik a jövőt. Vannak *védő-A.*, kik egyeseket és népeket oltalmazznak; minden népnek külön védőangyala van; vannak *harc-A.*, kik egész sereget tudnak egy szempillantás alatt elpusztítani; *büntető-A.*, akik végrehajtják Isten haragvó akaratát; *dicsérő-A.*, akik Istent dicsőítik, elhozzák neki az emberek hódolatát, ők alkotják az égi

sereget (cebaót) s a látomásokban is ők jelennek meg. Maga a prófétai szellem is A. által közvetítődik; a Mallachi név is csak küldöttet, angyalt, nem pedig prófétát jelent. Az A. maguk sohasem mondják meg nevüket és származásukat. A Bibliában leggyakrabban Michael, Gabriel angyalnevek fordulnak elő. Ezek a képzetek jórészt perzsa eredetűek. 2. *A talmudi korszak.* Minél többet érintkezett a zsidóság idegen népekkel annál bonyolultabb lett az A.-ról alkotott képzelet. Az esszeusok szektájának külön angyaltana volt és ennek titkát csak a beavatott ismerhette meg. Nincsen kánonikus zsidó angyaltan, amint a zsidóság többi tana sem hivatalos. A Biblia elbeszéléseiben nem csak mint az isteni akarat végrehajtói lépnek fel, de sokszor mint az emberi gondolkodásmód képviselői is és ők fejezik ki az emberi elgondolást. Ellentétben a földi lényekkel, kiket *alsó* jelzővel illetnek, őket *felső*knak nevezik. A talmudi irodalom röviden így jellemzi őket: Három viszonylatban olyanok az A., mint a démonok, háromban pedig, mint az emberek. Van szárnyuk, lebegnek s tudják: mi fog történni, mint a démonok; van belátásuk, egyenesen járnak és héberül beszélnek, mint az emberek. Az egyik felfogás szerint tűzből, a másik szerint pedig tűzből és vízből keletkeztek, az elemek bennük békében élnek. Általában jók az A., nincsen akaratuk, emberi alakban jelennek meg, néha azonban állatok formájában is. De csak az hallja és látja őket, akiket ők megszólítanak. Helyet kapnak Isten tanácsában és végrehajtják uruk akaratát. Szeretik Izráelt és a jámborokat és megjutalmazásukat követelik. *Henoch könyve* is sokat foglalkozik az A.-kal. *A jubileumok könyvében* sokkal több angyalcsoporthoz van szó. A talmudi irodalom szerint van egy, a földinek megfelelő égi Jeruzsálem, hol az A. végzik a szolgálatot. Ezt jelentené a «szolgálattevő A.» kifejezés. Van 70 angyal az égből a 70 népnek megfelelően. Izráel védőangyala Gábiel. Gábielen kívül a többi nemzetek nevét viseli. Az elemeknek, az évszakoknak, az emberi tulajdonságoknak is meg van a maguk angyala. A parziszmusz befolyásolta a zsidóságot, úgy, hogy ez is dualistikusan fogta fel az angyalvilágot. Vannak tehát rossz és jó A., illetőleg A. és démonok. 3. *A középkori korszak.* A misztikusok igen kifejlesztették a zsidóság angyaltanát. A betűk és számok misztikája is kedvezett az angyaltan kibontakozásának. Az A.-nak csupán a névlistája 400 nyomtatott oldalt foglal el a misztikusok irodalmában. Az A.-nak ebben a lajstromában még a görög Dioniziosz istennév is előfordul. Az A. imádása szigorúan tiltva volt s így az a néhány imádság, amely A.-hoz való könyörgést tartalmaz, heves és hosszú vitának adott alapot. A fajokról, a megjelenési formáról és tulajdonságokról fentebb írt közlések a középkorra is vonatkoznak, csak a képzelet ez időszakban már színesebben fest. A középkor titokzatos nézetei a Keleten keletkeztek, innen kerültek Spanyol-, Francia-, Német- és Olaszországokba. A chasszidizmus még ma is használja, csak Maimuni akarta e tanításokat észszerűen magyarázni. Szerinte az A. erők, melyek a mindenségben az egyénekre hat-

nak. (V. ö. *Blau*, «Zsidó angyaltan» és teljesebben: «Jüdische Angelologie»). F. D.

Antal, 1. János*, orvostudományi író, egyetemi magántanár, kórházi főorvos, szül. Győrött 1869. Miután Budapesten és Bécsben elvégezte tanulmányait, 1892. orvosdoktor lett. Már az egyetemen Bókay Árpád gyógyszer-tani intézetében mint tanársegéd főleg méregtani tanulmányokkal foglalkozott és ezek során megállapította, hogy a foszformérgezés leghatásosabb ellenszere a kálium hipermangánikum. 1898-ban mint főorvos a budai irgalmas kórház fogászati osztályának élére került, 1903. a budapesti egyetem magántanára, 1912. udvari tanácsos lett. A szaksajtóban számos tanulmányt közölt a fogászat köréből és fogászati tankönyvet is írt.

2. **A. József**, filmvállalat igazgatója, szül. Budapesten 1887. Megalapította 1911-ben a Cinema című szaklapot és szerkesztette az Österreichische Verkehrszeitungot, majd a Filmujság c. filmszaklapot. Első vállalata a Pannonia filmvállalat, amely bevonulásakor szűnik meg. A háború után a Nordisk Films Co. budapesti fiókjának igazgatója. 1920 óta az Országos Magyar Mozgóképipari Egyesület alelnöke. Az Ufa-film budapesti telephéne vezérigazgatója.

3. **A. Márk**, pedagógus, szül. Devecserben 1880. Tanári oklevelet szerzett a budapesti egyetemen, szerkesztette a középiskolai Matematikai Lapokat és számos dolgozata jelent meg a fizika és matézis köréből. A Károlyi-kormány tankerületi főigazgatóvá nevezte ki, a Peidl-kormány idejében közoktatásügyi államtitkár volt. 1920-ban Kolozsváron megszervezte a héber Tarbut középiskolát, majd a Bnéi Brit egyesületet. Fia **A. János**, szül. Budapesten 1907. Két regénye jelent meg. D. S.

4. **A. Sándor**, író és hírlapíró, szül. Nagyváradon 1882. Már fiatalkorában hírlapíró lett, több nagyváradai ujságnak volt munkatársa, de ugyanakkor már budapesti lapokba is dolgozott. Egyideig a Nagyváradai Napló szerkesztője volt. Nagy propagáló buzgalommal szegődött a huszadik század eleji modern magyar irodalom szolgálatába. Ő állította össze a Holnap c. modern lírai antológiának (Ady, Babits, Juhász Gyula stb.) 1908. Nagyváradon megjelent első kötetét, amelyhez programszerű harcias előszót is írt. Több ízben járt a skandináv országokban, amelyeknek nagy írói közül többeket lefordított magyarra. 1923 óta Pozsonyban lapszerkesztő. Elbeszélő művei, amelyekben erős szociális érzék és a lélek-elemzés mélyreható tehetsége nyilvánul meg, a következők: *A trondhjemi herceg kíséretében*; *Jörri története*; *A csodálatos szellemű katona*; *A munkás fia*; *Akik ma élnek*; *Ünnep lesz holnap*; *Lacina Péter*. A színpadon is megpróbálkozott *A mester* című egyfelvonásos színművével. Nemcsak mint író, hanem mint szobrász is figyelemre méltó tehetségről tett tanúságot. Legutóbb megjelentek (1924.) *Garabonciás ének* c. összegyűjtött versei, amelyekben mélységes és őszinte líra szólal meg. SZ. G.

Anticlonizmus alatt azon törekvéseket értjük, amelyek akár a zsidóságon belül, akár kívül a cionizmus alapeszméje, vagy politikai

megvalósulása ellen irányulnak. A zsidóságon belül több részre tagolódik az A. Az asszimilánssok és a zsidó missziógondolat hívei szerint a cionizmus megakadályozza a zsidóságot abban, hogy egy szabad, egyetemes, tisztán vallási közösséggé fejlődjék, másrészt pedig veszélyezteti a zsidóság állampolgári jogait, amelyeket az emancipáció óta éppen nemzeti reményeinek feladásával vívott ki. Az asszimilációs zsidóság szervezetei és sajtója minden országban ezért folytatnak éles harcot a cionizmus ellen (nálunk az Egyenlőség), bár az utóbbi időben enyhült a harc és a cionizmus politikai sikerei valamelyes közeledést teremtettek legalább is gyakorlati területen. Az A. legfőbb támasza az ortodoxia egy része, amely a hagyományokat félti a cionizmustól s ha szívesen látja is a zsidóság visszatérését az Isten által megígért országba, de csak abban az esetben, ha ez a visszatérés nem politikai eszközökkel, hanem a Messiás útján következik be. Vannak azután csoportok, amelyek azért fordulnak a cionizmus ellen, mert meggyőződésük, hogy a zsidóság csupán a diaszpórában biztosíthatja további existenciáját. Mások reakciós-romantikus nemzeti mozgalmat látnak a cionizmusban s ezért ítélik el. Leghevesebb ellenzői a cionizmusnak a zsidó kommunisták. Oroszországban a kommunista-párt zsidó szekciója rendszeres cionistatüldözést szervezett s már eddig is nagyon sok cionistát száműzetett Szibériába. A zsidóságon kívül mindenekelőtt az antiszemiták a cionizmus ellenségei. Sokáig kimondottan anticionista magatartást tanúsított a Vatikán is, amely saját palesztinai helyzetét látta veszélyeztetve a cionisták által. A pápa 1924. május 29. kiadott egy bullát, amelyben azt az óhaját fejezi ki, hogy a Palesztina-kérdést az összkereszténység érdekeinek figyelembevételével oldják meg. A cionista szervezet a maga részéről méltányolja a Vatikán törekvéseit, annál is inkább, mert tudja, hogy Palesztina mind a három monotheisztikus vallás számára szent ország, tehát a keresztények és a mohamedánok szent helyei mindig kívül fognak esni a zsidóság hatáskörén. A francia imperialisták egy része és a fascista Olaszország is ellenséges érzülettel viseltetnek az angol Palesztina-mandátum és a zsidó nemzeti otthon iránt, mert ezek terjeszkedési törekvéseit a Földközi tengeren akadályozzák. A hivatalos Franciaország azonban szimpátiával viseltetik a cionizmus iránt, amit az a körülmény is igazol, hogy 1925. a köztársasági elnök védnöksége alatt megalakult a Comité France Palestine s ennek a cionista törekvéseket támogató bizottságnak a vezető francia politikusok Briand, Cambon, Painlevé, Herriot és Poincaré is a tagjai. Az angol közvélemény egy része is — a parlamentben és a sajtóban egyaránt — állást foglalt a cionizmussal szemben. Az utóbbi időben azonban ez az állásfoglalás veszített erejéből és ma már a legnagyobb lapok (Times, Daily Telegraph, Manchester Guardian, Daily Chronicle stb.) kimondottan pártolják a cionizmust. A palesztinai arab lakosság körében agitátorok szítják az A.-t, akik a zsidó bevándorlással szemben a leghevesebb

ellenállást szervezték meg. Az 1920-ban Damaszkuszban tartott arab kongresszus nyíltan hadat üzent a cionizmusnak és követelte Palesztinának és Szíriának egy arab államban való egyesítését. A palesztinai arabok és zsidók közötti ellenséges viszony évek folyamán megnyílt, ami a cionista szervezet politikájának tulajdonítható. Az arabok belátták, hogy a zsidó bevándorlás számukra úgy szociális, mint kulturális szempontból csak hasznos lehet, a jogait meg azért sem kell féltetniök, mert Palesztina — a cionista szervezet vezetőinek számos nyilatkozata szerint — olyan nemzeti otthon lesz, amelyben mindkét nép, a zsidó és az arab teljesen egyenlő jogokat fog élvezni. Meg kell emlékeznünk még minden ország antiszemitáiról, akiknek A.-a abból a fantasztikus aggodalomból ered, hogy a zsidók világuralomra töreksenek s ennek a központjává Palesztinát akarják berendezni.

V. A.

Antikrisztus, a keresztény eschatológia egyik legfontosabb alakja, a Messiás ellentéte s magának Istennek is ellensége. Neve először János evangelistánál fordul elő (*I. János* 2. 18, 22; 4. 3; *II. János* 7), de a fogalom a régebbi zsidó teológiából vett, amely viszont valószínűen a babiloni chaosz-mitosztól eredt. Említi továbbá Pál is a Thesszaliakhoz írt lev. (II. 1—12), ahol már értelme megfelel a Messiás ellenfelének s ez az eszme megtalálható csírájában az Ó-Testamentumban és a zsidó apokrifáknál (*Dániel* 7. 25, 9. 27, 11. 36; *Jesája* 14. 13; *Ezékiel* 28. 2, 14; *I. Makkab.* 14. 14). Pál «törvénytelen»-nek, azaz ellenesnek (*Anomosz*) nevezi az ál-Messiást, aki a Jeruzsálemi Templomba fog beülni (v. ö.: *Ezékiel* 28. 14) «s mint Isten mutatja majd magát». Valószínű, hogy Pál ezalatt akár zsidót, akár pedig a római császárokat értette, mert a gonosz fogalmának megtestesülésére vonatkozó A.-eszme politikai gondolat s A. ehhez képest nem is politikai személy. Az egész A.-gondolat csupán a rabbinikus eschatológia segítségével érthető meg. A *Szanhedrin*-traktátus (98a) szerint a Messiás addig nem fog megjelenni, amíg az egész világ vagy «teljesen igazságos» vagy «egészen gonosz» nem lesz. Pál régebbi leveleiben még optimista volt s a kereszténység rapid bódítására gondolt, de később ez alaptalannak bizonyult s ekkor veti fel a Messiási-kort akadályozó hatalom, azaz az A. gondolatát. Azt, hogy a Messiás végül is levágja az A.-t, Pál *Jesája* prófétától (11. 4) vette oly módon, ahogy ezt a *Targum* interpretálja. Még az A.-név is zsidó eredetű; a fentemlített «Anomosz» (törvényellenes) nem más, mint «Beliál», tehát ugyanaz, akit Pál egy más helyt ugyanilyen néven, mint A.-t említ a *II. Korinth.* 6. 15-ben. A «Beliál»-t a rabbik a «béli» (nélkül) és «ol» (iga) összetételéből magyarázzák már a Pál előtti időkben, tehát a bibliai Beliál azt jelenti, aki nem fogadja el a Törvényt (*Szifré Deuter.* 92; *Tanna El. R.* 3.; *Midras Sámuel* 6.). A kereszténység előtti időkben a zsidóknál volt olyan babona is a nép közt, mely azt hitte, hogy ha nem jön el a Messiás, eljön akkor a Beliál (Anti-Messiás) esetleg maga a Sátán. Az ezekről szóló képzet

teljesen azonos Pálnak fenti (*Thesszál. Lev.*) elgondolásával, mely egyébként a zsidó eredetű Sibyllinakkal is feltűnő hasonlóságot mutat. Az egész A.-eszme háromféle helyről ered magában a zsidó irodalomban: a próféták, a későbbi Midrások és a pogány mitológia keverékéből. Ezékielnél (38—39.) Gog azonos az A.-sal; Zachariás próféta (12—14.) pedig leírja Isten és az angyalok védekezését a gonosz ellen. A makkabeus korban, mikor legnagyobb volt a szakadék zsidók és pogányok között, alakult ki talán a Dániel könyvében lefektetett történetfilozófia hatása alatt a zsidóknál az a magasztos eszme, amely most már nem csupán Izrael üdvözülését, hanem az egész világ megváltását remélte s ebben látta az emberi történelem végcélját (I. *Messiás*); az egyetemes megváltás azonban csak akkor következhet be és Isten királyságának eljövetele csak akkor várható, ha a világ, mely Istennel szemben ellenséges, egészen és végképpen megromlik — Ez a küzdelem a Sátán és Isten küzdelme, vagyis a Sátán népeinek és az Isten népeinek küzdelme, tehát a pogányoké és Izraelé. Izrael reprezentánsa a végső küzdelemben a Messiás, a pogányoké az Anti-Messiás, vagyis A. Kétségtelen, hogy ezen tiszta zsidó koncepció mellett, melyet a zsidó hitben született és zsidó akadémiákon tanult két evangalista átvett, az A.-képzet pogány mitológiai elemeket is tartalmaz s ez nem csupán görög, hanem perzsa és babiloni érintkezést is mutat, amellyel szemben áll a zsidó felfogás képviselőinek, a farizeus tudósoknak álláspontja. Ezek egyetlen szót nem vesztegettek az A. miatt s csupán a név értelmét (Beliál = Anti-Messiás) állapították meg; minthogy magáról a Messiásról még a kereszténység korában sem voltak bajlandók semmiféle természetfelettit feltételezni, egészen természetes, hogy az A.-sal sem foglalkoztak. Mikor Jeruzsálem elpusztult, akkor a kortanu R. Eliezer ben Hyrcanus egyszerűen egy Hámán-szerű uralkodóra számított. Baruch és Ezra IV. apokrifák semmit se tudnak az A.-ról, később ugyan az A. képzete megvolt a zsidó teológiában is, de perszifikálása a prófétai költészet víziói után már nem zsidó elgondolás. Egyébként az A.-gondolat egyszerűen a régi filozófia jó és rossz közti ellentéte; egyrészt Isten, másrészt Beliál, a Sátán, Góg és Ahrimán; egyrészt Gábiel, másrészt Leviathan stb. Az első személyiség, akit A.-nak tartottak, Nero császár volt s A. jellegét ő is a zsidóknak köszönhetette, mert az *ötödik Sibyllina* őt írja le mindazon tulajdonságokkal, melyek a későbbi középkori A.-t jellemezték. Az említett Sibylla szerzője pedig zsidó volt. Ugyanaz a felfogás, ami itt ki van fejtve, tükröződik vissza János jelenéseiben (13—17), miután a keresztények is ugyanúgy szenvedtek Nero gonoszságaitól, mint a zsidók. Ehhez basanló a Midras egy kitétele is, mely szintén Isten és az A. ellentétét fejezi ki. A zsidó források néha Antiochus Epiphanes-szel, Nagy Heródeszel és Caligulával is azonosítják. Olykor Arminiusznak is nevezik, ez a név valószínűleg az Arimim átírása. A középkor kritikátlan keresztény teológusai nem sokat törődtek azzal, hogy még az A.-gondolat is teljesen zsidó eredetű, hanem János evang. 5. 43.

alapján magukat a zsidókat tették meg A.-sá szá-
zadokon át, vagy Dán törzsébőlvaló zsidónak tar-
tották azt. Csupán néha azonosították az A.-t
Neróval, vagy pedig Beliállal és Sátánnal. Végső
magyarázatát és eredetét az A.-nak Gunkel és
Bousset prot. teológusok adták, akik szerint az
egész babiloni eredetű s megfelel Marduk isten-
ség győzelmének a sötétség istennője, Tiamat
felett. A zsidó kultúrkörön át jutott ez a koncepció
a kereszténységhez, amely viszont az egész
európai irodalomban visszatükröztette azt. (L.
Messiás).

S. R.

Irodalom. Louis Ginzberg (*Jewish Encyclop.*); Bornemann, *Commentar zu den Thessalonier-Briefen*; Bousset, *Der Antichrist* (Göttingen 1895); u. a., *Commentar zur Johannes-Apokalypse*; Friedländer (*Revue des Études Juives* XXVIII.); Geffcken (*Preuss. Jahrb.* 1900); Gunkel, *Schöpfung und Chaos* (1895); Holtzmann, *Lehrb. d. neutestam. Theologie* I—II.; Schürer, *Gesch. d. jüdischen Volkes* II.; Zahn, *Einleitung in das N. T.*

Antiszemita. A sémi népfaj politikai és társadalmi ellensége. Szempontjai ugyanazok, mint azoknak, akik a színes fajták ellenségének vallják magukat. Vágy a sémiták alacsonyabbrendűségét vitatja és méltatlannak tartja őket arra, hogy a társadalmi élet keretei között az emberi egyenjogúság alapján helyezkedjenek el, vagy képességeiknek oly méretű befolyásától tart, ami veszedelmezteti azoknak az érdekeit, akik a gazdasági berendezkedés szabad versenyében kisebb esélyekkel vesznek részt. Az A. kifejezetten csak a zsidóságban látja a maga érdekeinek ellenlábását és így elvi szempontjainak meghatározása az A. szó kifejezésével szélesebb területet határol körül, mint amennyit valóban magába foglal. (L. *Antiszemitizmus*).

U. L.

Antiszemitizmus. a) Az A. általában. A sémiták, közhasználati értelemben a zsidók ellen irányuló mozgalom. Áramlatszerűen torlódott bele napjainkba és történelmi eredete az ókorba nyúlik vissza. Evolúciós fejlődése épp annyira magyarázható, mint minden történelmi megnyilvánulása, amely átalakító hatással volt az emberi társadalomra. Az A. gazdasági törvényszerűségek hatása alatt bontakozott ki az ókori ember önkénytelen cselekvéseiből a mai világrend tudatos gazdaságpolitikájáig. Ezt a folyamatot sokféle érzelmi szempont támogatta az évszázadok váltakozó életszemlélete szerint és az elnyomási tendencia, amely a zsidók ellen érvényesült, mindig talált a hatalmi érdekek védelmére olyan támogató érveket, amelyek a kor szellemét mindenben kifejezésre juttatták. A divatozó szellemi áramlatok, így a középkor vallási vakbuzgósága, majd a hazafias önzés olyan erkölcsi bátorságot adott az A.-nak, amely valósággal a mozgalom indító energiájává lett a tömegek lelkiéletében, bárha a gyűlöletre sarkantyúzó népszerűsítőnek nem erősebbek azoknál, amelyek szeretetre buzdítanak. Az ösztönös ellenszenv egyébként nem is olyan mély forrás, amely évszázadokon át táplálhatna egy akkora dinamikájú indulatkomplexumot. Az A. gazdasági érdekű mozgalom volt már kiindulásában is, mert különben nem tarthatta volna magát fenn évszázadokon keresztül. Az egyháznak minden zsidóellenes fellépése főleg gazdasági megszorításokat követelt az egész középkoron át. A térítés eredményei, ha még olyan

nagyok voltak is, nem elégítették ki és nem nyomták el a gazdasági féltékenységet. Hogy a megkeresztelkedéssel sem látták megvédtetnek a hatalmi többség érdekeit, az kitűnik a középkori «álkeresztények» (l. o.) ellen irányult elégedetlenségből, mivel úgy vélték, ezek csak azért vették fel a kereszténységet, hogy jobb társadalmi és gazdasági elhelyeződést találjanak. Mindamellett a keresztény egyház terjeszkedési törekvése nagyban segítette a zsidóellenes mozgalom kifejlődését és bizonyos periódusokban az teljesen az egyház eszközévé lett. Abban mindenestre kételkedni kell, mintha az egyház maga hozta volna létre az A.-t. A faji elfogultság ősi principiumai jutottak érvényre ebben a mozgalomban és ez az elfogultság mindég ott jelentkezett a leértékelés tendenciájával, ahol valamely nép kisebbségben élt, szétszórt szigetenként egy nagyobb néptengerben. Az elnyomottságból kisarjadó életigények mindég összeütközésbe kerülnek az uralkodó néposztály gazdasági érdekeivel, mert a folytonos gazdasági küzdelem és a kiegyensúlyozatlan gazdasági helyzet az ököljog korszakát teremti vissza és az erősebb pártjára billenti a mérleget. A jelentősebb számú népkisebbség érezhetőbb és kiméletlenebb elnyomást vált ki, ez pontosan ellenőrizhető a zsidóknak a különböző országokban lévő helyzetéből. Az A. a cári Oroszországban volt a legerősebb, mert a zsidók itt éltek legnagyobb számban. Az A.-t természetesen fokozta az a körülmény, ha a zsidók gazdasági és politikai befolyáshoz jutottak. A zsidóellenes mozgalom ilyen esetben mindenekelőtt odairányul, hogy a zsidókat megfossza politikai egyenjogúságuktól, hogy a társadalmi érvényesülésüket megakadályozza és hogy visszaállítsa azokat a korlátokat, amelyeket a korszellem már régen ledöntött.

Az A. a maga elnevezésével és programjával mindössze félszázados multra tekinthet vissza, de a zsidóellenes tendencia, amely a középkorban mindvégig megnyilvánult, a legszorosabb összefüggésben van vele és az A. eredetét is nyilvánvalóan abban kell keresni. A magyar történelem során a középkor A.-a külföldi hatások nyomán keletkezett, nem azért, mintha Magyarországon a rendezettebb és könnyebb életlehetőségek elsimitották volna a gazdasági küzdelmet, hanem, mert a magyar és zsidó tömegek osztályelhelyezkedése a honfoglaláskorabeli időkben azonos volt, azonkívül pedig a zsidóság faji megkülönböztethetősége, a magyar államalakulás legelején még nem volt föllelhető annyira, hogy az faji harcokat provokálhatott volna. A magyar nép a zsidósággal egészen sajátos viszonyban került össze a kozárok (l. o.) révén, akik rokonszármazásuk és azonos életkörülményeik folytán fegyvertársai lettek a honfoglaló magyaroknak. Ezek a kozárok zsidóhitűek voltak, de ez nem lehetett ok a szembekerülésre, mert a pogány magyarok a kozárok vallási szertartásaival szemben a legteljesebb közönnyel viseltettek. A zsidóellenes hangulat csak akkor ébredett, amikor a kereszténység elterjedésének idején a kozárok is megkeresztelkedtek és a megkeresztelkedettek beolvadtak a magyarságba, míg azok, akik zsidóhiten maradtak, felszívódtak a nyugat-

ról betelepült sémita zsidók zárt és nem keveredő népi egységébe. A vallási türelmetlenség, amelyet Magyarországon a kereszténység terjesztői honosítottak meg, már a fajok küzdelméből táplálkozott és a gazdasági ellentétekből előszere-ttel fejlesztette ki a maga egyházpolitikai ér-lekeiit.

U. L.

b) Az A. külföldön és az Irodalomban. Az ókori zsidógyűlölet, amely a vallási és faji kényszer-elkülönítettség miatt fennállott, kitűnik már Eszter könyvének III. 8. fejezetéből is. Az ókori görög és római írók műveiben, így Apion alexandriai polemikusknál és a római Tacitusnál ugyancsak olvashatók azok a vádak, amelyeknek alapja a faji elkülönülés, a vallási szertartások és különleges szokások. Tacitus egyenesen azzal vá-dolta meg a zsidóságot, hogy nem részese a civi-lizációnak. A zsidók ellen megnyilvánult ilyen ellenszenvet kétségtelenül legelsősorban a zsidó nemzeti öntudat váltotta ki, bár ez az ellenszenv egyáltalán nem volt olyan általános jellegű, mint a középkor zsidógyűlölete. Ha az ókorban a zsidók vallási elkülönülése ütközőponttá lehetett, még inkább annak kellett lennie a középkorban, ami-kor a vallási elfogultság engesztelhetetlenül éle-ződött ki a kereszténységből. A középkor máso-dik felében az antikrisztust látta a zsidóságban minden zsidóellenes agitátor, de túl a vallási türelmetlenség szentesített eszközein, a köznapi élet rideg tényei állottak: a legkíméletlenebb gaz-dasági elnyomatás. A terménygazdálkodásból ki-szorították a zsidóságot és rákényszerítették a pénzgazdálkodásra. De a pénzüzet és a kereske-delmi tevékenység is számtalan vádra adott alkalm-at és a tizenegyedik századtól kezdve az uzsora vádjától kezdve, az ostromszentségtelenítésen és kűtmérgezésen át a vérvádakig a rágalmak özöne érte a zsidóságot. Később a könyvnyomta-tás jelentett nagy propagandaerőt a zsidóellenes mozgalmaknak és mint Alonts de Espina munkája, a *Fortalicium fidei*, más izgató művek is befo-lyásolták a közhangulatot a zsidóság ellen. Az újabbkori A. a középkori A.-val szemben már alakultabb teoriákkal dolgozik és míg a közép-kori A.-t a tudatlansággal járó sötét elfogultság jellemzi és a gazdasági szempontokat vallásifana-tizmussal álcázza, a modern A. a faji kérdést he-lyezi előtérbe, bár emögött is a gazdasági rugók húzódnak meg. Ez az A. tulajdonképpen a nagy francia forradalom utáni időből származik, ami-kor a polgári jogoknak a teljes vallásszabadság és a törvény előtti egyenlőség lett az alapja. Szem-ben ezzel a polgári liberalizmussal a reakció ki-mutathatólag mindenütt a zsidókat támadja és az idők alkalmassága szerint állandóan ébren tartja az ú. n. zsidókérdést (l. o.). Ma már kevés-sé ismeretes az a történelmi tény, hogy a waterlooi csata után is nyomban megszólalt a reakció és a zsidóellenes pamflettek sorozatával árasztotta el a nyugati államokat. A XIX. század folyamán, amikor a liberalizmus államalkotó munkájában a zsidók számottevően részt vettek, a modern A. főleg akkor nyomult előtérbe. A nyomtatott szó félremagyarázása is használatos eszköze lett az A.-nak, így Gobineau grófnak, főleg pedig Renannak szándékoltan félremagyarázták egyes

megállapításait és ezzel vetették meg alapját a fajvédelmi teoriának (l. *Fajvédelem*). Gobineau különíti el az árja és a sémi fajt egymástól az utóbbi hátrányára azt inferiorisnak bélyegezván, Renan pedig azzal lettakaratlanul is a nyolevanes évek A.-ának kűtforrása, hogy felemlítette a sémi faj tulajdonságait és megjegyzi azokat a karakter-beli hiányokat, így a bátorság hiányát, amit a zsidóknál észlelt. Megállapítja ugyanekkor azt is, hogy a korabeli zsidóság egyáltalában nem faj, sőt ő a zsidóságnak, mint racenak a létezését is tagadásba veszi. A nagy és a zsidóság iránt egyéb-ként melegen érző tudósnak ezt a ma már elfelej-tett és gyenge alapokon álló elméletét aknázták ki céljaikra és elméleteik megalapozására a po-rosz A. modern megalapítói, akik mellett ott találunk néhány kiváló nevet is. Ilyen volt a centumpárt egyik megalapozója, a sok tekintet-ben felvilágosult Kethler püspök, Palacky, a ki-váló cseh történetíró, a nagy Richard Wagner, azonkívül Paulus heidelbergi teológiai tanár már a negyvenes években. A teoretikus és finomabb kivitelű A. a német A.-sal egyidejűleg kezdődött Franciaországban, ahol a napoleoni aera óta a zsidók politikai és társadalmi előretörése érez-hetővé vált. Ez az A. szinte kizárólag a köztársa-ságellenes royalisták szelleme. A mozgalom leg-kimagaslóbb embere Edouard Drummond volt, a «La libre parole» c. napilap megalapítója (1882) és a *La France juif* (1886) c. hírhedt mű szerzője. Az ő általa életben tartott mozgalom robbant ki a Dreyfus perben, amely az egész világ előtt nyilvánvalóvá tette az A. akciórendszerét. S. R.

c) Az A. célja és harcmódora. Körül-határoltan az A. célja a zsidók társadalmi és politi-kaí egyenjogúságának megszüntetése. Az 1800-ig tartó elkülönítés és jogfosztottság után, mikor a zsidók a polgári társadalomban elfoglalták a maguk helyét, programszerűséget vett fel a zsidó-ellenes mozgalom és a mindenféle alakuló külön-böző antiszemita pártok programja összeegyez-tethető a következőkben: keresztény államot, illetve keresztény közigazgatást, iskolát és igaz-ságszolgáltatást; a zsidók eltiltását az állami és közhivatalokból; a jogegyenlőség felfüggesztését a zsidókra nézve és rájuk külön jog (zsidójog) meg-állapítását, a zsidó bevándorlások eltiltását köve-telik. Találhatunk ennél még messzebbmenő pro-gramokat is, amelyek a zsidók vagyonának elkob-zását célozzák s amelyek gazdasági téren is meg akarják akadályozni a zsidók fejlődését. Néhány elvakult antiszemita programcsináló a zsidók agyonveretését is javasolja. (Carl Paatsch, Ahl-wardt és az osztrák Schneider, antiszemita kép-viselő.) — Időről-időre minden országban föl-tűnnek az antiszemitáknak már számtalanszor megcáfolt rágalmi és koholmányai. Ezek között legismertebbek:

1. Az «Alliance Israelite» (l. o.) zsidó világural-mat készít elő. Ezt a rémlátást az 1860. Páris-ban alakult s világszerte ismert jótékonyágú intézmény megalapítójának, Crémieux-nek meg-hamisított beszédére alapítják. 2. A zsidók úzik a leánykereskedelmet. 3. Nem akarnak részt venni az ország védelmében. 4. Nem végeznek állam-alkotó munkát. 5. Elkerülik az ipari és földművelő

munkát. 6. Uzsorát üznek. 7. Rituális gyilkosságokat követnek el. 8. Kizsákmányolói a munkásosztálynak. 9. Felforgatók és forradalmárok. Az államrendre nézve veszélyesek. Az A. fegyverei közé tartozik még a Sulchan Áruch (l. o.) és a Talmud (l. o.) egyes helyeinek meghamisítása, vagy téves fordítása, továbbá az a valótlan állítás, hogy a zsidóságnak egy Kahal című (l. o.) titkos, keresztényellenes könyve van. T. Zs.

d) **A kereszténység az A. ellen.** Nyilvánvaló, hogy az A. ellentétben áll a keresztényi szeretet erkölcsével s a szeretet helyett gyűlöletet hirdet. Ezért maguk a keresztény teológusok is tiltakoznak az A. ellen. 1890-ben egy Londonban tartott mitingen Manning bibornok-érsek felemelte tiltakozó szavát a pogromok ellen. Az ismert bécsi jezsuitapáter, Viktor Kolb (1892) pedig az egyetem templomában tartott beszédében tiltakozott az A. ellen. Bűnnek bélyegezte az embertársunk ellen irányuló gyűlöletet, mert minden felebarátunkatszeretni kell és a zsidó, épen úgy, mint a keresztény és minden más ember isten képmására teremtetett. Ahogy voltak pápák, mint V. Sixtus, III. Pál, IX. Pius, XIII. Leo, akik szót emeltek a zsidóságért, úgy az újabbkori antiszemiták ellen is gyakran a főpapság vette védelmébe a zsidókat. — Az A. ellen különben úgy Németországban (1890), mint Ausztriában (1891) védőegyesületek alakultak, amelyeknek tagjai főleg a felvilágosult keresztény tudósok és társadalmi előkelőségek soraiból kerültek ki. Így Ausztriában Metternich herceg és a hercegnő, Billroth tanár, Krafft Ebing, Uhl, a legfelsőbb törvényszékelnöke, Kronawetter politikus, báró Ebner-Eschenbach író, Nothnagel, a híres orvostanár stb. voltak tagjai az egyesületnek. S. R.

e) **Az A. magyarországi története.** (l. *Az Árpád-házi királyok alatt*). Magyarország első két századában még érintetlenül fennállottak a zsidók szabadságjogai, de a kereszténység végleges diadala után, Szt. László uralkodása alatt már jelentkezett a zsidóellenes törekvések legelső jele. A szabolcsi zsinat (l. o.) zsidókra vonatkozó végzéseket hozott. Megtiltotta a keresztény-zsidó vegyesházasságokat, elrendelte a keresztény rabszolgáknak zsidókézből való felszabadítását és a zsidó számára is kötelezővé tette a vasárnapi munkaszünetet. Mindezek a rendeletek a kánoni jog befolyásaként jöttek létre és mégis túl az egyházi szempontokon a vegyesházasság ellen való tilalomból a fajvédelmi törekvés, a vasárnapi munkaszünetből a gazdasági verseny korlátozásának szándéka tűnik ki. Zsidógyűlöletet ezek a rendelkezések még nem árultak el, a zsidók elnyomását sem kísérik meg azzal a kérlelhetetlenséggel, amely később vált szokássá, mindössze a keresztényi buzgalom jellegét viselik magukon. 1092-ben még ez így volt. A szigorú anyagi szempontok Kálmán király rendeleteiben mutatkoznak meg. 1102-ben a püspöki városokba való beköltözésre kényszerítik a zsidó földművelőket és földbirtokosokat csak azért, hogy a dézsmát a püspökök könnyebben ellenőrizhessék. Kálmán későbbi zsidótörvénye (l. *Kálmán zsidótörvénye*) is csak a zsidók és keresztények közötti pénzkölcsönrel és kereskedelemmel foglalkozik és ugyancsak

kiterjeszkedik a zsidók rabszolgatartásának kérdésére. Az esztergomi zsinat 1114 elején már lehetetlenné tette a zsidók számára a földművelést és rászorította őket az adás-vevésre és a kölcsöntügyletekre. A II. Endre által 1222. kiadott aranybulla (l. o.) az állami hivatalok viselésétől fosztja meg a zsidókat és 1233. a beregi esküben (l. o.) erősíti meg a szentszéki követtel kötött ama szerződését, amely a zsidókat továbbra is eltiltja a közhivatalok viselésétől és megígéri, gondoskodni fog arról, hogy a zsidók megkülönböztető jelet viseljenek a ruhájukon. Ugyancsak megtiltja a zsidóknak a keresztény rabszolgák tartását. Kiterjeszkedik az eskü a zsidó-keresztény házasságokra, vagyoni elkobzást és örök rabszolgaságot szab ki büntetésül mindkét fél részére. — Noha az ország gazdasági bajain és a nép nyomorán mindez nem javított, a zsidók mégis korlátok közé kerültek, amelyeket az egyház állított fel számukra. A zsidók rabszolgatartásának megtiltása itt semmiképpen sem humanisztikus célt szolgált, hanem egyedül zsidókat megszorító intézkedést, mert pl. 1288. az esztergomi érsek még vámot szedett a rabszolga-kereskedőtől és a rabszolgavásár is tovább tartott. Az 1279-i budai zsinat (l. o.) a keresztényeknek és a zsidóknak egy földel alatt való együttlakásukat tiltja el, valamint azt, hogy keresztény zsidóval barátságosan érintkezzenek. Azonkívül a zsidókra kötelezően előírja a vörös folt viselését a ruházatukon és kimondja, hogy közhivatalt most sem bízhatnak rájuk. Jellemző a középkor viszonyaira, hogy IV. Bélának 1231. kiadott zsidótörvénye, (l. *Béla (IV.) zsidótörvénye*), amely a zsidók szabadságjogainak biztosítására szolgált, oly rövid idő alatt hatálytalanná vált, hogy a budai zsinat már ismét megszorításokat írhatott elő. Igaz, az egyház egy pillanatig sem nyugodott bele a zsidók változott helyzetébe, mert már 1262. IV. Orbán pápa levélben tiltakozott IV. Bélánál a zsidók szabadságjogai ellen és a zsidókat így aposztrofálta: «kiket saját vétkük örök szolgaságra kárhoztatott». A budai zsinat eredményeképp a zsidók és keresztények egymással való viszonya olyan feszültté lett és a zsidók társadalmi helyzete annyira leromlott, mint ismét csak száz évvel később, ugyancsak külföldről jövő befolyás következtében. Ez idő alatt azonban a feszültség lassan felengedett, mert a budai zsinat határozatai nem jutottak érvényre és a magyar nép barátságos hajlamát még nem rontotta meg a gyűlölködés. E korszakból csak egy kegyetlen esemény emléke maradt fenn, 1250-80 körül Pozsonyban elégették rabbi Jonáthot és társait. Meg kell azonban állapítanunk, hogy míg a XIV. század első felében egész Európában a legkegyetlenebb zsidóüldözések folytak, Magyarországon a zsidók nyugalomban éltek. 1301-ig Magyarország az Árpád-házból való királyok uralma alatt állott. Uralkodásukat a zsidókra nézve az a törekvés jellemzi, hogy jogviszonyaikat törvény által szabályozzák. Szt. László uralkodásának végére esik az első keresztes hadjárat megindulása. A keresztes hadjáratok külön véres lapjait alkotják Európa zsidósága történelmének. Az első keresztes hadak rendje László halála

következtében 1095. felbomlott és útjában mindenütt pusztított. Kálmán király verte szét a zsidómészárló hordákat. A második keresztes hadjárat II. Endre uralkodásának idejére esik (1205—1235). Ez a sikertelen vállalkozás súlyos következményekkel járt az országra nézve és ezért ugyancsak a zsidóságot okolták. 1274-ben újabb keresztes háborút hirdettek és X. Gergely pápa a kereszteseket abban a kiváltságban kívánta részesíteni, hogy fölmentessenek a zsidó hitelezőknek járó kamatok fizetése alól. Felhívása azonban eredmény nélkül hangzott el, mert az akkori magyar jogfelfogás még nem tekintette közprédának a zsidók vagyonát. A keresztes hadaktól pedig összehasonlíthatatlanul sem szenvedtek a magyar zsidók annyit, mint külföldi hittestvéreik, akiket ezerszámra kardélre hánytak a keresztes vitézek. (V. ö. *Kohn S.*, «A zsidók története Magyarországon»).

(2. *A vegyesházi királyok alatt a mohácsi vészig*). 1301-ben III. Endre elhalálózásával kihalt az Árpádok férfiága. Ez a Magyarország történelmében korszakot alkotó esemény a magyar zsidók sorsát egyelőre nem befolyásolta. Vagy hat évtizedig még háborítlanul éltek, mialatt a külföldi zsidóság a legborzalmasabb időköt élte át. 1335. XII. Bence pápa szentszéki parancsot adott, hogy a pozsonyi ciszterciák szomszédságában lévő zsinagógát rombolják le, (l. *Templomrombolás*) a parancs végrehajtásáról azonban nem maradt fenn történelmi bizonyíték. Az akkori magyar viszonyokat tekintve, ilyen parancs aligha volt keresztülvihető. Nagy Lajos uralkodása borít sötét emléket a zsidók történelmére, mert a nagy király, akinek igazságszeretetét és lovagiasságát annyian magasztalták, csak a középkor szelleme szerint juttatta kifejezésre ezeket az erényeket. A zsidóknak csak megpróbáltatások sorozata jutott osztályrészül. Mert hitüket megtagadni nem akarták, Nagy Lajos az országból való kiűzetésüket rendelte el (l. *Kiűzetés*). 1360—1364-ig tartott a száműzetés és ez is csak azért ilyen rövid ideig, mert az ország a zsidókat, akik a pénzforgalom közvetítői voltak, nehezen nélkülözhetette. A kiűzetés nagy anyagi veszteségeket okozott a zsidóságnak, már csak azért is, mert ingatlanokat, amelyeket elköltözésükig nem értékesíthettek, a kincstár lefoglalta. És ugyancsak semmisnek nyilvánították az egyévi határidő alatt be nem mutatott adóslevelek. A zsidók visszatérése után látjuk egészen határozott nyomait a városok zsidóellenes hangulatának. Minden város külön-külön alázza és szorította a zsidókat és ebben előljártak a németlakosú városok, amelyek elsőnek honosították meg az akkori Németország türelmetlen korszakát. A céhek is arra törekedtek, hogy a gazdasági életből is minél jobban kiszorítsák a számottevő zsidó konkurenciát és befolyásukat odairányították a városoknál, hogy azok külföldi mintára megszorító helyi zsidótörvényeket bocsátottak ki. A megszegényítő és megalázó törvények korszaka volt ez és a zsidójelek és zsidóöltözetek (l. *Zsidójel; Zsidóöltözet*) köteles viselete is erre az időszakra esik. Csak 1520 táján szüntették meg a megbélyegző öltözet viseletének kényszerét. Külön vámot szedtek a

zsidóktól és Sopronban 1377. egy közút «zsidó vám» nevet viselt. Külön zsidó adót (l. o.) róttak ki rájuk, a vallási szertartásokhoz szükséges bor után adót vetettek ki, ennek fizetését azonban 1371 körül Pozsonyban megtagadták. Legjellemzőbb volt az 1376 körül Pozsonyban kiadott zsidótörvény (l. *Zsidótörvények*), amely az eddigi joggyakorlattól eltérően újabb megszorításokat állapított meg a zsidók rovására. Rosszlelkű az ú. n. Zsidókönyv (l. o.), amelybe a keresztény és zsidó közt kötött pénzüzleteket vezették be. A városok zsidóellenes hangulata azonban az 1421. befejezett német Budai Törvénykönyvben (l. o.) mutatkozik meg leginkább. Ez a törvénykönyv is előírta a zsidó öltözetet és a hirhedsárga foltot, (l. o.) aminek viseletére a zsidókkal együtt a kéjűket is kötelezték. A városok zsidógyűlése különféle formákban jutott kifejezésre és némely városi hatóság valósággal hivatalból megbélyegezte a zsidókat. A pozsonyi zsidóságnak a XV. században történt hivatalos összeírását egybefoglaló összeíró-ív «A gonosz zsidók lajstroma» (l. o.) címet viselte. A zsidók személyi biztonságának veszélyeztetése is napirenden volt ezekben az időkben, főleg pészach ünnep idején. Az idők során a kovásztalan kenyérünnepén való zsidóháborgatásból fejlődtek ki a veszedelmes vérvádak (l. o.), amelyek az ünnepi rituáléból igyekeztek zsidóellenes vádat koholni. — Gazdasági vonatkozásokban különféle megkárosító intézkedések mellett valósággal törvényesen intézményesítették az ú. n. «levélölést», (l. o.) azt a királyi jogot, amely a zsidók követeléseit, illetve adósleveleit érvénytelenítette. Mivel a zsidók főleg pénzügyletekkel foglalkoztak már ebben az időben, az ilyen intézkedések a legsúlyosabb anyagi veszteségek viselésére kényszerítették őket. Hasonló királyi önkény volt az is, mikor 1392. Zsigmond király felmentette a pozsonyi polgárokat a zsidóktól felvett kölcsönök visszafizetésére. Az ilyen törvényteleniségek untalan megismétlődtek, mint Albert uralkodása alatt Nagyszombatban, ahol a város valamennyi polgárának elengedte a kamatok visszafizetését a zsidó hitelezők rovására. V. László uralkodásának idején vált megint súlyossá a zsidók helyzete. A városok ismét kíméletlen adókat vetettek ki rájuk, főleg Pozsony városa nem ismert határt a telhetetlenségben és hogy a nagy adóösszegeket kicsikarhassa, többeket börtönbe vetett. V. László sem feledkezett meg a zsidókról, mikor 1453. év elején Pozsonyban járt, — a lakosságnak elengedte a zsidóknak járó kamatok visszafizetését. Mikor Kapisztrán János, a «zsidók ostora» (l. o.) a külföldi véres zsidóüldözések után a magyar történelem előterébe került, ez az idő veszedelmek nélkül múlt el a magyar zsidóság fölött, mert az ország népének mentalitása távol állott a bestialitástól és a zsidóellenes külföldi áramlat megtört a magyar nép karakterén. — Mátyás király uralkodása általában személyi biztonságot jelentett a zsidók számára, az igazságos híreben álló királynak a zsidókkal szemben megnyilvánult nem egy intézkedése azonban magán viselte a kor türelmetlen szellemét. 1475. a pozsonyi zsidóknak megtiltotta, hogy keresztényektől köl-

csönzött összeg fedezetétül ingatlant zálogba vehessenek. Ezt a tilalmát azzal indokolta, hogy az elzálogosított ingatlanoknak zsidó kézre való jutása «nyilvános botrány az összes kereszténységre nézve». Kimondta azt is, hogy minden jó kereszténynek törvényes kötelessége a zsidókkal való közlekedést lehetőleg kerülni. Ugyanez évben pedig oly értelmű rendeletet is bocsátott ki, amely Pozsony városa hatóságát felmenti azon kötelesség alól, hogy pozsonyi zsidóknak nem pozsonyi polgárokkal szemben igazságot szolgáltatasson. Az adózásnál sem azok a gazdasági és pénzügyi szempontok irányították, amelyeknek alapja a nemzetgazdaság általános érdeke. Mátyás alatt ötször annyi adót fizettek a zsidók, mint László uralkodása idején és a török háború költségeinek fedezésére 1459. vagyonuk huszad-részeivel kellett adózniok. A zsidók pénzügyi követeléseivel szemben ép az a magatartás jellemzi, mint elődeit. 1467. Pozsony lakóinak félévi halasztást ad zsidó adósságaik visszafizetésére, 1475. elengedi neki a zsidó kamatok felét. 1462. a nagyszombatiakat teljesen felmentette a kamatok visszafizetésének kötelezettsége alól, 1486. a tűzvész károsultjainak az egész tőke visszafizetését elengedte, 1488. pedig az összes kamatok visszafizetését engedte el a nagyszombati polgároknak. — Mátyás uralma idején kezdődött az ország zsidóságának elszegényedése, a zsidóság történelmének legszomorúbb korszaka azonban az ő halálával kezdődik és ez idő egybe esik Magyarországnak legsúlyosabb korszakával. Mátyás halála után a pártküzdelmek és zavargások közepette a középkor minden szörnyűsége szabadon lábrakapott. A városok megtámadták a védtelen zsidókat, Nagyszombatban, Tatán és Sopronban zavargások törték ki és Sopron városa valamennyi zsidó lakosát börtönbe vetette azzal, hogy csak akkor helyezi szabadlábra őket, ha adósaiknak elengedik összes tartozásukat. Corvin János, Mátyás fia is türelmetlenül bánt a zsidókkal és ő maga is helyeselte, mikor Tata városa bántalmazta és kiűzte (l. *Tatai kiűzetés*) a zsidókat. Sőt ő, mint Tata birtokosa, a várnagyoknak meghagyta, hogy minden zsidót üzzenek ki és vagyonukat foglalják le. 1490 után II. Ulászló azzal kezdte uralkodását, hogy serege felszerelésére a pénzt a zsidóktól hajtotta be és 1491. pedig a pozsonyi zsidók közül többeket börtönbe vettetett, hogy így csikarhassa ki belőlük a szükséges összegeket. II. Ulászló a minden oldalról sanyargatott zsidókra rendkívüli adókat vetett ki és állandó szokássá vált, hogy egyes községek előkelő tagjait tuszokul Budára hurcolták addig, míg a község le nem fizette a rája kivetett adót. Ugyanúgy zsaroltak az országnagyok és a zsidók minden igyekezete hiábavaló volt, hogy visszaszerezzék régebbi jogaikat. II. Ulászló uralkodása alatt ütötte fel fejét a rettentő vérvád, amely eddig csak távoli rémként sötétlett. És most, mikor már lejárt a középkor, a magyar zsidók számára az újkor küszöbén kezdődött a megpróbáltatások legszörnyűbb időszaka; 1494. Nagyszombatban a legképtelenebb vérvádat koholták, (l. *Nagyszombati zsidóégetés*) kőpadra és máglyára hurcolták a bevádolt zsidókat. A

nagyszombati máglya vészjel volt az országban, mert most már mindentűt fellobogott a szenvedély. Mindenfelé az országban kisebb-nagyobb zsidóhajszákat kezdődtek és ilyenfajta véres zendülésben tört ki a népszenvédély 1494. Budán, amikor a tömeg megtámadta a zsidókat. Hasonló esemény ismétlődött meg 1496., amikor a zavarók megtámadták és kifosztották a zsidók házait. 1503. Sopron bebörtönözte a város zsidóságát. Pozsonyban pedig az utcán bántalmazták a zsidókat és akik a hatóságoktól kértek segítséget, azokat megbüntették. A zsarolások állandóan napirenden voltak és a király a zsidókamatok elengedésénél 1503. ugyancsak a meghonosult királyi önkény szerint járt el. A királyi városokban türehetlenné vált a zsidók helyzete és Pozsonyból, ahol legrosszabbul bántak velük, 1506. előttszámosan elköltöztek. Az elköltözöttek ingatlanait lefoglalták és a király megtiltotta a további költözködések, mert hogy az a kincstár kárára van. A visszatartott zsidókkal még keményebben bántak, mint régebben. A zsidókkal szemben érvényre jutott megkülönböztető és cseppet sem az egyenlőség alapján álló elbírálási rendszerből kell megemlíteni a német származású lealacsonyító zsidó esküt, melyet Werbőczy 1514. a Hármaskönyvébe iktatott és amely országszerte jogérvényre emelkedett. (l. *Werbőczy zsidó esküje*.) Az 1515-i esztendő is nagy veszedelmeket hozott a zsidók számára. A Dózsa-féle parasztlázadás nem kímélte a vidéken lakó zsidók életét és vagyonát. (l. *Parasztlázadás*). Ezenfelül Ulászló, hogy seregét felszerelhesse a lázadók ellen, igen jelentékeny rendkívüli adót vetett ki a zsidóságra. Jellemző e kor viszonyaira, hogy II. Ulászló 1516. bekövetkezett halála után, mikor II. Lajos került a trónra, a zsidóság egészen szokatlan formában kötött szerződéssel igyekezett elérni, hogy kiterjessék rája is a személyi és vagyoni biztonságot. 1520-ban Báthory nádornak élete fogytáig négyszáz forint fizetésére kötelezték magukat, ha a zsidóság ügyét pártfogolja. Az akkori törvénytelen állapotok között nagy szükség volt a megvásárolt védelemre. A nyomasztó adók azonban továbbra is fennállottak és mert pénzre a kincstárnak szüksége volt, ezt a zsidókon hajtotta be, akaratuk és beleegyezésük nélkül. 1521. Farkas bazini gróf az uradalmán lévő zsidókat börtönbe záratta, hogy így csikarjon ki pénzt tőlük. A zsidóellenes hangulat akkor robant ki veszedelmessé, mikor 1525. Szerencsés Imre (l. o.) ellen fordult a népszenvédély. Budán a tömeg megtámadta a zsidókat, házaikat kifosztotta és csak a harmadik nap verte szét a fosztogató hordákat Szapolyai György csapata. II. Lajos uralkodása alatt az országban elevenen tartotta magát a zsidógyűlölet, bár II. Lajos igyekezett elejét venni az igazságtalanságoknak. Már 1523. Pozsonyban egymást érték a zsidóüldözések, a soproniak pedig a király közvetlen intelme után mondtak le arról, hogy a zsidókat kiűzzék. A kisebb-nagyobb embertelenségek mellett a gazdasági megszorítások sem maradtak el, így 1525. rendelet tiltotta meg a pozsonyi és soproni zsidóknak, (valószínűleg a többi városok zsidóságának is), hogy azontúl posztóval, lovakkal

és egyéb megtiltott árucikkkel kereskedjenek. II. Lajos halálával, a mohácsi vész után egész új fejezete kezdődik a magyar zsidók történetének és a mohácsi vészig lezáródott kor zsidógyűlöletének általános okát a középkor türelmetlenségében kell keresni. Az Árpád-ház uralkodása alatt a törvényes intézkedések segítettek, vagy gátolták a zsidóellenes tendenciát, amennyiben erről abban a korban már lehet beszélni. Az Árpád-ház kihalta után azonban az önkény került előtérbe. A városok és a korona egymással szemben való küzdelme a zsidókért kizárólag anyagi érdekek miatt történt, mert a városok nem akarták elismerni a korona kizárólagos tulajdonjogát a zsidók fölött. Ez a harc vezetett aztán a súlyos zsidóüldözésekre és ezt szinyllette meg hosszú időn keresztül az egész magyar zsidóság. Végül pedig ugyancsak a kiméretlen gazdasági verseny állította szembe a céheket a zsidó kereskedőkkel. A mai hivatalos és társadalmi A.-nak minden nüansztal megtalálhatjuk a középkor zsidóellenes intézkedéseiben, amely eleinte a közhivatali pályákról igyekszik kiszorítani a zsidókat, majd korlátozza a megélhetési lehetőségeit a gazdasági életben is. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».)

U. L.

(3. *A polgárosulás korszakáig*). 1526 aug. 29. volt a mohácsi gyásznapi és az ezután keletkezett zavaros idők nem kímélték meg a zsidókat sem. Sopron az udvarnál azt a tanácsot kapta, hogy üzze ki a zsidókat és pénzüket, ezüstjüket tartsa vissza. A város erre kizavarta a zsidókat, ezután a polgárok behatoltak házaikba, az adósok lajstromát és a zálogokat elhordták és jószágait elhajtották. Mária királyné megengedte, hogy a város a zsidók házait eladja, de azok értékét egy éven belül juttassa el a zsidókhoz. A súlyos gazdasági bajok és a nagy veszteségek miatt forrongó tömeghangulat jó levezetőjének ígérkezett a zsidóellenes akció; a zsidókat tették felelőssé a nagy és végzetes hibákért és csak a történelem igazolta, hogy nem a zsidóknak kellett volna felelni a közhivatalok lezüllesztéséért, a kincstári jövedelmek sikkasztásáért és a hadiszolgálat mulasztásaiért. A törökökkel való cimborálás is vádként súlyosodott a zsidóságra, pedig a törökök Pécsen lemeszárolták a zsidókat és a török előnyomulás pusztító útjából a zsidók is elmenekültek a főurakkal és a polgárokkal együtt. Október 9-én Mária királyné elrendelte, hogy Pozsony ne engedje vissza többé az elmenekült, hűtlen zsidókat, akik veszedelemben cserben hagyták a várost. E zsidóellenes megnyilatkozás mögött a királyválasztás titkos propagandája húzódott meg, mert Ferdinánd hívei azzal akarták megnyerni a maguk számára a közhangulatot, hogy megszabadították a városi polgárságot gazdasági életük számottevő konkurenciájától, a zsidóságtól és olesón juttatták őket a zsidók visszamaradt ingó és ingatlan vagyonához. Ferdinánd nem szentesítette a kiűzetési törvényt, de helyette Mária királyné adott engedélyt Pozsonynak és Nagyszombatnak a zsidók kiűzésére. Nov. 9. vonult ki a zsidóság Pozsonyból. Zsinagógájukból 1534. szárazmalom lett, majd később beépítették az Orsolya-kolostorba. Két hónappal az orszá-

gos katasztrófa után, 1526 nov. 9. a székesfehérvári országgyűlés törvényileg elrendelte a zsidók kiűzetését az országból. (I. *Kiűzetés*). Az országgyűlés határozatát azonban János király nem erősítette meg. A megfertőzött közhangulat rettenetes következménye volt a bazini vérvád (I. o.) 1529., amikor a bazini gróf máglyahalálra juttatta az ottani zsidókat. A közbiztonság az országban a leggyatrább volt, az országutakat minden rangú és rendű portyázó fosztogatók veszélyeztették, akikről rengeteget szenvedtek az utazó zsidók. A bécsi gazdaságpolitika igen mostohán bánt a magyarországi kereskedelemmel, ami természetesen a zsidókat sújtotta legelsősorban, úgy hogy ezek szívesebben költöztek át a török hódoltság területére, ahol nagyobb volt a személyi és vagyonbiztonság és védelemre talált a kereskedelem. I. Ferdinánd nem vette tekintetbe ezeket a körülményeket és azt hitte, hogy az ország megszilárdítását a zsidók szorongattatása segíti elő. A budai zsidók házait, épp úgy, mint János király, ő is elajándékozta híveinek. 1534 szept. 10. pedig a zsidókat örökre kizárta Sopronból annak ellenére, hogy még 1529 máj. 28. ő maga rendelte el és tette közhírré örökös tartományaiban, hogy a zsidók régi privilégiumai épségben maradjanak és bántódásuk ne essék. 1536-ban vérvádat koholtak a Pozsonyban lakó zsidók ellen, de csak 1539. mutatkozott ennek veszedelme, amelynek következtében többeket máglyára vetettek. Ugyanez év februárjában pedig Nagyszombatból üzte ki Ferdinánd a zsidókat, de ennek fejében a város kárpótlást tartozott fizetni a kincstárnak. 1586 szept. 2. is végzetes eseményeket hozott a budai zsidóságra. Mikor a császári csapatok visszafoglalták Budát a törököktől, Károly herceg engedélyt adott a rablásra. A zsidók gyanútlanul templomukban imádkoztak, itt törték rájuk az ajtót és felkoncolták őket. A 6000 fogoly között, akik a katonák kezére jutottak, rengeteg zsidó férfi, nő és gyermek volt. Ezeket is potom áron adták el. Az egész város a zsidók házaival együtt a tűz martaléka lett. Schulhof Izsák, aki az ostromot a várban átélte, egy héber munkában számol be ez eseményekről. (V. ö. *Kaufmann* D., «Die Erstürmung Ofens»; *Kohn* S., «Héber kútfők»). Rendelet adott ki, 1551., hogy minden zsidó sárga gyűrűs foltot tartozik viselni a ruháján. Ez a kényszer jelentős visszaesést mutatott a zsidók jogállapotában, mert már 1520. országszerte nem viselték ezeket a megkülönböztető jeleket; kötelező viseletük alól II. Lajos felmentette őket. I. Ferdinánd utódja Rudolf már súlyos adóterheket rótt a zsidókra, 1578. kétszeres házadót vetett ki rájuk és mivel nem katonáskodhattak. 1596. elrendelte a katonaadó fizetését. II. és III. Ferdinánd rendeletei a harmincadok és vámok bérleteitől igyekeztek megfosztani a zsidókat. III. Ferdinánd e törekvésében odáig ment, hogy intézkedésének indokolásaképpen 1647. a teljes jognélküliség bélyegét nyomta a zsidóságra. Kimondta, hogy «az ország jogainak nem részesei». (I. *Jogfosztottság*.) 1659-ben I. Lipót, de még 1715. III. Károly is a zsidók gazdasági letörését tartotta szem előtt. I. Lipót pedig, aki

a teljes jognélküliség korszakát hozta a zsidóságra, oly módon siettetve a zsidók eltávolítását a vámoktól, hogy kimondta: «amíg a zsidókat minden vámoktól el nem mozdítják, addig az olyan helyen senki sem tartozik vámot fizetni». I. Lipót, aki Kollonics esztergomi érsekkel egyetértve katolicizálni akarta az országot, a zsidókat kiűzte a királyi városokból, a bányavárosok kerületében csak hét mértföldnyi távolságra telepedhettek le, ipart nem űzhetek és csak kiskereskedéssel, pálkafőzéssel és pénzüzleteikkel foglalkozhattak. Kollonics azt szerette volna elérni, hogy a zsidók megszorítottságuk miatt önként távozzanak az országból, de ez a várakozása hiábavaló volt, mert a zsidók a földesuri birtokokon telepedtek meg. A jognélküliségnek és megtürttségnek élénk kifejezését adja az az adó, amit Mária Terézia honosított meg. 1744. túrelmi adót (l. o.) vetettek ki a zsidóságra, de fenn tartották azért a megszegyenítő zsidó személyi vámot is, mert a pénzügyi politika főcélja az volt, hogy a kincstár kárpótolja magát ama veszteséget, amit a zsidóknak a királyi városokból való eltávolítása okozott, mint a Budáról való kiűzetésük (l. *Buda*). Adótartozásért pedig ezentul is tömlöcbe vetették a zsidó család tagjait. A gazdasági életben pedig egy cél irányította a lépéseket: kiszorítani a zsidót a kereskedelmi és ipari versenyből. Kassán 1840-ig nem lakott zsidó, csak Rozgonyból látogatták a vásárokat, de a kassai kereskedők még ezt is sokalták és 1765. a város büntetést szabott ki arra, aki zsidótól vásárol. A céhek berendezettsége, amely a katolicizmus érdekeit szolgálta, már ezzel lehetlenné tette, hogy oda zsidó bekerüljön, bár meg kell állapítani, hogy nem csupán a zsidók, de a magyarok is megszenvedték azt a német szellemet, amely a céhek tevékenységét áthatotta. Az érdekharc valósággal a magyarság üldözésére vitte a céheket és történelmi tény, hogy Kassán, mikor 1826. egy magyar fűszerüzletet akart nyitni, kérését azzal utasították el, «hogyha mind a hét millió magyar idejönne, úgy hét millió koldus lenne itt.» Kassa, Debrecen, Pozsony, Győr és Pest kereskedelmi testületei még a házalás és vásárolás lehetőségeitől is igyekeztek megfosztani a különböző nemzetségeket, akik közé besorozták a zsidókat is. Ezek 1761. Mária Teréziától kérték a kicsinyben való árusítási engedélyek bevonását, a pesti polgári kereskedelmi testület pedig 1796. ismét felségfolyamodványban kérte a házalók kitiltását. A kérvényt vivő küldöttség 1500 pozsonyi mérő zabot akart felajánlani a királynak hadisegély gyanánt, hogy kérésük inkább meghallgatásra találjon, de utóbb úgy látták, hogy az időpont nem alkalmas a kihallgatásra és így a zabajánlatot sem tették meg. II. József alatt jelentékeny javulás állott be a zsidóság helyzetében (l. *Egyenjogostó törekvések*.) és ha a teljes polgárjogokat nem is szerezhették meg, sérelmeket nem szenvedtek. Halála előtt a testben és lélekben megtört uralkodó nem tudott ellentállni az ország alkotmányos követeléseinek és a jobbágy-ság s a toleranciára vonatkozó rendeletein kívül, visszavonta összes intézkedéseit. A városok úgy

váltak, hogy feléledtek régi szabadalmaik és 1790. a császár halála után, a II. József védelme alatt letelepült zsidókat kiutasították. A helytartóság védelmébe vette a zsidókat, Pest vissza is vonta határozatát, de a házalás tilalmát továbbra is fentartotta. Nagyszombatban is sikerült a határozat végrehajtásának időpontját kitolni. A zsidók jogaik biztosítására az országgyűléshez és Lipót császár és királyhoz fordultak, mire az 1790—91. országgyűlés meghozta a *De Judaeis* című törvényt (l. o.), amely visszaállította a II. József alatt fennállott helyzetet. Ez a törvény egészen 1840-ig szabályozta a zsidók helyzetét. Az elkövetkező évtizedek alatt a zsidók mellett kedvező hangulat bontakozott ki, úgyhogy az 1825-i országgyűlés után már ennek az ellenhatása is mutatkozott. Az 1829. medárdvásárra egybehívott kereskedőtestületek memorandumban foglalták össze panaszait, így a zsidóság rohamos szaporodását és kéri a házalás megszorítását, valamint a birtokszerzési tilalom kimondását. Mivel az emlékirat benyújtásához szükséges 3000 forintot nem tudták behajtani a testületeken, az egész mozgalom abbamaradt. A zsidók polgárjogainak végleges rendezése még egyre később, pedig a párisi júniusi forradalom már éreztette itt is a hatását. A zsidók egyenjogositási ügyét egészen meglepő szempontok gátolták. Az 1840. országgyűlésen az emancipációnak különben őszinte és lelkes hívei is bizonyos óvintézkedéseket sürgettek és pedig a galíciai zsidók beözönlése ellen. Kölcey Ferenc Szatmármegye elárasztása fölött méltatlankodott, osztotta nézetét Széchenyi István, sőt Dessewffy Aurél is, bár csatlakozott Eötvös emancipációs javaslatához. Azt kívánta azonban, hogy hozzanak bevándorlási törvényt, mert «elárasztja az országot a koldus zsidók sokasága, ami sem a magyarságnak, sem a honi zsidóságnak nem érdeke.» Kossuth, aki ugyan «mármarosi sőpredék zsidó-tömegéről» beszélt, melynek «bűneitől úgy sem tudjuk megóvni az országot», a bevándorlott s hazai zsidók közti különbség kiküszöbölését kívánta. Noha a radikális ellenzék nem akart junktimot, mégis attól tartva, hogy az egész javaslatot elejtik, az alsó tábla belenyugodott az udvar és a főrendek akaratába és megszavazta a korlátozott jogokat tartalmazó törvényjavaslatot (l. *Jogkiterjesztés*). Erre az 1840: XXIX. t.-c.-re zsugorította össze a már-már elért polgárjogait a zsidóságnak a megátalkodott elfogultság. Mindamellet nem egyedül a Karokon és Rendeken mult, hogy a zsidók már 1840. nem kapták meg a teljes polgárjogot. Ez a XXIX. t.-c. a kereskedőtestületek érdekeit szolgálta azzal, hogy a teljes polgári egyenjogúság hiányával a zsidók versenyképessége nem juthatott igazi formájához a kereskedelmi életben. A zsidóság polgárosulási korszaka mégis megkezdődött és teljesen kibontakozott az emancipáció (l. o.) idején, ez azonban az A.-nak új és modernebb eszközeit váltotta ki, amelyre a példát most is a nyugat szolgáltatta, akárcsak a középkorban a zsidóüldözések idején. (V. ö. *Venetianer* Lajos, «A magyar zsidóság története»).

U. L.

f) A modern A. szervezkedése. A modern magyar A. kifejlődésére a német antiszemita

áramlat volt legnagyobb hatással, mint ahogy a középkori zsidógyűlölet is német hatás nyomán honosodott meg Magyarországon. A liberalizmus térhódításának következtében a hetvenes években az A. is modernizáltabb formákat öltött, hogy politikai téren megfelelő eszközökkel vehessen gátat a zsidók politikai és társadalmi érvényesülésének. Az ismét életrekapott zsidógyűlölet két nagyképességű német liberális politikus és képviselő Lasker és Bamberger miatt éleződött ki leginkább és Stöcker, porosz udvari lelkes 1878. megalapította az antiszemita-pártot. Az A. szót általában 1880. kezdtek használni ennek nyomán Németországban. Ez az antiszemita-párt később különböző elnevezések alatt szerepelt. Antiszemita-párt alakult 1889. Borumban is. A magyar A. a porosz alldeutsch-antiszemita mozgalommal egyidejűleg terelődött parlamenti térre. Az 1868-i törvényhozás már sejtetni engedte, hogy a vallásszabadság, polgári házasság és anyakönyv ügye még sok harcot fog felidézni. Az A. újabb kirobbanásának valódi oka azonban a közép és kisbirtokosok elszegényedése volt és azt használták ki a maguk céljaira a mozgalom megindítói. A tényleges mozgalom akkor kezdődött, amikor 1875 április 8-án Istóczy Győző, addig még ismeretlen képviselő, volt vasvári aljegyző, az iskolaalapok fölötti viták kapcsán azt kérdezte interpellációjában a belügyminisztertől, hogy szándékában van-e az országot elárasztó külföldi zsidók meghonosításának gátat vetni és a nem zsidó elemek részéről esetleg meginduló önvédelmi mozgalom útjába szándékozik-e akadályt gördíteni. Wenckheim belügyminiszter az interpellációra adott válaszában kijelentette, hogy a kormány «igenis ellenséges állást foglalna el minden oly mozgalom irányában, amely a hazában létező egyházak és vallásfelekezetek, vagy az azokhoz tartozó polgárok közt a békés egyetértést s azok polgári jogainak kölcsönös tiszteletbentartását bármi részben megzavarná, vagy bármely irányban mozgavarni igyekeznék.» 1878-ban, tehát ugyanakkor, amikor Stöcker megszervezte a mozgalmat, Istóczy ismét megmozdult. Július 12-én javaslatot terjesztett a képviselőház elé: a kormány kényszerítse Törökországot Palesztina feladására, hogy a magyar zsidóságot oda deportálhassák. Ezt a fantasztikus indítványt teljesen komolytalannak tartották és napirendre tértek fölötte, noha Istóczy agitációját csak nem szüntette be. 1880-ban létrehozta a Nemzsidók Szövetségét. Az izgatás olyan mértéket öltött az országban, hogy ugyanez év szept. 25. Miklós István orsz.-gyűl. képvis. meginterpellálta Tisza István miniszterelnököt, aki azt a megnyugtató választ adta, hogy a kormány teljesíteni fogja kötelességét. Trefort Ágoston, a filozsemitának nem nevezhető kultuszminiszter két hónappal később, nov. 27. azt a kijelentést tette, hogy «a mi hazánk sohasem lehet olyan látványosságok színhelye, mint Németország.» Trefort jóhiszemű kijelentését azonban az események megcáfolták. A német és szláv területekről importált A.-t a felvideki tót nemzetiségi, valamint a klerikális pártok rendületlenül szították. Mind-

amellett a színmagyar vidékekre egészen a tiszaezlári vérvádig (l. o.) nem támadt visszhangja az izgatásoknak. Mikor Istóczy a zsidók ellen népgyűlést akart egybehívni, a rendőrség azt betiltotta, mire Istóczy interpellált, majd antiszemita folyóiratot alapított *Tizenkét rópirat* címen és ebbe írta izgató cikkeit. A tiszaezlári vérvádra egy Solymossi Eszter nevű leány eltűnése adott alkalmat 1881. ápr. 1-én. Ónódy ezt használta fel arra, hogy a zsidókat vádolja a keresztény vérnek a rituális szertartásoknál való felhasználásával, a rituális gyilkossággal. A közvéleménynek ez a megfertőzése és annak parlamenti visszahatása egyenes következménye volt annak a gyűlölködő munkának, amit Istóczy évek óta folytatott. Ez az izgatás azonban súlyos eredményeket hozott. Noha a bíróság felmentette a tiszaezlári pör vádlottjait, az izgatások következtében az ország több helyén lázadásokba tört ki a tömeghangulat. Ilyen zsidóellenes lázadások voltak 1882 szept. 28-án Pozsonyban, majd Sopronban, Budapesten, főleg pedig Zalaegerszegen 1883 aug. 23-án. Vas-, Somogy-, Sopron-, Zala-, Moson- és Szabolcsmegyében statáriumot kellett kihirdetni és az ítéletkihirdetés után Budapesten katonaságot kellett kivezényelni a fosztogató tömeg ellen. A fölizgatott egyetemi ifjúság a rektor előtt kinyilvánítja azt a nézetét, hogy az egyetemen túlsok a zsidó. A rektor, — dr. Berger, a hittudományi kar tanára — azonban szigorúan megdorgálja az ifjúságot s a tervezett gyűlést a belügyminiszter betiltja. Istóczy még 1882 febr. 18. javaslatot terjesztett a Ház elé, amelyben a zsidó emancipáció eltörlését sürgeti. Ugyanez év áprilisában és júniusában újabb támadásokat intézett a zsidóság ellen s ez utóbbi alkalommal Wahrman Mór (l. o.) képviselővel összeverekedett. A lázongások idején, 1883 jan. 10. újabb javaslatot terjesztett be a képviselőház elé a zsidó emancipáció felfüggesztéséért, de mindössze néhány szavazatot kapott, mert még a reakciós politikusok is ellene voltak. A tiszaezlári pör kedvező visszahatása alatt 1883 októberében megalapította az antiszemita pártot porosz mintára. Mikor a parlamentben egy ízben interpellált s Rohling könyvéből idézett, megígolta, hogy az antiszemita párt megerősödve fog kikerülni a választásból. A pártnak tagjai voltak rajta kívül: Ónódy, Simonyi és Széll képviselők. A párt programja főként gazdasági téren igyekezett megnyirbálni a zsidó jogokat. Az 1884-i választásoknál 17 antiszemita képviselő került a parlamentbe, köztük Verhovay Gyula földbirtokos, lapszerkesztő, aki eleinte, mint a Függetlenség c. liberális lap szerkesztője szerepelt és csak azután tért át az antiszemita politikára. Politikai pályafutásának egy sikasztási vád vetett véget, amely alól ugyan felmentették, de a politikától mégis visszavonulni kényszerült. Az antiszemita mozgalom vezetői közt szerepel Zimándy Ignác, törökbálinti plébános, országgyűlési képviselő is. Tisza Kálmán, aki Istóczyék szereplését kezdettől fogva rossz szemmel nézte, gondoskodott róla, hogy az 1884. szept. 29-én összeülő parlamentet Ferencz József magyar király trónbeszédében hívja föl, hogy szüntessék

meg a fajok, felekezetek és osztályok között surlódásra vezető izgalmakat. Ezeket az izgalmakat főleg az országos antiszemita párt körlevelei okozták, mert ezekben szerepeltek az antiszemita párt követelései, mint a zsidók politikai, gazdasági és társadalmi hatalmának letörése, nemzeti agrárpolitika, ipartörvény revízió, a régi zsidó eskü visszaállítása, a zsidók kizárása az italmérésből. Továbbá, hogy zsidóvallású ne lehessen köztisztviselő, pénzügyi v. biztosítási hivatalnok, ne vehessen és ne bérelhessen földet, házat, malmot, ne lehessen orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök, sőt pék, fűszeres és gabonakereskedő sem. A legerőteljesebben hirdeti a zsidók teljes bojkottálását. Az izgalmakat fokozta, hogy Istóczyt s Nendtvich Károly egyetemi tanárt izgató cikkeikért az esküdtszék fölmentette. Hiába szólaltak fel a parlamentben Mezei Ernő és mások, hiába írt nagyszerű röpiratot Acsády Ignác, a kiváló történétíró, az izgatás, amelyben ekkor Zimándy vezetett, annyira fokozódott, hogy Tisza Kálmán kénytelen volt kijelenteni, hogy aki ilyen eszméket terjeszt, annak a józan ész itéletétől félni kell. Haynald kalocsai érsek pástörlevelének és Kossuth turini szövegének végre sikerült a közhangulatot lecsendesíteni, amihez nagyban hozzájárult a jó termés, mely a gazdálkodó rétegek jólétét jelentősen fellendítette. A békebeli A.-nak a kulminációs pontja Magyarországon valóban az 1884-i esztendő volt. A következő tíz év alatt teljesen kimúlt az egész antiszemita párt és vele együtt a politikai A. is. Hivatalosan a recepció (l. o.) évében, 1894. bukott meg a magyarországi A., mely most már csak néha-néha jelentkezett a Rohling-féle talmudhamisítás nyomán készült fércmunkákban. Ez az idő egybeesik a szociáldemokrácia szervezkedésével és ennek ellensúlyozására külföldön megalakulnak a keresztényszocialista pártok. Magyarországon is megalakult 1895. jan. 28. gróf Zichy János vezetésével a Néppárt. A Néppárt megközelítőleg sem volt oly hangos és türelmetlen, mint az antiszemita párt és hivatalos orgánuma az Alkotmány európai hangnemben írott orgánuma volt a mértéket tartó A.-nak. Az antiszemita korszak hirhéd irodalmi termékeiből Zimándy Ignác röpiratain kívül felemlítjük: *Ébredő Hangok* c. folyóiratát; *Hiteles zsidó Káté*, 1884; *Antiszemita Káté a magyar nép számára*, 1894 (németül és szlovákul is); *A megrogzött Dimonides deliriuma*; *Szózat a néphez*; *A teleplezett népámtó liberalizmus*, 1896; *Légből kapott hazugságok*; *A modern új pogány*; *Kazár-szabadságkőműves, álliberális írástudóknak megszívlelésül*, 1900. Ónody Géza munkái: *Tisza-Eszlár a múltban és jelenben*; *A zsidókról általában*; *Zsidó mysteriumok*; *A tisztaeszlezi eszt* (németül is). A világháború kitöréséig csak Egan Lajosnak: *A zsidók Magyarországon* c. 1910. megjelent könyve váltott ki nagyobb izgalmat. Ebben a könyvben a külföldi fércművek hazugságait írta meg óvatos formában (mindenütt hangsúlyozva, tisztelet a kivételnek). A háború alatt a szociológus Agoston Péter könyve *A zsidók útja*, 1917, indított nagyobb vitát. Az

A. csak a világháborút követő forradalmak után lángolt fel újult erővel, ez azonban ismét új korszakát jelenti a magyarországi A. történetének.

T. Zs.

g) **Az A. a világháború után és napjainkban.** A világháborút követő forradalmak után, mikor az ellenforradalom 1919 végén győzedelmeskedett, a reakció velejárójaként előtérbe nyomult az antiszemita mozgalom. Noha az ellenforradalom (l. o.) előkészítésében és diadalra jutásában a zsidó polgárságnak is része volt, az események törvényszerű bekövetkezése folytán, a nagy gazdasági és politikai összeomlás nyomán mégis a zsidóság ellen fordult a közhangulat. Azt, hogy a zsidó polgárság is segítette az ellenforradalmat, nem könyvelte el érdemül a politikai közvélemény az egész zsidóság védelmére, de hogy a zsidó proletáriátus részt vett a forradalmakban és hogy a proletár diktatura vezetői közt zsidók is voltak, azt az egész zsidóság bűnül rótták fel. Az antiszemita érvelés azonban nem állt meg a legutolsó eseményeknél, mélyebb távolságokban igyekezett kikeresni a zsidó bűnöket és a világháború nagy katasztrófájáért, a központi hatalmak összeomlásáért is a zsidóságot tette felelőssé. Az azóta eltelt rövid történelmi távlat is már megmutatta a végzetes katasztrófák igazi okait és a nagy és káros mulasztásokat és tévedéseket, amelyek a hadsereget felbomlasztották, nem zsidók követték el. A zsidók még ott véreztek a lövészárokokban, amikor a történelem már megpecsételte a világháború sorsát a főhadiszállásokon. Az 1919-es idők azonban a maguk nyugtalanságával nem adhatták meg a tömegeknek a történelmi tisztánlátás nyugalmát, különösen pedig akkor nem, amikor az ellenforradalmi tömegek élén szenvedélytől és gyűlölettől elvakult vezetők állottak. 1919 szept.-ben megkezdődtek a zsidóüldözések és a zsidóság annál kevésbé találhatott védelmet, mert az A.-t minden vonalon intézményesítették. A megalakult Ébredő Magyarok Egyesülete járt elől az izgatásokkal és az A. hangneme és uszításai a XV. század hirhéd kasztilai pogromrendezőinek eszközeire emlékeztettek. A magyar A. ekkori kifejlődését erősen befolyásolták az orosz ellenforradalmi akciók, amelyeknek véres zsidó pogromhírei mindenfelé eljutottak. A felelőtlen elemek uralta atrocitásai (l. *Atrocitás*), a különítmények szereplései, aztán Siófok, Tab, Izsák, Orgovány mind véres és gyászos emlékei a világháború utáni zsidóhajszáknak. A zsidókat a közhivatalokból elbocsájtották és az A. főleg a nemzetgyűlési választások, a Huszár, Simonyi és Teleky kormányok alatt érte el tetőpontját. A zsidóság sérelmeinek védelmére alakult először az Országos Segélyező Bizottság, aztán Vázsonyi Vilmossal, Székely Ferencel és Mezei Mórral a Magyar Zsidó Központi Szövetség, majd pedig Polnay Jenővel a Magyar Zsidó Országos Szövetség. A sajtóban az A. szócsöve a Szózat, a Nép és az Új Nemzedék c. napilapok és a Magyar Kultúra c. folyóirat voltak. Ezek közül már csupán a két utóbbi létezik, viszont antiszemita organumnak tekinthető a legitimista Magyarság és a keresztény Nemzeti Ujság, írásmódjukban azonban nem térnek el az európai ujságírás hang-

nemétől. Az A. parlamenti történetéhez súlyosan és jellegzetesen hozzátartozik a Numerus Clausus, (l. o.) a zsidók tanszabadságának korlátozása. A rosszlelkű idők A.-ának ez a legbántóbb csökevénye, ami visszamaradt. A jogrend, a jogbiztonság már esztendők óta visszatért, a konszolidáció helyreállt és az 1928-as esztendő, az országgyűlés megnyitásának esztendeje már csak az A. politikai és társadalmi harcaiban mutatkozik. A parlamentben egyedül a Fajvédőpárt kifejezetten antiszemita párt, a kormánypárt, az ú. n. egységes párt már igyekszik leplezni antiszemita elfogultságát és egy zsidó képviselőt be is vitt a parlamentbe az országgyűlési választásoknál. A kormány lapjai, a félhivatalos sajtóorgánumok pedig teljesen mellőzik az antiszemita tendenciát. — Az A. legmodernebb formája a fajbiológiai alapon álló A. Ennek a teóriának a sok jelentéktelen agitátoron kívül két szellemes, de teljesen megcáfolt teoretikusa a jelen században a németté vált H. St. Chamberlain és Adolf Bartels, nálunk pedig Méhely Lajos egyet. zoológia-tanár, gyakorlati támogatói a fajvédő pártok egész Közép-Európában és így Magyarországon is. Ezek azonban nem csupán a zsidóságot, de a katolikus pártokat is szembeállva találják magukkal. Az utóbbiak álláspontját a német katolikus «Staats-Lexikon» rögzíti le és bár elismeri a zsidóság és kereszténység különállását, de a faji gyűlöletet és általában az A.-t feltétlenül elítéli, mint olyan jelenséget, amely a katolicizmussal nem egyeztethető össze. — A korszak antiszemita irodalmából: Dánér Béla, *A magyarországi zsidókérdés megoldása* (1919); Kmoskó Mihály, *Zsidó-keresztény*; Persián Ádám, *Mi lesz a zsidókkal?*; Kovács A.: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* (1922); Barcsay A. és Huszár K. könyvei, *A szabadkőművesség ellen* és Haller István könyve, *A numerus claususról* (1920).

T. Zs.

Irodalom. Fr. Herz, Rasse und Kultur (2. kiad., 1925). (Legkiválóbb ezirányú mű, mely a fajbiológusok álláspontját halomra dönti és nevétség tárgyává teszi.): Taylor, *Origins of Aryans és Topinard, Anthropologie* (mindkét világhírű tudós nem ismeri el a biológiai különbséget); Theodore Reinach, *Textes d'Auteurs Grecque et Romains relatifs au Judaïsme* (1895); Renan, *Le Judaïsme comme race et comme religion* (1883); R. Andrée, *Volkskunde der Juden* (1881) (Objektív és első összefoglaló munka e tárgykőről); A. Jellinek, *Der Jüdische Stamm* (1869. Keresztény részről is máig elismert standard-munka); J. Loeb, *Juif de l'histoire* (1884. u. o.); A. Nossig, *Statistik des jüdischen Stammes* (1887, alapvető szakmunka); A. Leroy-Beaulieu, *A zsidók és az antiszemita áramlatok* (Olcsó-könyvtár); Jacobs, *Jewish Statistics* (1881); D. Chwolson, *Die semitischen Völker* (1872, standard-mű); Bernfeld, *Juden und Judentum in 19-ten Jahrhundert* (1898); Ruppín, *Juden der Gegenwart* (1904); Steffen, *Antisemitismus und deutsch-völkische Bewegung im Lichte des Katholizismus* (1925); Stelger, *Der neudeutsche Heide im Kampf gegen Christen und Juden* (1924); Coudenhove-Calergi, *Das Wesen des A.* (1923); Goldmann, *Das Wesen des A.* (1924); Bern. Lazare, *Antisemitisme, son histoire et ses causes* (1894); J. Reinach, *Histoire de l'affaire Dreyfus* (6. k., 1908); Treitschke, *Über unser Judentum* (1884); Th. Mommsen, *Auch ein Wort über unser Judentum* (1884, válassz előbbire); Lombroso, *L'antisemitismo e la scienza moderna* (1894); Th. Reinach, *Histoires des Israelites depuis l'époque de leur dispersion jusqu'à nos jours* (1884); Báttaszéky, *Tizenkét ellenőrpírat* (1884); Krajcsóvics, *Der A. In Ungarn* (1884); Bergl, *Geschichte der ungarischen Juden* (1870); Venetianer, *A magyar zsidóság története* (1922); Richtmann, *A régi Magyarország zsidósága* (1913); *The Jewish Minority in Hungary. Report, Presented to the Board of Deputies of British Jews.* (London. 1926.). Heinrich von Coudenhove-Calergi gróf, *Das Wesen des A.* (1901).

Zsidó Lexikon.

Antiszemítizmus ellen való küzdelem. Az antiszemítizmus lektüzdésére irányuló mozgalom eszközei a társadalmi szervezkedés és az irodalom. Ennek is, annak is az a feladata, hogy a zsidók ellen irányuló ellenséges tendenciák ürtügyeit, a babonás gyűlöletet és az elfogultságokat rendszeres felvilágosítással lefegyverezze. A társadalmi szervezkedés csak alig egy pár évtized óta küzd az emberségesebb belátásért, míg az ezirányú irodalom már az ókorban elkezdett. Első nyomait a prófétákban találjuk, akik az egyetemes emberiség gondolatáig tágitották ki a héber nacionalizmust. Tudományos rendszerre azonban csak a kereszténység első századában erősödött az antiszemítizmus elhárítására irányuló küzdelem. A tudománynak és az irodalomnak azt a rendszerét, amely a zsidó vallás és a zsidó nép védelmére kialakult, apológiának (l. o.), művelőit pedig apológétáknak mondjuk. Az első apológéták ugyan még nem sokat törődtek az antiszemítizmus emberi vonatkozásaival és inkább csak a zsidó vallást akarták megvédelmezni az ellenséges megítélések ellen. Nem is ragaszkodtak szigorúan a tudományos tárgyalgossághoz és túlaradó buzgalmukban más vallások rovására dicsőítették fel a zsidó vallást, úgy hogy írásaik csak kis mértékben enyhíthették a hitbéli önértékükben megbántott nemzsidók gyűlöletét. Az idők során nemesebb formákat bontott az apológia és bárha teológiai természetét végképpen még ezután sem vetette le, céljának mégis egyre jobban felelt meg, mert már nem volt olyan mereven egyoldalú, mint régebben és több súlyt vetett a zsidó vallás etikájának, mint formalizmusának ismertetésére, amivel közvetve magára a zsidó népre szórt rágalmakat is megcáfolta és ilyenformán az antiszemítizmus ellen is küzdött. A *Sibyllák* írásaitól és a *Bölcsesség könyvétől* eltekintve a legrégebbi vitáit az alexandriai Philóe (l. o.), de az ő írásai még túlságosan gnosztikusak és azonkívül az a hibájuk, hogy inkább a zsidó vallás felmagasztalására törekedtek, meg arra, hogy azt a görög filozófiával összeegyeztessék, mint arra, hogy a görög népet békítsék ki a zsidó néppel. Az ő írásait tehát nem számíthatjuk azok közé az írások közé, amelyek sikeresen küzdöttek az antiszemítizmus elhárításáért. Az első igazi védőíratot Josephus Flavius zsidó történetíró írta *«Apion ellen»* c. alatt nem sokkal azután, hogy a zsidó nép a rómaiakkal viselt háborújában állami függetlenségét elvesztette. Az ezután következő évszázadok irodalmából az apológéták emléke kikallódott, bárha bizonyos, hogy az antiszemítizmusnak ezidőben elszenvedett sokféle fenyegetése között sokszor védhették meg az üldözött és lenézett zsidó nép igazait a zsidó írók. A kilencedik századig nem is igen ismerünk zsidó apológétát. Ebből az időből csak egyet említ a történelem, a zsidó hitre tért Bodo papot, akinek 835. körül írt védőírata elveszett. A középkor apológétikus irodalmát Szaádja surai gáon nyitotta meg a szentírásához írt kommentárjával és *Emunosz ve-deosz* c. munkájával, amelyben a keresztény és mohamedán szentírásmagyarázókkal polemizál. Erőteljes védelmet írt a zsidók mellett *Cuzari*

(a kozár) c. könyvében Juda Halévi költő és filozófus is (1080—1140), de kizáróan apologétikus írásnak ez a könyv sem számít. A XII. sz.-tól kezdve egyre gyarapodik az apologétikus irodalom, de még négy évszázadon keresztül kivétel nélkül a zsidóságból kerülnek ki a művelői. Az első nemzsidó apologéta a német Johann Reuchlin, aki a XVI. sz. elején lépett fel nagy hatással a zsidó vallás és a zsidó nép védelmében. Ez időtől kezdve már nem csak zsidókat, de kiváló nemzsidókat is lelkesít az antiszemizmus ellen való küzdelem. Mégis jó háromszáz év telt el addig, amíg zsidók és nemzsidók belátták, hogy nem csak irodalmat kell teremteni, de társadalmi szervezeteket is a mindjobban elhatalmasodó antiszemizmus elhárítására. Az első organizáció Alliance Israelite Universelle (I. o.) név alatt Franciaországban alakult a XIX. sz. második felében. Fióktintézményeinek tekinthetők az Anglo Jewish Association és a bécsi Israelitische Allianz. Ezek az organizációk főleg a kultúrában visszamaradt országokra terjesztették ki működésüket, még pedig úgy, hogy nemcsak a zsidók elnyomása ellen küzdöttek és nem csak a zsidók politikai egyenjogosítására igyekeztek rábírní a reakciós kormányokat, de kultúrintézmények létesítésével a zsidóság művelődését is előmozdították, abban a felfogásban, hogy a megértés leghatásosabb eszköze a közös kultúra. Magyarországon nem gyökeresedtek meg ezek a szervezetek, csak esetről-esetre kerestek kapcsolatot a magyar zsidósággal és a magyar kormányhatalommal, ami annak tulajdonítható, hogy a magyar nép között nem nőhetett meg rendszerre az antiszemizmus és évszázadok multak el, amíg a tiszaszlári vérvádhhoz hasonló eset szervezettebb védekezésre kényszerítette a magyar zsidóságot. De a magyar zsidók mentalitása sem kedvezett az idegen szervezetek térhódításának, mert jogaik kiküzdését és megvédését az ország belső ügyének tekintették és sosem tűrték, hogy idegen beavatkozás a magyar nép szuverénitására az ő érdekükben csorbát ejtessen. A magyar nép iránt való bizalmának kell tulajdonítani azt az érdekes jelenséget is, hogy amíg a nyugati államokban, különösen Német- és Franciaországban hatalmas irodalom szolgálja már az antiszemizmus elhárítására irányuló zsidó és nemzsidó törekvéseket, addig Magyarországon az irodalomnak ez az ága csak gyéren virágzott. Nem csak, hogy a nyugati államok apologétikus irodalmának méreteit elérő irodalma nincs még a magyar zsidóságnak, de még olyan sem, amely merőben felvilágosító munkát végezzon. Mindezt kisebb nagyobb eredménnyel és nem is mindig szerencsés formák között a felekezeti lapok végzik. Összegezésként tehát megállapíthatjuk, hogy a magyar-zsidó irodalom csak kis mértékben vette fel a küzdelmet az antiszemizmus ellen és az erre való társadalmi szervezkedés is hiányzik Magyarországon. Az ellenforradalmak követő nyugtalanságok között a Pesti Izr. Hitközség felállított ugyan védőirodát, de ennek a munkája is főleg az adatok összegyűjtésére irányult és a konszolidáció első éveiben már meg is szűnt. L. Apológia.

U. P.

Anthropológia, (embertan) az emberről szóló tanulmányok összessége, az a tudomány tehát, amely az embert az összehasonlító bonctan és élettan törvényei szerint az állatvilággal való összefüggésében tárgyalja és az a legfőbb feladata, hogy az emberi test részeinek faji és egyéni bélyegeit vizsgálja. Kutatásaiban az embermérés (antropometria) és a koponyamérés eredményeire támaszkodik. Tekintetbe veszi még a bőr, a haj és a szem színét, úgyszintén a csontrendszert, az izmok és agy szerkezetét, a növény formáját és az öröklést. Az A. két részre oszlik. Az első rész a jelenkori, a második rész a történelemelőtti (prehistóriai) embert kutatja. Az első csoportban ismét két alosztályt különböztetünk meg, még pedig a fizikai v. somatikus (anatomiai) A.-t és azt, amely a különböző embercsoportok származásának történetét tárgyalja. A somatikus A. az ember és a magasabbrendű állatok testi alkotásának közösségét, eltéréseit vizsgálja s állapítja meg és ezért leíró és összehasonlító anatómiának is hívjuk. A történeti A. a faji karakterisztikumokat kutatja, a különböző népcsoportoknak egymáshoz való viszonyát, s egymástól eltérő sajátosságait és elméleteket állít fel az emberi nem és az egyes fajok eredetéről. Az A. módszerei és törekvései ép oly kevésbé tendenciósak, mint bármely más tudományágé, eddig feltárt eredményei mégis sok vitára adtak már alkalmat. Belőle ágazott ki az úgynevezett fajelmélet, amely egyoldalú támadásokra sajátította ki az A. megállapításait és ezzel inkább ártott, mint használt az alig kizsendült tudománynak, amely küzdelmes fejlődés után a XVIII. század *frenológiája* (az az eljárás, amelyet Gall honosított meg és az állatoknak és embereknek szellemi képességeit koponyájuk alakulatával veti össze) és a XIX. század *craniometriája* (koponyamérés) helyébe lépett. Minthogy azonban nem benne magában rejlenek azok az okok, amelyek kiváltják a kételkedést és a gyanakvást, a szkepszis, amely kíséri fejlődését, nehezen igazolhatja magát. A ma dívó fajelmélet kilengéseit nem lehet felelőssé tenni az A.-t, bárha egészen nem is mentesítheti magát attól a szemrehányástól, hogy a klíma és táplálkozás hatása alatt, vagy más befolyások következtében kialakult emberformákból olyan következtetéseket von le, amelyeket csak a vérségi származásnak évezredek óta bizonyossá vált azonosságával, vagy különbözőségével igazolhatná a tudomány. A legújabb elmélet a szőke, sima hajat és a kék szemet tette meg a nemesebb emberfaj ismertető jeléül és a német fajvédelem az árják, főleg pedig a germánság javára aknáztatta ki ezt a teóriát, leginkább azért, hogy bebizonyítsa a sémita-fajok, különösen pedig a zsidók alacsonyrendűségét. Lelkiismeretesebb kutatások és mérések azonban kimutatták, hogy a koponyalkatból, a haj és szem színéből levont következtetések nem mindenben állják meg a tudományos kritikát, mert a hosszú, közép és kerek koponyaforma, a szőke, sima és a sötét, borzas haj, úgyszintén a kék és fekete szem a legtöbb kaukázusi népnél keverten is előfordul. Kiderült, hogy bajos alkalmazni ezt a teóriát a zsidóságra

is, mert az északi és keleti zsidók jelentékeny része szőke és kékszemű. Még a lúdtalp sem bizonyult zsidó karakterisztikumnak, mert éppen a németországi fajvédők között 1927. megtartott mérések és vizsgálatok azzal az eredménnyel döbbsítették meg az árja-rajongókat, hogy a lúdtalp a «tiszta vérű» németek között majdnem gyakoribb, mint a zsidók között. Mindenesetre igaz, hogy azok a vonások, amelyek ma már mint faji vonások szerepelnek, nem rögződnek kimozdíthatatlanul ahhoz az embercsoport-hoz, amelyet legfeltűnőbben jellemeznek. Már a Talmud is fölemlít vöröshajú zsidókat, amiből azt kell következtetni, hogy a sötét arcszín és a sötét haj nem megbízható bizonyíték a zsidó fajiság mellett. Döntően bizonyító ereje a koponyaalakatnak sem lehet, mert az egy országban élő zsidók között is éppen úgy láthatunk kerek és közép, mint hosszú koponyájúakat. (Az a tapasztalat pedig, hogy az askenázi zsidó koponyaalakata részben mesocephal, részben brachycephal, azaz közép, vagy rövid koponyájú, a szefárd zsidó pedig hosszúkoponyájú, még kétségesebbé teszi a koponyaalakra támaszkodó teóriát, mert e teoria szerint az askenázi és a szefárd zsidó két külön fajhoz tartoznék és a kettő között csak az egyik lehetne zsidó fajú). Az imént említett kevertség jellemzi a magyar zsidóságot is. Az úgynevezett zsidó vonások felismerhetően azokban a zsidókban maradtak meg, amelyek Lengyelországból származtak ide és a lengyel nép típusát hozták magukkal. Mindebből nyilvánvaló, hogy az árjaskodó fajelmélet az A. félreismeréséből keletkezett és önkényesen távolodott el szigorúan tudományos céljaitól. A fajelméletnél mindenesetre elfogadhatóbb az a feltevés, hogy a külső ember a millió produktuma, részben a keveredés és sokszázados együttélés alatt az idegenszármazásuk színben és más külsőségekben az uralkodó népcsoport típusához alkalmazkodnak, az egészen hasonló életkörülmények asszimiláló hatása alatt. Néhol átütőbb, néhol gyöngébb erővel érvényesül a millió hatása, de szerepe minden fejlődésben van. Az autochton francia zsidók csak kevésbé különböznek még a «fajtiszta» franciáktól, az olasz zsidók pedig jóformán már mindenben olyanok, mint a keresztény olaszok. Magyarország is azok közé az országok közé tartozik, ahol a zsidók testi fejlődésében a millió átalakító hatása érvényesül. Az antiszemitizmus mindazonáltal a legújabb időkben itt is az A. félreértett megállapításából kovácsolt fegyvereket a magyar zsidók ellen, de nem nagy sikerrel, ami a magyar nép józansága mellett bizonyít. L. *Asszimuláció.* U. P.

Irodalom. Iknow, Neue Beiträge z. A. d. Juden (1886); J. Bergel, Die Medizin d. Talmudisten (1885); Andree, Zur Volkskunde d. Juden (1881); Jacobs, Studies in Jewish Statistics (London 1891); Weissenberg, Die A. d. süd-russischen Juden (1895); Ripley, The Races of Europe (1899).

Anthropomorphizmus (emberhez hasonlóság) a bibliai nyelvhasználatban Istenre vonatkozó jelzők és állítások, testi és érzéki életből való képek alakjában pl. Isten szeme, keze, leszállása stb. Ha e kitételek a lelki életből való képek, akkor *anthropathizmusnak* mondjuk (pl.

Isten bosszankodása, megbánása, könyörülete). A Biblia írói természetesen találták e nyelvhasználatot, mivel az emberi nyelv teljesen adequat szavakat sohasem alkothat a magában álló istenségre. A későbbi irodalom azonban szükségesnek találja ezeket kimagyarázni. Így már az Onkelos *Targuma*, mely pedig a lehető leghevisebb aram fordítása a Tórának, állandóan körülírással, átszellemítő kifejezésekkel helyettesíti az A.-okat. Majmuni bölcséleti munkájában is szükségesnek tartja félreértésektől megóvni a bibliai elgondolások tisztaságát.

F. M. *Irodalom.* Maybaum, Die Anthropomorphien u. Antropopatrien bei Onkelos (Breslau 1870); M. Ginsburger, Die Anthropomorphismen in den Targumim (Zeitschr. f. protestant. Theologie 1891); Geiger, Urschrift (Breslau 1857).

Anuszm. *Kényszerítettek.* Héber megjelölése azoknak, akik a zsidóságot kényszerűségből tagadták meg, illetve hagyták el. Ilyenek voltak a marannusok (l. o.) az inkuizíció idejében.

Anyakönyvvezető rabbi az a rabbi, aki anyakönyvvezetési joggal bíró hitközségekben (anyahitközségek) működik és a törvényben előírt képesítéssel bír. Az A.-k tehát két fajta funkciót teljesítenek, részben a lelkipásztorkodást, részben az anyakönyvezetési teendőket. Az utóbbi minőségéből kifolyólag közhivatalnokoknak tekintendők, akik mindig élethossziglanra választatnak, a szolgálatból csak a közigazgatási hatóságok fegyelmi határozata alapján bocsáthatók el és szolgálati illetményeik közigazgatási úton hajtathatók be. Az A. minőség különösen nagy jelentőséggel bír az állami anyakönyvvezetés (1895.) bevezetése előtt. Az 1885. évi 1924. sz. v. k. m. rendelet részletesen szabályozta az izr. hitközségek anyakönyvvezetési ügyét. Magyarország összes izr. hitközségeit anyakönyvi kerületekbe osztotta be s pontosan körülírta az A. jogait és kötelességeit. Ámbar időközben, az állami anyakönyvvezetés behozatala folytán, ez a rendelet az állam szempontjából jelentőségét elvesztette, továbbra is hatályban maradt, annyiban, amennyiben ezen rendelet intézkedései a A.-k alkalmazására és azok jogainak biztosítására vonatkoznak. Az A.-nak választása, ott, ahol több hitközség alkot egy anyakönyvi kerületet: a kerületi közgyűlés, ott pedig, ahol egy hitközség magában alkot anyakönyvi kerületet: az illető hitközség hatáskörébe tartozik. Mindkét esetben a választás eredménye a törvényhatóság közigazgatási bizottságának 15 nap alatt bejelentendő. Ha a közigazgatási bizottság a választás eredményét tudomásul nem veszi, köteles az anyakönyvi kerület új választást megejteni s ha ennek eredményét sem találja a közigazgatási bizottság kielégítőnek, a második visszautasítás ellen az anyakönyvi kerületet képviselő elnök jogosítva van a v. k. miniszterhez felfolyamodni. A.-nak csakis oly rabbi vagy rabbi helyettes választható meg, aki nagykorú, legalább 4 közép, vagy polgári iskolai osztályt sikerrel végzett és feddhetetlen előéletű magyar állampolgár. Az A.-k csak ismételt kötelességmulasztás, vallásellenes magaviselet, vagy polgári büntény miatt mozdíthatók el; a törvényhatósági közigazgatási bizottság és ennek határozata ellen történő felfolyamodás esetében: a v. k. m. határozata alapján. A megüresedett

A. állás legfeljebb egy fél év alatt betöltendő. Ezen idő alatt az anyakönyvek helyes vezetéséért az anyakönyvi kerület, illetve a kerületi székhelyén létező hitközség elnöke felelős. M. E.

Irodalom. Dr. Venetianer Lajos, A magyar zsidók története, Budapest, 1922; Dr. Hojuvei, A magyar zsidók közbizsága, Lőcse, 1909; Dr. Munkácsi E., Az izraelita hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya, Budapest, 1927.

Anyos László (Laci), zeneszerző, szül. Budapest, 1881 jan. 17. Katonakarmestertől tanult először hegedülni, hat éves korában. 1911 óta több mint négyszáz kottája jelent meg. Ezek közül nem egy országos népszerűsége tett szert. Á. magyar dalokat komponál. 1913-ban *Saj a tangó* c. operettje is színre került. A könnyű zenében Budapest egyik népszerű szerzője. Jelenleg egy művészeti vállalat igazgatója. K. K.

Apikóresz = *Epikurosz*. Szabadgondolkodó, vagy olyan, aki csak az élet gyönyörűségeit élvezi, de a törvénnyel nem törődik és a valóság szabványain túlszeli magát. (L. *Mesumed*)

Apokalypsis (gör. a. m. *föltárás*), a Bibliában olyan irodalmi műfaj, mely a titokzatos jövődőt tárja fel, legtöbbször a múlt eseményeinek burkolt ecsetelésében. Rendszerint világrendítő katasztrófák nyomán az üdv idejének elérését helyezi kilátásba, amikor a gonoszok lakolnak, a jámborok pedig megkapják jutalmukat. Több fejlődési fokon ment keresztül ez az irodalmi irány, míg eljutott Dániel könyvében klasszikus alakjához, amely a 4-féle anyagból felépített szobor összeomlásában a négy egymást felváltó világbirodalmak összeomlását jövendöli. A személyek természetesen álarcban jelennek meg, Belsacár p. o. nem más mint Antiochus Epiphanes. Amikor a prófécia elnémult, ugyanaz a vallásos szellem más szelepeken át jutott megnyilatkozásra. Amit a jelen embereire nem mondhatott, elmondotta azt a múlt embereiről, nem történeti formában, hanem egy előző korban élt nagynak jóslata alakjában és e szavakon keresztül szűrte le a történetbölcseleti igazságokat, hogy Isten a megrázkodtatásokon keresztül vezet el a béke nyugalomához. A világirodalomnak ezek az első történetbölcseleti művei. A Biblia utáni kor számos ily A.-t hagyott ránk a pseudoepigrafikus könyvekben. Ezek mindannyian bibliai alakhoz fűződő legendák vagy azokra visszavezetett iratok, amelyek végrendeletek alakjába burkolva írnak a világ válságáról. Ilyenek: *Henoch, Mózes mennybenmenetele, Ezra IV. k, Báruch A.-e, Ádám és Éva élete, Sibyllák K.* S. R.

Apokalyptikus iratok, 1. *Messias* és *Apokryphák*.

Apokriphák görög szó, jelentése: *elrejtett* és azt a 14 iratot értik alatta, melyek nem a héber Bibliába, hanem az ú. n. Septuagintába vannak felvéve. Az A.-at a Talmud *szeförim chiconim*-nak nevezi, kizárt (t. i. a Bibliából kizárt) könyveknek. A kizárásnak az volt az oka, hogy ezek az iratok a Kr. előtti V. századnál később keletkeztek. Az A. tartalmuk szerint a Bibliához és az Új Testamentumhoz kapcsolódnak, általában azonban az előbbieket értik az A. alatt. Az A. több részre oszthatók. 1. A bibliai könyvek kiegészítői: függelékek *Ezra, Eszter* és *Dániel* könyvéhez,

Manasse imája; 2. történelmi A.: a *Makkabeusok három könyve, Tobit, Judit*; prófétikus A.: *Baruch, Jeremiás levele*; didaktikus költői A.: *Salamon bölcsessége, Szirach*. Az A. eredetileg héber, vagy aram, részben görög nyelven íródtak. A polgári időszámítást közvetlen megelőző és az azt követő századokban keletkeztek az A., melyeket a templomatyák a kánoni iratokkal csaknem egyenrangúknak tartottak. A zsidóságra nézve közülük főleg a *Szirach*-nak van valódi és a *Makkabeus könyveknek* történelmi értéke, általában azonban az egykorú zsidóság vallási mellékáramlatainak megismerése szempontjából nagy fontosságú forrásmunkák. F. M.

Apologéták, 1. *Apológia*.

Apológia, hitvédelem irodalmi alakban. Szükségessé teszi ezt a különböző vallásokhoz tartozó népek egymással való érintkezésében rendszerint a kisebbnek a nagyobb részéről való lenézése, kigúnyolása vagy megtámadása. A zsidó vallást az ókor kultúrnépei tiszteletben tartották. Cyrus perzsa király p. o. dús ajándékokat küldött az építendő zsidó templom számára. Artaxerxes is nagy jóindulatot tanúsított a templom felépítése iránt. Nagy Sándor felmentette zsidó katonáit a szombati szolgálat alól. Antiochus Epiphanes viszont birodalmának egységét féltette a zsidók szellemi befolyásától és nem csak haddal támadt a zsidóságra, hanem vallásuk tekintélyét is igyekezett csorbítani. Híret keltette, hogy a zsidók templomában számárfejet imádnak. Ez a rágalom századról-századra szállt és meggyarapodott azzal, hogy a zsidók a disznót is szent állatnak tartják, mert a pusztai vándorlás alatt disznósorda vezette őket egy oázisra. Ilyen rágalmak elhárítására egész irodalom keletkezett, melynek virágzása arra a korra esik, amelyet a görög kultúra folyton erősödő hatása jellemez. Az egyre szaporodó kultúrtámadások és rágalmak kivédésében fontos hivatást teljesített a Biblia első görög nyelvű fordítása, a Septuaginta. Az igazi apologetikus irodalom azonban csak jóval ezután ismerte fel valódi hivatását. Néhány apokrif irat (*Sibyllák könyve, Salamon bölcsessége*) is már A.-nak tekinthető, de hivatásuknak már csak azért sem feleltek meg, mert még súlyosabb támadásokat provokáltak, mint amelyeket kivédeni igyekeztek. Philo (l. o.) bibliai vonatkozású filozófiai munkáit is a vallás védelmében írta, de forma és célszerűség szempontjából tiszta A.-val Josephus Flavius (l. o.) lép a világ elé *Apion ellen* c. vitáirában. Ebben igazi történetfilozófiai magaslatra emelkedik. Mikor kimutatja, hogy a zsidó nép az akkor élő népek között a legrégibb, arra alapítja védelmét, hogy a vallás értéke mindig a korával nő, mert csak az életre való, ami az idők viszontagságaival dacolni tud. A Talmudban is találkozunk a zsidó vallás védelmével, párbeszédekben, melyeket e kor bölcsei a római hatalom főembereivel folytattak. Ezek többnyire csak pillanatig ható elmésségek, de van itt-ott maradandó becsű anyag is. Így p. o., mikor Akiba a rómainak támadó kérdésére, hogy, ha Isten oly nagyon kívánja a körülmetéltetést, miért nem hozza körülmetélt állapotban a zsidókat a világra, azzal válaszol, hogy Isten a tör-

vényt ép azért adta, hogy az ember annak gyakorlása által közszellemet teremtsen és tökéletesbítse önmagát. Új frontja támadt a zsidó önvédelemnek a kereszténység propagandája ellen. A keresztény felfogás tagadta a zsidóság létjogosultságát azzal az állítással, hogy Jézusban beteljesedett a valláserkölcsei fejlődés és az ő megváltása fölöslegessé teszi a törvények betartását. A zsidóság erre nem igen adhatott választ, de polemikus élű kitételeket vett fel imáiba («A Dávid trónján ne üljön más, ne bitorolják mások az ő dicsőségét»). Az A.-nak a támadáshoz kellett alkalmazkodnia. A kereszténység részéről időnként ismétlődő támadásokban felbukkannak azok a vádak, amelyek a zsidó vallás erkölcsi értékét kétségbevonják és a zsidókat rágalmazták. Ilyen visszatérő vádak: 1. Hogy az Ótestamentum istene boszúálló Isten és nem könyörületes lény. 2. A Talmud Jézusról siralmas képet fest és a kereszténység ellen gyűlöletet hirdet. 3. A zsidóság Krisztus testét nemcsak egyszer feszítette keresztfára, hanem az egyházban továbbélő alakjának: az ostyának átdőfésében akarja mindig haragját ellene lehűteni és ahol csak módját ejti, az ostyát átszúrja és megfertőzteti (l. *Ostyamegszentségtelenítés*). 4. Keresztény gyermekek vérért keverik a pászkába (l. *Vérvád*). De saját kebelén belül is védekezésre szorult a hagyomány hitelességének tagadóival, a karaitákkal szemben, kik a vita hevében nem csak a Biblia szavainak félreértésével, de tudatos ferdtéssel is vádolták. Igazi filológiai műveltséggel és filozófiai gondolkodással bíró egyéniségre volt szükség, hogy megértést hozzon létrea hagyomány iránt. Szaádja gáon, a középkor első bölcseje az *Emunosz vedeosz* (hit és tudomány) c. mű szerzője állott sorompóba a hagyomány iránt való bizalom védelmére. Nagyobbszerű megalapozottsággal védte a hittérítések idején Nachmáni, Profiát Duran a zsidóságot. A könyvnyomtatás feltalálása «A könyv népének nem hozta meg a betűtől várt megszabadulást, hanem rázúdította a fanatikus vádiratok százait. Ennek a kornak Don Isaac Abarbanel, Katolikus Ferdinánd spanyol király kancellárja, volt a zsidóság szószólója, de bátor fellépésének hatása csak az volt, hogy maga is kénytelen volt keserves számkivetésbe menni. Kimagasló jelentőségű Manasse ben Izráel védőirata *Humble Address to the Lord Protector*, melyet Cromwell Oliverhoz, illetve az angol parlamenthez intézett és melyben nagy merészséggel rámutatott arra, hogy Anglia nemzeti csapásait annak tulajdoníthatja, hogy a zsidókat századokkal ezelőtt kiűzte területéről. Engedélyt is eszközölt ki, hogy személyesen adhassa elő védelmét és ekkor a zsidóság gazdasági szerepének áldásos voltáról tartott előadásokat, de épp ez okból a verseny miatt aggódó gazdasági érdekeltségek gátat vetettek a zsidóság bebocsátásának. Röpiratok százai jelentek meg a Manasse akciója ellen. A röpiratok szerzői azonban nem zárkoztak el a bebocsátás elől, ha a zsidóság a megkeresztelkedéssel bizonyítja be, hogy megjött már a messiási idő, melyet Manasse egy másik iratában még csak eljövendőnek mondott. 1656-ban «*Vindiciae Judaeorum*» (A zsidók védelme) c. iratával fordul

az angol közvéleményhez, melyben a vérvád, a Tórabálványozás, a kereszténység ellenes imák ügyét hozza szőnyegre és rámutat arra, hogy a zsidóság más népek javáért is imádkozik, nem terjeszti erőszakkal a vallását és a másvallásúak üzleti megkisebbitését a Talmud határozottan tiltja. Hatása Cromwellre nagy volt, széles körökben ünnepelték, Rembrandt ecsetje megörökítette, de az ügy egyelőre dűlőre nem jutott. De a kereszténység sorában is akadtak a zsidóságnak védői. Ezek sorában külön felemlítést érdemelnek: IV. Ince pápa, X. Gergely pápa, V. Márton pápa, V. Miklós pápa, III. Pál pápa, XIII. Kelemen pápa, XIV. Kelemen pápa, Hutteni Ulrich, Reuchlin János. — A magyar irodalomban hosszú időn át uralkodott az az irány, mely a magyar nép történetének a zsidóság történetével való rokon vonásait mutatta ki és ezzel szimpátiát keltett nem csupán a bibliai zsidóság, hanem a későbbi zsidóság iránt is. A felvilágosodás századában senki annyit nem fáradozott a zsidóság megvédésében, mint Mendelssohn Mózes, akinek a kereszténység számára való megnyerése végett többi között Lavater fejtett ki nagy buzgóságot. Mendelssohn szellemes feleletekkel utasította vissza e kísérletet. De válaszait, amelyek a kor szellemét jóval túlhaladják, nem akarta nyilvánosságra hozni és beírta azzal, hogy lefordította a *Vindiciae Judaeorum*-ot és írt hozzá előszót. Apológiáknak sorába kell iktatnunk a francia notableok gyűlésének Napoleon kérdéseire adott feleletét is, mely a zsidóságnak a nemzethez való viszonyát körvonalazza és etikai alapigazságait vallja a legfőbb ítélőszék előtt. A hitvédelem szolgálatában áll a magyar Schreiner Márton műve: *Die jüngsten Urtheile über das Judenthum*, Berlin, 1902. és valamennyi idevágó kérdésnek legbehatóbb tárgyalásával, s a források kimerítő felsorakoztatásával a magyar Guttman Mihály munkája: *Das Judenthum u. seine Umwelt* (l. *Idegen*). F. M.

Apostag, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 2666 lak. A hitközség már a XVII. sz.-ban fennállhatott, ezt tanúsítják a temetőjében korhadó sírkövek feliratai, melyek 1650-ből valók. Az első zsidócsaládok Cseh- és Morvaországból és Ausztriából vándoroltak be. A hitközség fejlődésének csúcspontját a múlt század első felében érte el, amikor 176 adófizető tagja volt. 1820. nagy tűzvész pusztított a községben, melynek a zsidótemplom és a paplak is áldozatául esett. 1822-ben építette fel a hitközség új és ma is meglevő templomát. A hitközség első rabbija Kohn Mózes József volt, aki 1772. a Chevra Kadisát létesítette és 1818. bekövetkezett haláláig, 50 éven át működött. 1823-ban létesítette a hitközség iskoláját, mely 1905. megszűnt. Azóta a hitoktatást a hitközség mindenkor kántora végzi. Régebben híres jesivája volt, amely azonban már megszűnt. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely Hetényi Ferdinánd elnöklete alatt áll és a Nőegylet, melynek Weisz Sámuelné az elnöke. A hitközség társadalmi téren szerepet játszó tagjai: Radó Sámuel máv. főfelügyelő, Weisz Gyula máv. felügyelő, Schönfeld Mór A. község pénztárnoka és Hetényi Mór A. község közgyámja. A hitköz-

ségnek értékes s multjára vonatkozólag becses adatokat tartalmazó levéltára van. Anyakönyvi területéhez Dunaegyháza tartozik. Lélekszáma 117, családok száma 51, adót 44-en fizetnek. Foglalkozás szerint 20 gazdálkodó, 10 kereskedő, 1 orvos, 1 magántisztviselő, 6 iparos és 4 magánzó. A hitközség 26 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 7-en estek el. A mai vezetőség: Schönfeld Jenő elnök, Weisz Dezső pénztárnok, Hirschl Vilmos és Basch Dezső gondnokok, Lax Sámuel jegyző, Hetényi Ferdinánd, Halbrohr Imre és Kertész Ármin elnökségi-, Weisz Manó, Hetényi Dénes és Fleischer József választmányi tagok. A hitközség kántora Gyémánt Izidor.

Aposztázia és kitérés a zsidóságból.

Az A. kifejezés a görögből származik, amelyben bűnt, hibát jelent; az apostata v. «apostatés» szó pedig a politikai értelemben vett forradalmárt. Ily értelemben fordul elő az utóbbi I. *Makkab.* 11. 14 és 13. 16, valamint Josephus *Contra Apionem*-jében (I. 19, § 4), ahol a vallás és Isten ellen fellázadókat s Izrael cserbenhagyóit nevezi így. A *Septuaginta* is használja az A. kifejezést több helyen, míg a *Makkabeusok könyve* személyre is alkalmazza, t. i. Jason és Menelaos főpapokra, «akit gyűlölte, mint a Törvény cserbenhagyóit» II. *Mak.* 5. 8). Míg a *Septuaginta* a *mored* és *szored* szokat fordítja A.-nak, addig arabbinikusirodalomban *mumar* és «mesummod» vagy «apikóresz» néven is előfordul. A «mesummod» szó az A.-ra éppen a szir-görög elnyomtatás korában lett közkéltű; jelentése «hitelhagyásra kényszeríteni.» Ugyanígy használták az A.-ra a *kófer* a. m. «megtagadó» szót is; továbbá u. a. értelmű a *pósea Jisroél* a. m. «lázongó Izraelben». Philo a *Bűnbánásról* (II.) szoló fejezetében a köv. szellemes észrevételt és összehasonlítást teszi az apostata és a prozelyta közt: «Aki Izrael hitéhez csatlakozik, az egyszerre mérsékletessé és irgalmassá válik, szereti az igazságot s megfontolt pénzügyeiben és szórakozásaiban; de akik elhagyják Isten szent törvényét, az apostaták, mérséklet nélküliek, szemtelenek, igazságtalanok, a hamisságnak és hit-szegésnek barátjai, akik készek szabadságukat a gyomor élvezeteiért eladni, testükre és lelkükre egyaránt romlást hozni.» Philo unokaöccse maga is apostata lett s ezért emelkedett a hadvezéri rangig és az alexandriai procuratorságig. Caligula császár idején különösen sok apostata volt s a *Makkabeusok III. könyve* élénken panaszkodik emiatt. Mikor az alexandriai zsidók vonakodtak őseik hitét elhagyni s a veszedelmet elhárítva, visszanyerték polgári jogaikat, a tömeges hitelhagyottakat, «akik gyomrukért hagyták el zsidó fajukat és Isten törvényeit», a nép megszárolta le. (III. *Makkab.* 2. 32, 6. 19—57, 7. 10—15). A *Szanhedrin* talmudtraktátus tőszef-tája (13. 5.) így vélekedik az A.-ról: «A Gyehenna kapui örökre lezárulnak az eretnekek, apostaták és árulók mögött». (V. ö. *Péter apokalypsza* 34. és *Zsidókhoz Lev.* 3. 12). Igen érdekes, hogy Pál apostol apostataival vándolták meg (*Apost. Cselek.* 21. 21), amiért az ökeresztények egy része, az ebioniták Pált apostatának tekintették, azaz a mózesi törvé-

nyektől elszakadtnak s ehhez képest elvetették (*Irenaeus* 1. 26). A paulianusokhoz csatlakozókat is apostatáknak tekintették s ezeket valamennyit a talmud *minim*-nek nevezi. Zsidónak megmaradt tipikus apostata, a hittől elszakadt okoskodó volt Elisa ben Abuja, aki korának kiváló tanítója volt, de a vallást nyíltan nem tartotta be. A Talmud őt *Acher*-nek, «máshikká változott»-nak nevezi. Jellemző azonban a zsidóság toleranciájára, hogy a viszony az apostaták és a hitükben erősek között megmaradt; így Elisa b. Abujával sem szakította meg az érintkezést R. Méir, aki a temetésére is elment és meggyászolta. A későbbi római császárok, főképp Constantinus az apostatákat feltűnően jutalmazták s magas állami méltóságokkal tüntették ki, míg a prozelyta zsidókat büntette, ha pedig hitelhagyott zsidót bántódás ért zsidó részről, az illető zsidót a 315. decretum értelmében elégették. Theodosius császár 380-i decretuma azt bizonyítja, hogy a tiberiaszi patriarchának (I. *Gamaliel* alatt) joguk volt exkommunikálni az apostatákat. Erre annál inkább volt formailag szükség, mert az apostaták sok kellemetlenséget okoztak már abban az időben is volt hittestvéreiknek s különösen egy József nevű görög kormányzó, aki korábban a tiberiaszi Synhedrion tagja volt, tett ki magáért. Közmondásossá vált, hogy a kereszténységre való áttérést tisztán anyagi okok idézték elő már Konstantin császár alatt. «Jöjj hozzánk s mi hercegeket, kormányzókat és hadvezéreket csinálunk belőletek», mondja a Talmud az apostatákra vonatkozólag (*Peszikta R.* 15a, 71b, 106b). Ellenben felette jellemző, hogy a Cyrill püspök és egyházatya szítására történt nagy alexandriai zsidóirtás alkalmából mindössze egyetlenegy zsidó keresztelkedett meg: Adamantius orvos; a többi inkább elhagyta a várost, melyet több mint ezer év óta ők tettek naggyá. Ekkor kezdődött az egyház erősödése s ezzel kapcsolatban jelentkezik az apostázia, de már nem világi előnyökért, hanem kizárólag presszió folytán. Ez volt az eset Galliában és Hispániában, a nyugati zsidóság két főfészkeben s a korai zsinati határozatok tanuskodnak erről. Hispaniában, melyben a vizigót állam alapítói már ott találták az évszázadok óta ottlakó zsidókat, eleinte semmi bántódásuk nem volt a zsidóknak, amint azonban a vizigót uralkodók az áriánus hitről a katolikusra tértek át, ennek eredménye rögtön meglátszik a VI. századi toledói zsinatok zsidóellenes rendszabályain, ugyanígy az agdei zsinatén is. Az «anuszim» kifejezés a kényszerből kitértékre még ebből az időből való. Híres apostata volt a VII. század legvégén működő Julianus toledói püspök, aki korábbi hittestvérei ellen a legirgalmatlanabbul lépett fel. Byzanci és frank területen szintén nagy számmal voltak kényszerkitérések. Német területen a XI. század elején találkoztunk ezzel a jelenséggel először, II. Henrik alatt, de amint a veszedelem elmúlt s tömegesen tértek vissza, Gerson mainzi rabbi megengedte a zsidóság kebelébe való újrafelvételt. Ugyancsak róla, kinek jósága példaadó volt, feljegyezték, hogy kitért fiát, aki előtte halt meg, ugyanígy meggyászolta,

mintha zsidónak halt volna meg. A keresztes hadjáratok idején a kényszerkitérés mellett az ugyanolyan mértékű visszatérés nagyon elterjedt volt s éppen Rasi kívánta, hogy semmiféle akadályt nem szabad az elé gördíteni, hanem úgy kell tekinteni a visszatérőket, mintha sohasem tértek volna ki. Új típusai keletkeztek spanyol területen az aposztátáknak. Ezek minden tudásukat felhasználva, teológiai fegyverekkel fordultak egykori testvéreik ellen s elterjedt pamfletjeikkel rendkívül sok kárt okoztak évszázadokon át a zsidóságnak. Ilyen volt Moses Szephardi, aki Petrus Alfonsi néven VI. Alfonz udv. orvosa lett s a *Disciplina clericalis*-t írta, de főműve a *Dialogi in quibus impiae judaeorum et saracenorum opiniones confutantur*. Nagyobb kárt okozott ennél a francia aposztátának, Nicholas Donin de Rochelle-nek a gonoszsága. Ez ugyanis a zsidók ellen anélkül is kegyetlen IX. Gergely pápánál először jelentette fel magát a Talmudot s vádjában olyan gonoszságok magvát hintette el, amelyek csakhamar alapjaivá lettek a vérvádmeséknek éppen Nyugat-Európában (l. *Vérvád* alatt). Ugyanennek az aposztátának működése nyomán jött létre a párisi hitvita a királyi hercegek jelenlétében, a senlisi érsek elnökelete alatt, latin nyelven, Jechiel párisi rabbi és az aposztata közt s jöllehet az előkelő közönség R. Jechiellel szimpatizált, mégis a Talmud-kéziratok ezreit vitték a máglyára. A XIII. század nevezetesebb aposztatái még Pablo Christiani Montpellierből, akinek Nachmanidesszel, a hírneves geronai rabbi-val volt nyilvános hitvitája Barcelonában 1263. s ámbár Nachmanides tudásánál fogva mindenképen felülmaradt a vitában, az aposztata mégis kivitte IV. Kelemen pápánál a Talmud állandó cenzuráját. Még nagyobb veszedelmet hozott fajtestvéreire a burgosi Abner, akit Alfonso Burgensissnak neveznek, de aki nem azonos a későbbi Paulus Burgensisszal s annak fiával, Alfonso püspökkel. Ez korábban kiváló talmudtudós, filozófus és orvos volt, de később kikeresztelkedett s Valladolidban magas egyházi méltóságot töltött be, mialatt spanyol és héber nyelven a zsidók ellen írt. Röpiratai telve vannak a leggonoszabb rágalmakkal. Ezek később érlelték meg gyümölcsüket teljes mértékben. Hasonlóan elvetemedett aposztata volt Juan de Valladolid, aki két pamfletet írt a zsidók ellen. Ő tartotta Moses Cohen tordesillasi rabbi-val az avilai nyilvános hitvitát. Mások, mint a költő Juan de España, az orvos Astruc Raimuch stb. inkább ironikus éllel támadtak, anélkül, hogy kárt akartak volna okozni. A XV. században azonban jelentkezik a legnagyobb karriert befutó aposztata, a híres Paulus de Santa Maria v. P. Burgensis (mint egyházi író), aki korábban, negyven éves koráig Burgosban volt vagyonos és tudásáról közismert rabbi és iskolafő, Salomo ha-Levi néven, de az 1390-i terror évében a tömeges kényszerkeresztelések hatása következtében kikeresztelkedett s miután hét évig a Sorbonneon keresztény teológiát tanult, visszajövet hamarosan carthagenai, majd burgosi püspök, később még a kiskorú király, II. Juan gyámja s Castilia kancellárja is lett. Magas állásában állandó kon-

taktusban volt korábbi hittestvéreivel, de azok kárára. Résztvett az irodalmi hadakozásokban s heberül válaszolt Josua ha-Lévi gúnyos támadásaira. Zsidóellenessége inkább politikainak, mintsem gonosznak minősíthető, jöllehet a toledoi «Juderia» vagyis ghetto neki köszönheti létezését. Paulusnak két fia töltött be előkelő püspöki állást Castiliában s ezek hozták haza a baseli zsinatról a zsidóellenes határozatokat, melyeknek kieszközlésében is kimutatható részük volt. Antisemitizmusuk inkább politikai jellegű volt s a későbbi időkéhez képest mérsékeltnek nevezhető. Kortársuk, Jeromino de Santa Fé, udvari orvos, sokkal gonoszabb volt s a zsidók iránt jóindulatú XIII. Benedek ellenpápa elnökelete alatt rendezett tostosai hitvitán a Talmud elleni rágalmakat fokozta. Új nevének, a Magister Ger. de Fé kezdőbetűiről volt hitsorsosai elnevezték «Me Ga De F.»-nek («istenkáromló»). Ugyanilyen típusú aposztaták voltak Pedro de Caballeria, aki 1497. a portugál királynak azt a gonosz tanácsot adta, hogy a zsidó-gyerekeket erőszakkal vegyék el és kereszteljék meg; Astruc Sibili, aki a mayorcai zsidók ellen vádaskodott, Henrique Nunez, aki a marannusok ellen kémkedetts miután elősegítette V. Károly királynál, hogy az inkuizíciót felállítsák Portugáliában is, a marannusok merényletének áldozata lett, amiért a római egyház mártírrá kanonizálta. Az 1491-i zsidókat kiűző kir. rendelet s a már 1478. megszervezett inkuizíciós törvényszékek Spanyolországban gondoskodtak arról, hogy a kényszerkeresztelkedések minél nagyobb méretűek legyenek; nyílt aposztáziát követeltek, mert a titkoszsidózóra biztos tűzhalál várt. A kiűzéskor a leg híresebb aposztata volt Abraham Senior, az egyik kincstárnok, akinek keresztapja maga a toledoi primás, Mendoza bibornok volt. Kikeresztelkedésével együtt kapta a «de Coronel gróf» nevet. Ugyancsak jelentős aposztaták voltak az inkuizíció kezdetén élt jóindulatú Hernando de Talavera, az első granadai érsek, akit magát is vád alá helyeztek és több jelentékeny püspök. Italiában veszedelmes aposztaták voltak a XVI. században Sixtus de Siena, aki a mobot a Talmud elégetésére bírta rá. Rajta kívül hasonló szellemben működtek Salomon Romano (Giovanni Baptista), Joseph Moro és Ananel di Foligno, akik IV. Pál és III. Gyula pápákat a Talmud elégetésére bírták rá. Németországban a XVI. század híres és kártékony aposztatái voltak Peter Schwarz és a dominikánus Joseph Pfefferkorn. Ez utóbbi, aki Reuchlin ellen is tevékenykedett, eredetileg galíciai zsidó mészáros volt, akit lopásért elítéltek s a börtönben kikeresztelkedett, majd egyházi dolgokban kiművelte magát s Kölnbe ment, ahol a dominikánusok adták ki a *Judenspiegel oder Speculum Hortationis* c. művét (1507), amely aránylag még szeliden támadja a Talmudot, melyet nem ismert s inkább téríteni akarja a zsidókat, de későbbi művei egyre gonoszabban támadják a zsidóságot, így: *Die Judenbeichte* (1508), *Das Osterbuch* (1509), *Der Judenfeind* (1509), melyben azt ajánlja, hogy vagy minden zsidót ki kell üzni Németországból, vagy pedig utca- és kéményseprőknek kell őket alkal-

mazni, azonkívül az összes héber könyveket el kell kobozni. Ez ellen Reuchlin erőlyesen kikelt. A művelt keresztények itt foglaltak először állást a Talmud mellett, miután két pártra osztotta őket a kérdés. Másik aposztata volt Antonius Margaritha, egy regensburgi rabbi fia, aki *Der ganz jüdische Glaub* című 1530-i pamfletjában a zsidó liturgia ellen szór gonosz vádakats amelyek, sajnos Lutherre is nagy hatással voltak. Wolf, a *Bibliotheca Hebraea* gyűjteményében csupán a XVIII. század előtt 80 aposztata szerzőt sorol fel, akik a zsidók ellen írtak. Egyikük, Christian Gerson, *Jüdischer Talmud* (1607) és *Der talmudische Judenschatz* (1610) c. írt rágalmakkal telt pamfleteket s jellemző, hogy az akkor élt hírneves francia keresztény orientalista, Richard Simon, azonnal megcáfolta s becstelennek minősítette azt. A sabbatteánus és a frankista mozgalmak is nagyszámú aposztáziát eredményeztek a XVII–XVIII. sz. folyamán s ez Lengyelországot sem kímélte meg; maga Frank (l. *Almessiások* alatt) is kikeresztelkedett, Sabbatai Cevi pedig külsőleg mohammedán lett, amit azonban senki nem hitt el róla. Az Izlám kultúrkörén belül is mindig voltak aposztaták, de csupán, ha erőszakot alkalmaztak a különböző kalifák. (Abraham ibn Ezra fia is ilyen aposztata volt). Az emancipáció, egyrészt Mendelssohn fellépésének és szándékainak meg nem értése miatt, másrészt a francia forradalom, ill. a napoleoni kor szellemének hatása alatt, mindenütt elősegítette az aposztáziát és konverziót. Ezeket tömeges jelentkezésekben asszimilációnak nevezi a zsidó történelem (l. *Asszimiláció* címszót), Magyarországon az aposztázia régebben nem fordult sűrűn elő, bár mindig voltak ilyenek. Így tudjuk p. o. Ernest János horvát bán (l. o.) kitérését Mátyás király korában, továbbá Szerencsés Imre kincstárnokét, aki azonban zsidóságát sohasem tagadta meg belsőleg, amely körülmény ugyanabban az időben máshol az életébe került volna, míg itt teljes tolerancia uralkodott. Nevezetesebb kitérések csupán a XIX. sz. negyvenes éveitől fordultak elő. Alábbi névsor mutatja a XIX. és XX. sz. nagyobb szerepet játszó és jelentékenyebb aposztatáinak jegyzékét:

Bartholdy Jacob, porosz diplomata (megh. 1825.).
 Bach F. D., német festő (megh. 1830.).
 Benary Franz, német filologus (megh. 1860.).
 Benary Karl Alb. német klassz.-filol. (megh. 1860.).
 Benedict Julius, Sir, angol komponista (megh. 1885.).
 Benfey Theodor, hírneves szanszkrit nyelvész (megh. 1881.).
 Bernays Michael hírneves irodalomtörténész (megh. 1897.).
 Bernhard Sarah, francia tragika.
 Bernhardt Gottfried, német filol. (megh. 1875.).
 Börne Ludvig, német író (megh. 1837.).
 Büdinger Max, osztrák történetíró (megh. 1902.).
 Cassel Paulus, német protestáns teologus (megh. 1892.).
 Chwolson D., orosz orientalista és teologus (visszatért).

Cohn Ludwig, némettörténettudós (megh. 1871.).
 Cohnheim Julius, német orvostanár (megh. 1884.).
 Costa Isaac de, hollandi történetíró (megh. 1860.).
 Creizenach Theodor, német történetíró (megh. 1842.).
 Dessoir Ludwig, német színész (megh. 1874.).
 Disraeli (Lord Beaconsfeld) Benjamin, angol miniszterelnök és író (megh. 1881.).
 Dittel Leopold von, osztrák orvostanár (megh. 1898.).
 Eberti Georg, német jogtanár (megh. 1884.).
 Ewald F. C., német teologus (megh. 1874.).
 Felix Rachel, hírneves francia tragika (megh. 1858.).
 Fould Achille, francia pénzügyminiszter (megh. 1867.).
 Friedberg Emil, német egyházjogtudós (szül. 1837.).
 Friedberg Heinrich von, porosz miniszter (megh. 1895.).
 Friedländer Ludwig, klassz.-filol. professzor (szül. 1824.).
 Friedländer Ludwig Herm., német orvostanár (megh. 1851.).
 Gans Eduard, német jogtudós (megh. 1839.).
 Goldschmidt Hermann, német asztronomus (megh. 1866.).
 Gutterbrock A. E., német jogtanár (megh. 1830.).
 Hahn E. M., német klassz.-filol. (megh. 1860.).
 Harden Maximilian, német publicista (megh. 1927.).
 Hartmann Moritz, német publicista és költő (megh. 1865.).
 Heine Heinrich, német költő (megh. 1856.).
 Henle F. G. J., német anatomus (megh. 1885.).
 Genschel A. M., német botanikus (megh. 1837.).
 Herz Henriette, német író (megh. 1803.).
 Hirsch Siegfried, német történetíró (megh. 1860.).
 Hirsch Theodor, német történetíró (megh. 1881.).
 Hirschfeld Otto, (berlini egyetemen Mommsen utóda).
 Jacobik G., német matematikus (megh. 1857.).
 Jacobsohn Heinr., német orvostanár (megh. 1890.).
 Jacobsohn Ludwig, német orvostanár (megh. 1842.).
 Jacoby Heinr., német hellenista (megh. 1864.).
 Jaffé Philip, német történetíró, palaeographus (megh. 1870.).
 Joachim zeneművész (l. o.),
 Joachimstadt Ferd., német matematikus (megh. 1861.).
 Kossmann Heinr., német matematikus (megh. 1836.).
 Kronecker R., német matematikus (szül. 1823.).
 Lebert H., német orvostanár (megh. 1878.).
 Lehrs Karl, német hellenista (megh. 1878.).
 Lehrs Siegf., német filologus.
 Levin Rahel, német író.
 Lewald Fanny, német színésznő (megh. 1889.).

Magnus H. G., német kémikus (megh. 1870.).
Magnus Ludwig Immánuel német matematika-

tikus.
Margoliouth Moses, anglikán pap és hebraista (megh. 1880.).

Marx Karl, német szociologus és nemzetgazdász (megh. 1883.).

Mayer Salomon, német jogtudós (megh. 1862.).

Meyer M. H., német filosofus,

Mendelssohn Dorothea, német író (megh. 1839.).

Mendelssohn-Bertholdy Felix, német komponista (megh. 1847.).

Neander Joh. Ang. W., német protestáns egyháztörténész (megh. 1850.).

Neumann K. Fr., német orientalista (megh. 1870.).

Palgrave, Sir Francis Cohen, angol történész, (megh. 1861.).

Philippi F. A., német protestáns teologus (megh. 1882.).

Ricardo David, a közgazdaságtan klasszikusa (megh. 1823.).

Rosenheim J. G., német matematikus (megh. 1887.).

Rubinstein Anton, orosz zeneművész (megh. 1889.).

Simson Eduard von, az első német parlament és a legfőbb bíróság elnöke (megh. 1898.).

Simson Bernhard, német történetíró,

Suggenheim Samuel, német történetíró (megh. 1865.).

Stahl Fr., jogtudós, a porosz konzervatív párt alapítója (megh. 1861.).

Spiegelberg Otto, német orvostanár (megh. 1881.).

Wolfers J. Ph., német astronomus.

A jelenleg élő külföldi aposztaták közül jelentékenyebbek: R. Sieghart, osztrák nemzetgazdász, a Bodenkreditanstalt kormányzója, Z. Kurz osztrák operaénekesnő, J. Wolf és Fr. Eulenburg berlini nemzetgazdász professzorok, Oscar Bie, Ernst Bernheimgreifswaldi történelemprofesszor, Fr. Stier-Somló és Walter Jellinek államjogtanárok, Georg Witkowsky lipcei irodalomtörténész, Leo Trotzky v. orosz népbiztos, Chr. Rakovszky v. orosz nagykövet; a többi orosz népbiztos és politikus zsidó származásáról elterjesztett hiedelem minden alapot nélkülöző valótlanosság. — A régi Magyarországon született jelentékenyebb közéleti, tudományos és művészi szerepet betöltő kitérteket az illető címszók alatt ismertetjük.

S. R.

Irodalom. Schürer, Geschichte des Volkes Israel I.; Graetz, Geschichte der Juden II.—XI.; Jost, Neuere Geschichte der Israeliten IV—V.; Lea, History of the Inquisition in Spain I.; Enciclop. Jüdaica II. (1927); Jewisch Enc. (1904), l. továbbá Judaizálás, Inkvizíció, Asszimiláció címszókát és irodalmukat.

Aquincumi sírkötelelet. A honfoglalás előtti Pannonia zsidó életének értékes emléke az a sírkő, amelyet gyászoló zsidó szülők állítottak fel Aquincumban korán elköltözött fiuk emlékére. Ez a sírkő, amely rávilágít a diaszpóra első századainak zsidóságára, különösen családi életének bensőségére, a Szapáry grófok birtokába került, akik azt az irsai kastély kápolnájában őrzik.

Arameus nyelv a semita nyelvek északi ágába tartozik. Maga a nyelv két csoportra tagozódik: a keleti csoport, a babiloni Talmud idiomáját foglalja magában, míg a nyugati csoport a tulajdonképeni bibliai A. ny., amelyhez a Targumok és a palesztinai Talmud szójarásai, a szamaritán, palmyrai és az arab színezetű nabatai nyelvek tartoznak. A korábbi bibliai iratok közül a *Krónikák*, *Eszter*, *Ezra* és *Kohélet* könyveinek továbbá az *Énekek Éneke* és egyes Zsoltároknek a stílusa árulja el azt az erős befolyást, melyet a babiloni fogság alatt az A. ny. a héber nyelvre gyakorolt. Az A. ny. a tudósok szerint Mezopotámiában keletkezett, később Szíria lett a főterülete, ahonnan Palesztinába és Babiloniába terjedt át. Bizonyos, hogy hosszú ideig a nemzetközi érintkezés nyelve volt és a Kr. előtti VII. században az asszír fejedelmek és magas rangú hivatalnokok is beszéltek A. ny.-en. (*Királyok II.* 18., 26.) Perzsiában találtak A. ny.-en írt papírtöredékeket, a legrégebb A. ny.-emlék a Kr. előtt VIII. századból származó feliratok, melyek a zend-sírli-i (Észak-Szíria) ásatásoknál kerültek napfényre. A héber nyelvtől különösen magánhangzóinak szegénységében, grammatikailag a mondatképzés és a szórend nagyobb változatosságában, általában pedig idegen nyelvekből kölcsönzött dialektusaiban különbözik. A zsidó irodalomra nézve óriási jelentősége van az A. ny.-nek. Eltekintve a Biblia nyelvének aram sajátosságaitól, a Targumok és a Talmud traktátusai mind aram dialektusokban vannak megírva. A liturgiában is egész sereg A. ny.-ű ima található. Fontosabbak: Jékum purkon, a Kaddis, a Haggada egyes részei, továbbá a Kol nidre, a Kol chamiro (peszach előtt a kenyér eltakarításánál) stb. A későbbi zsidó irodalomban Anan a karaita szekta megalapítójának művei és a XIII. században keletkezett «Zohár» íródtak A. ny.-en. F. M.

Arad, (Arad, R.) szab. kir. város. 70,000 lakossal, amelyből közel 7000 zsidó. Az A.-i zsidókra vonatkozó legrégebbi okmány, melyet a hitközség levéltárában őriz, egy 1717 máj. 1. kelt német nyelvű védlevél, mellyel Cosa István báró altábornagy, Aradvár és a Marosvidék parancsnoka az A.-i «első városban» lakó két zsidót Éliás Izsákot és Márkus Mayert oltalmába fogadta. Minden bizonnyal ezek voltak az első zsidók, akik letelepedtek A.-on, amit különben a védlevél záradéka is bizonyít, mely szigorúan megtiltja Éliásnak és Márkusnak, hogy bármely ürtügy alatt más zsidót a városba hozzanak, vagy házukba fogadjanak. Elsőségtük mellett bizonyít különben az a körülmény is, hogy az A.-i zsidó temető legrégebbi sírköve Éliás Izsáké, aki 1754 júl. 5. halt meg. Cosa várparancsnok példáját követték Horvát ezredes, Juzikovics főhadnagy és polgári állású urak is, akik szintén befogadtak házukba zsidókat, úgy hogy az 1743 iki összeírásban már 6 zsidó család szerepel. 1754-ben a családok száma 24-re szaporodik, 1785. pedig 41 zsidó családra vetnek ki türelemi adót. Kezdetben a zsidók az A.-i uradalom alá tartoztak, amelynek 180 forint adót fizettek azért, mert az uradalom megvédte őket a város polgárságának zaklatásával szemben. 1770-ig a zsidók kizárólag

pálínkfőzéssel foglalkoztak, de felhagytak vele, egyrészt, mert minden üst után nagy adót vetett ki rájuk a város, másrészt azért, mert a konkurrens örményekkel állandó csetepatéik voltak. 1770-től kezdve mindinkább kereskedelemmel és kézművességgel foglalkoztak. Hogy a hitközség mikor alakult meg, pontosan nem tudjuk. A legrégibb okmány, mely az «A.-i zsidó község»-ről említést tesz, 1742. kelt. Ekkor már volt a hitközségnek imaháza, majd egy Nahuma nevű asszony által 1759. ajándékozott telken templomot építtetett a hitközség. A jelenlegi templomot 1828. kezdték építeni. Akkor már 812 lelket számolt a hitközség és szűk lett számukra a régi zsinagóga. Hirschl Mózes a «zsidó bíró» és Chorin Áron főrabbi kezdeményezésére határozta el a hitközség az új templomépítését, amelynek alapkövetéle érdekes előzmények után történt. Alig kezdtek az építkezéshez, a vármegye szétkergette a munkásokat, mert nem volt építési engedély. Mikor az engedélyt megszerezték, akkor se folytathatt zavartalanul a munka. Amit nappal építettek, azt az éjszaka folyamán ismeretlen egyének mindig lerombolták. Hirschl Mózesnek ekkor bizarr ötlete támadt. Felutazott Bécsbe Ferenc császárhoz és hitközsége nevében az épülő templomot felajánlotta ajándékba a császárnak. A császár szokatlannak találta ezt az ajándékot, de mikor Hirschl megmagyarázta, hogy miért ajánlotta fel, elfogadta és a zsidó bírót rendjellel is kitüntette. A császár tulajdonát képező templom építését ezután senki sem akadályozta meg s a templom 1834. elkészült. A monumentális templom fennállásának százéves évfordulóját 1928. jún. 17. fényes külsőségek között ünnepelte meg a hitközség. A hitközség első rabbija, az Orsz. Levéltár Acta Judaeor. 4 sz.-a szerint 1752. Joachim Izsák volt. A hitközség levéltárában őrzött okmányok Jochanánt említik az első rabbi gyanánt. Erről csak annyit tudunk, hogy az 1770-es években működött. Utóda Bróda Lőb volt, akit 1784. rabbi Hirs Szemnitz követett a rabbiszékből. 1789-től 1844-ig a nagy tudású Chorin Áron volt a hitközség főabbja, majd a bölcsességéről híres Steinhardt Jakab következett, aki báró Eötvös Józsefnek minden zsidó ügyben állandó tanácsadója volt. Ő tartotta 1845. ápr. 18. az első magyar nyelvű prédikációt a templomban. Utóda Rosenberg Sándor dr. volt, aki a vegyes házasságoknak a templomban való kihirdetését propagálta, s emiatt heves harcok középpontjába került. Utóda a jelenlegi főrabbi, a kiváló képességű Vágvolgyi Lajos dr. iskolát a XIX. század első negyedében létesített a hitközség, de az iskola — főelemivé és reáltanodává átalakítva — csak 1832. nyert nyilvánossági jogot. Kezdetben keresztény tanítója és növendékei is voltak az iskolának, mely az állami reáliskola megnyitása után 5 osztályú fiú és 4 osztályú leány elemi iskolává alakult át. Az iskolában 1832-től kezdve magyar nyelven folyt a tanítás. A Chevra Kadisa alapítási éve ismeretlen. Minden esetre nagyon régi lehet, mert a Chevra Kadisának a levéltárban található legrégibb alapszabályzata 1750. kelt, de ez is egy még régebbi alapszabályzatra hivatkozik. A Chevra Kadisa 1840. külön kórhá-

zat létesített, melyet 1861. kibővítettek. Ez a kórház évente több száz beteget ápolt és látott el ingyen gyógyszerrel. Ez a kórház jelenleg már nem áll fenn, de helyette van egy ambulatórium, amelyet 1928. a hitközség és a Chevra közösen alapított. A Chevra hutásköre alá tartozik az aggok háza, mely 1913. létesült s Szabó Lipót gondnok vezetése alatt működik. Jelentős intézménye a hitközségnek az 1873. létesített fiúárvaház, mely jelenleg Kemény Miska elemi iskolai igazgató vezetése alatt áll. A fiúárvaház alapját néhai Deutsch Ignác (a hatvani Deutsch család őse) vetette meg 15,000 forintos alapítványával. Az alapító fia hatvani Deutsch Bernát és neje, szül. Weisz Róza 8000 forintos és többen kisebb adományokkal járultak hozzá az árvaház létesítéséhez, mely új épületével és modern berendezésével egyike volt a legelső ilyen intézeteknek. 1926. Fischer Erzsébet nagyobb alapítványából leányárvaház is létesült, mely Székely Salomonné gondnoksága alatt áll. Az 1865. alakult olvasó egylet és az 1860-as években létesült palesztinai zsidókat gyámolító egyesület már régebben megszűnt. Ellenben nagyon eredményesen működik a jótékonyági egylet (alak. 1830), amelynek Hegyi Albert az elnöke. Hasonló tevékenységet fejt ki, a nőegylet, mely Antal Zsigmondné elnökle alatt áll és évek óta népkönyvtár is tart fenn. Főleg a szegény szülő-nőket támogatja a Gemilusz Cheszed egyesület, melynek Keppich Zsigmond az elnöke. Végül Vágvolgyi Lajos dr. vezetésével működik egy kultúregylet, melynek tevékenysége irodalmi és művészeti rendezésre irányul. A hitközség fejlődése különösen a múlt század második felében vett nagyobb lendületet, úgy hogy lélekszáma nézve Budapest, Nagyvárad és Miskolc után a régi Magyarország negyedik, nagy tekintélynek örvendő hitközsége lett. Az egyetemes zsidógyűlés után az aradi hitközség a kongresszushoz csatlakozott és a neologizmus egyik zászlóvivője lett. A hitközség területéről többen származtak el olyanok, akik kulturális téren országos hírnévre tettek szert. Ezek: Vészi József a Pester Lloyd főszerkesztője (l. o.), Kaufmann Izidor, a világhírű festő (l. o.), Guttman Jakab, a kiváló szobrász (l. o.), Chorin Ferenc (l. o.), Gál Gyula, a Nemzeti Színház művésze (l. o.) és Reb Eisik Deutsch, a hatvani Deutschék ősapja és vagyónuk megalapítója, aki 1853-tól 1865-ig az aradi hitközség elnöke volt. A város kulturális és társadalmi életében is többen játszanak vezető szerepet a hitközség tagjai közül. Így mindenképp Sárkány Ferenc dr. Arad város polgármestere, Weisz Károly polgármesterhelyettes, Keller Izsó az államépítészeti hivatal főnöke, Löwinger Miksa dr. a megyei kórház igazgató főorvosa, Tisch Mór dr. városi tiszt főorvos, Steinhardt Mór dr. tb. városi főügyész stb. Nagyon nagy gazdasági vállalkozást a Neumann Testvérek cég létesített, melynek jelenlegi vezetői Neumann Alfréd és Neumann Károly dr. bárók. A cégnek szeszgyára, szeszfinomítója, gőzmalma és élesztőgyára van, melyek több mint 300 munkást és 40 tisztviselőt foglalkoztatnak. A hitközségnek gazdag, sok érdekes dokumentumot tartalmazó levél-

tára van. A hitközségben számos zsidó tárgyú munka jelent meg. Így Chorin Áron könyvei: *Iggeresz Elaszaf, Jeled Zekunim, Blumenlese rabbinischer Weisheit*. L. Skreinka: *Analitische Elementarlehre* és *Dogmen des Judentums*, Steinhardt Jakab: *Az országos rabbiképző tanterve* és *Alkalmi szónoklatok*. Rosenberg Sándor dr.: *Alkalmi szónoklatok és Zsidók és keresztények polgári házasságának megáldása a templomban*. Vágvölgyi Lajos dr.: *R. Maimuni Mózes Commentarius in Tract. Sabbath* és *Alkalmi szónoklatok*. A hitközség történetével több munka is foglalkozik, így Lakatos Ottó minorita házfőnök: *Arad története* c. három kötetes nagy munkája, Márki Sándor: *Arad monografiája* c. kétkötetes műve stb. A hitközség 3.222,500 leies évi költségvetéssel dolgozik, melyből kb. 2.000,000 leit fordít szociális és filantropikus célokra. A hitközség több nagyobb alapítványt kezel, amelyek közül kiemelkednek a Fischer Erzsébet-féle 5.198,520 leies leányárvaház alapítvány, Neumann Adolf báró, Neumann Dániel báró, Hatvany Sándor báró, Hatvany Deutsch Sándor, Spitzer Ignác, Haas Béla, Neumann Samu, Werner Miksa dr. és Mairovitz Adolf dr. alapítványai. A hitközség anyakönyvi területéhez Solymos, Tok, Világos, Batuceza, Tót-várad, Rosia Merisor, Soborsin, Trojas, Paulis, Gyorok, Odvos, Illyó, Berzova, Kuvín, Fakert, Petris, Szabadhely, Ötvenes, Ménes, Maros-Szlátina, Gyulicza, Almás, Govosdia, Vinyesd, Kládova, Korbost, Zimándköz, Milova, Új-Arad, Új-Bodrog, Németzsentspéter, Zsigmondháza, Zádorlak, Székesút, Szépfalu, Réthát, Glogovác, Új-Tanát és Fiskut községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 12,000, a családok száma 3000, adót 1879-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai többnyire kereskedők és iparosok, de sokan működnek intellektuális pályákon is. A világháborúban a hitközség nagyon sok tagja vett részt s közülök 67-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Vágvölgyi Lajos dr. főrabbi, Schütz Henrik dr. elnök, Deutsch Andor alelnök, Iltoi Adler Andor, Keppich Jakab dr. és Szenes Henrik elöljárók, Vajda József főjegyző és Reich Jenő jegyző.

Aranybulla. A király nagy függőpecsétjével ellátott szabadságlevél, amelyet 1222. II. Endre király az ország főrendjeinek sürgetésére adott ki az alkotmányos jogok és a nemesi osztály kiváltságainak biztosítására. Az A. 24. cikke arról rendelkezik, hogy a zsidók nem lehetnek a pénzek kamaragrófjai, sem pedig só- és adótisztek. Vannak hisztórikusok, akik a szöveget úgy olvassák, mintha az nemcsak az állami közhivataloktól és egyéb méltóságoktól, de a nemesi rendtől is elrekesztette volna a zsidókat. Az A. kiadását követő esztendőben a zsidókról nem történt semmi említés, míg 1225. Honorius pápa II. Endréhez írott levelében felemlíti, hogy zsidók még mindig viselnek állami és egyéb hivatalokat, noha az A. ettől eltiltotta őket. 1231. IX. Gergely pápa is a közhivatalok viselése miatt emel szót a zsidók ellen. Ekkor II. Endre ismét kiadta az A.-t bizonyos bővítésekkel, a zsidókra vonatkozólag azonban csak az említett 24. cikket is-

mételte meg, amely a közhivatalokból őket kizárja. Ennek a második dekrétumnak sem mutatkozott olyan hatása, hogy azzal a pápa megelégedett volna, 1232-ben egyházi átokkal sújtotta II. Endrét. Róbert esztergomi érsek átoklevele azonban a zsidókat nem említi, csak a szaracénusokat. II. Endre, hogy az egyházi átok alól megszabaduljon, újabb szerződést kötött Jakab szentszéki követtel és ezt a szerződést 1233. a beregi esküvel erősítette meg. (I. *Beregi eskü.*) (V. ö. Kohn S., «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Aranyi Lipót*, újságíró, szül. Miskolcson 1855 szept. 20. U. o. lett a «Miskolcz» c. lap szerkesztője, majd a Borsod-Miskolczi Közlöny hetilapot szerkesztette és a fővárosi lapok munkatársa lett. Cikkei főleg Az Ujságban jelennek meg.

Arányi, 1. Dezső operaénekes, szül. Szatmárnémetiben 1859., megh. Budapesten 1923 jan. 25. Először Brünmben lépett fel, majd Berlinben, de a Magyar kir. Operaház már a kilencvenes évek elején szerződtette és attól kezdve 1912-ig mint első lírai tenor aratott állandó sikereket. Neje: szül. *Lányi* Emilia, szintén kiváló operaénekesnő volt, aki külföldön tette ismertté nevét, 1908. halt meg.

2. **A. Ignác**, királyi tanácsos, szül. Szatmáron 1868 dec. 16. Kitanulta a vasszakmát s fiatalon kereskedelmi utazó lett. Sokáig volt fővárosi bizottsági tag. Évekig elnöke volt a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének s jelenleg is alelnöke a Magyarországi Kereskedelmi Utazók Egyesületének. A felekezeti életben is tevékeny részt vesz. Sokáig volt a Pesti Izr. Hitközség helyettes pénzügyi előljárója, most templomi előljáró. Alelnöke a Szeretetháznak és előljárója a Chevra Kadisanak, melynek újjáépítésén eredményesen működött közre. 1916-ban közeleti munkálkodásának elismeréséül királyi tanácsossá nevezték ki.

3. **A. Jelly**, hegedűművész, szül. Budapesten, 1895 máj. 30. Hubay Jenő növendéke volt a Zeneművészeti Főiskolában. Jelenleg Angliában él, ahol nagyon megbecsülik, mint a modern zene egyik lelkes hívét. Különösen Bartók hegedűszonátáit interpretálta nagy sikerrel.

4. **A. Lajos György***, orvos és orvostudományi író, szül. Komáromban 1812., megh., Nagymaroson 1887. Előbb jogásznak készült, de az 1831. évi hatalmas kolerajárvány idejében, amikor a főváros kórházaiban résztvett a betegek ápolásában, kedvet kapott arra, hogy az orvosi tudományokkal foglalkozzék. Miután Budapesten, Páduában és Bécsben orvosi tanulmányokat folytatott, 1844-ben a pesti egyetemen a kórbonctan magántanára. 1861-ben pedig rendes tanára lett. Igen népszerű előadó volt, akit mindig nagy hallgatóság vett körül. Erdemeinek elismeréséül a Magy. Tud. Akadémia 1860. tagjai közé választotta. 1869-ben a magyar nemességgel tüntették ki. Orvosirodalmi tevékenysége, amelynek eredménye több mint negyven kötet, a kórbonctan és törvényszéki orvostan egész területét öleli föl. Főmunkája: *A kórbonctan elemei*. Nagyon sok népszerű előadást tartott, főként a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein. Ér-

demes tevékenységet fejtett ki az első segélynyújtás módszereinek ismertetése körül. Nagyrabecsülték mint archeológust is. Régészeti munkái közül a legjelentékenyebb a *Vajda-Hunyad vára*, amelyben e vár restaurálásáért kardoskodott. Értékes tanulmányokat írt a visegrádi ásatásokról is.

5. **A. Miksa**, író, szül. Trencsénben, 1858 máj. 13. Szülővárosában tanult, majd a budapesti egyetemen jogot végzett, 1882-ben a közoktatásügyi minisztérium megbízása folytán Párisba ment, ahol államköltségén két évig tartózkodott, de egyszersmind munkatársa lett a Pesti Naplónak. Visszatérve, 1884. a Gazette de Hongrie-t szerkesztette 1887-ig, majd a rajztanárképző főiskola francia tanára lett. Később Párisba költözött, ahonnan Az Ujság-ba ír cikkeket. Számos magyar író fordított franciára, nemzetgazdaságtani és szépirodalmi vonatkozásúakat egyaránt. Előbbiek György Endre és Gaál Jenő közgazdászok művei. Ezenkívül: *Eloges de Lukács, Mignet et Thiers* (Trefort után 1886); *Le petit agneau* (Berczik után 1885). Párisból írt cikkei egy részét *Párisi levelek és tanulmányok* címen adta ki (1908).

Aranyosi Miksa, ny. felsőkereskedelmi iskolai igazgató, szül. Kerecsenden (Heves vm.) 1855 júl. 16. A budapesti tudományegyetem és a lipcei főiskola elvégzése után a tanári pályára lépett. 1888-ban megalapította az Aranyosi-féle felsőkereskedelmi iskolát, mely egyike lett a legismertebb nyilvános jogú magániskoláknak. 1894. megnyitotta az ország első iskolai műhelyét, melyet később a Kézimunkára Nevelő Országos Egyesület vett át. Elismert, kiváló pedagógus.

Aranyosmarót (*Zlaté Moravce* Cs.-Sz.) 3131 lak. A kongresszusi hitközség alapításának időpontja ismeretlen. A hitközség első hivatalos jegyzőkönyvét 1897 aug. 15. vették fel, de ezt megelőzőleg pár évtizeddel laktak már zsidók A-on. A hitközség, amelynek alapítói és első előljárói is ismeretlenek, a múlt század végén építette templomát és imaházát. Egyetlen intézménye a Chevra Kadisa. A hitközség egészen kis költségvetéssel dolgozik. Anyakönyvi területéhez öt község tartozik. Lélekszáma 120, a családok száma 43, adót 43-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 8 kereskedő, 4 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 3 nagyiparos, 2 orvos, 2 vállalkozó, 1 mérnök. A hitközség elnöke: Kintel Rudolf vállalkozó. A rabbiállás évek óta betöltetlen.

Arany szabály. Így nevezik azt az erkölcsi parancsot, amelyet Máté evangelista (7. 12.) ad Jézus szájába: «Ahogyan kívánjátok, hogy az emberek veletek tegyenek, ugyanúgy tegyetek velük ti». Jakab evangelista (2. 8.) ezt «királyi törvény»-nek nevezi s az emberi morál alapkövét látják benne a későbbi korok. A keresztény teológusok egyrésze szerint Jézus ezzel túltette magát a zsidó törvényeken. Ez a megállapítás azonban teljesen tudománytalan s a források ismeretének hiányán alapul, mert Jézus valamenynyí mondása s így a «hegyi beszéd» (l. o.) egész teljességében számos alkalommal jóval előbbi korban elhangzott a zsidóság prófétái és tanítói

ajkán. Még az apokrif *Tóbit* könyvében is (15. vers): «És ami rosszul esik neked, azt ne tedd senki mással», mondja az agg atya fiának. Hillel, Izrael nagy tanítója (Jézus előtt 30 évvel) arra a kérésre, hogy egy mondatban foglalja össze Izrael tanítását, így válaszolt: «Ne tedd felebarátodnak azt, ami neked rosszul esik». Ezt a tételt Hillel a zsidó vallás alapjának tartotta. Szerinte minden más csak a tételhez fűzött magyarázat (*Sabbat* 31a.). A Biblia és Talmud számos helyén cáfolja azt a rosszhiszemű feltevést, hogy csupán zsidót értettek volna felebarát alatt (l. *Felebaráti szeretet, Szeretet, Etika, Hillel*). Hillel a «chaver» szót használta tanításában s ez a szó minden embertársat jelentett az akkori nyelvhasználatban. Semmiféle filológiai álokoskodás sem elegendő ahhoz, hogy csupán «honfitárs»-ra is csökkentse le a szó értelmét. Ellenben annál bizonyosabbnak látszik, hogy Hillel másik kifejezése, a «ha-berijosz», amelynek jelentése «valamennyi teremtmény», valóban minden élőlényre, emberre, állatra és növényre kiterjedő legmesszebbmenő szeretetet jelent. A zsidó felebaráti szeretet (l. o.) korán intézményesen gondoskodott az idegen fajú és vallású szűkölködők kötelező segítéséről (a vétés széle, jubileumi év stb.) (*Toszefta Gittin* 5. 4–5; *Gittin* 61a. Az, hogy a kötelező és mindenkire egyformán kiterjesztett szeretet a zsidó vallás ősi erkölcs-parancsa, hagyománya és az egész emberiségnek hozott adománya, ma már egyetlen komoly tudóstól sem vitatott tény. *L. Kereszténység és zsidóság viszonya; Etika; Szeretet.*

S. R.

Irodalom. L. Lazarus, Zur Charakteristik der talmudischen Ethik; Hermann Cohen, Die Nächstenliebe im Talmud (Marburg, 1888); Jacob Bernays, Gesammelte Abhandlungen I.; Taylor, Sayings of the Early Jewish Fathers (1897); D. Chwolson, Das letzte Passahmahl Christi (St. Petersburg, 1892); Güdemann, Neutestamentliche Studien (Monatsschrift, 1893). Löw Lipót, Gesammelte Schriften I.; Bacher, Agada der Tannaiten I.; Felix Perles, Brossets Religion des Judentums (Berlin, 1903); Emil Hirsch, The Times and Teachings of Jesus (Chicago, 1904).

Arató Erzsi, író, szül. 1900. Versei és elbeszélései napilapokban jelentek meg. *Rekviem c.* regénye az Athenaeum regény pályázatán díszeset nyert (1920).

Arba amosz. «Négy rőf», ősi mértékegység, amelynek sok tekintetben nagy jelentősége van a zsidó jogban. A talált tárgyhoz csak úgy formálhat kizárólagos jogot a megtaláló, ha négy rőfnyi körzetben nincs senki kívüle. A szomszédjogban ház vagy fal építésénél, fák és szőlővenyige ültetésénél meg kell tartani a szomszéd területétől elválasztó négy rőfnyi távolságot. A vallási törvények szerint, aki reggel ágyából felkel, négy rőfnél hosszabb utat csak mosakodás után tehet meg. Szerepe van még az A. a-nak a szombati munkatilalomnál, a szukkosz-i sátor felállításánál, temetési szertartásnál stb. A hagyomány szerint, aki Palesztina földjén négy rőfnyi területen végiglép, annak túlvilági boldogsága biztosítva lesz.

F. M.

Arba kanfosz, l. *Talisz koton*.

Árbá kőszósz (h.). Négy serleg, a szédernél használt négy serleg bor héber neve. A négy serleg állítólag e négy synonim kifeje-

zésre megy vissza, melyek az egyiptomi kivonuláshoz fordultak elő. *Kivezetlek, megmentelek, megváltalak, kiviszlek.* Ily négy pohár bort a széder során minden résztvevő iszik, vagy legalább is mindegyiknek nagyobb felét. Régi szokás, hogy ünnep előtt az A. megszerzésére pénzt osztogatnak a szegények között. F. M.

Árbá miszósész bész din (h.). A törvényszék négy halálneme. Az a négyféle halálnem, melyre a Szynhedrion ítélhetette a bűnt. E halálnemek a következők: 1. megkövezés, 2. elégetés, 3. lefejezés, 4. megfojtás. Tehát közöttük a keresztfeszítés nem fordul elő. Ha valaki több halálbüntetést érdemelt volna, a súlyosabbra (a sorunkban előbb álló) ítéltek. De az ítéletet oly ritkán hajtották végre, hogy az egyik Szynhedriont egyetlen halálos ítélete miatt *gyilkos-Szynhedrionnak* bélyegezték meg. (L. Szanhedrin.) F. M.

Arboó sómrim (h.). Négy őrző; héber kifejezés jogi fogalmat jelöl. A zsidó jog négyféle megbízott személyt különböztet meg: 1. *Sómér chinom*, a fizetetlen megbízott, aki a reábizott javakat fizetés nélkül, önzetlenül kezeli. 2. *Sómér szóchór*, a fizetett megbízott, ki a tulajdont teljes felelősség mellett kezeli. 3. *Sóél*, kölcsönvevő, aki az önálló hasznélvezet jogával reábizott javakat kapja bizonyos időre, anélkül, hogy azért felelősséggel tartoznék. 4. *Sochér*, bérelő, aki hasznélvezetre kap bizonyos javakat, ezért azonban előre meghatározott összeget köteles fizetni a tulajdonosnak. F. M.

Archisynagogus. A pogányoknál és a keresztényeknél is megvolt, de görög és római források szerint különösen a római császárok korának zsidó hitközségeinél volt használatban. Az A. volt a legmagasabb rangú hitközségi hivatalnok, aki a Misnában említett zsinagógai előljárónak felelt meg (ros hákneszesz). Az A. ügyelt fel az Istentiszteletekre, a zsinagógák rendbentartására. A középkorban ez a méltóság megszűnt.

Arévusz szefárd kiejtéssel *Areput*, a zsidó törvények szerinti szolidaritás. A magánjogból ismeretes kezesség mellett a zsidó jog egy kölcsönös, vallási törvényeken alapuló felelősséget is ismer, amelyre már a Midras is utal: «Kol Jisroel arévim ze bóze», az összes zsidók szolidaritásuk egymással. A család, amelyet legidősebb tagja képvisel, kezekedik hozzátartozói adósságaiért. Az egész törzs is erkölcsileg és anyagilag kezes és mint ilyen polgári és büntetőjogi egységet alkot. Magának a szinági törvényadásnak az aktusát is áthatja a kezesség gondolata. Isten úgy jelenik meg, mint az Úr, akinek törvényeiért tisztelet jár s ezzel a tisztelettel Izrael fiai egyetemlegesen adósak Istennel szemben. Ilyen értelemben az a kifejezés, hogy «az összes zsidók szolidaritásuk egymással», nem más, mint a kezesség jogi tételének kiszélesítése a vallás és a nemzet irányában. Az ilyen morális kezességnek messzemenő kihatása van, amint azt a felderítettlen gyilkosságról szóló törvénynél látjuk. (Mózes V. 21. 1.) A városban, ahol olyan gyilkosság történt, melynek tettesét nem nyomozták ki, a közösség véneinek áldozatot kellett bemutatni és ünnepélyes nyilatkozatot tenni, hogy nem ők ontották ki a

meggyilkolt vérért. A minden egyénre kiható kezesség még pregnánsabb példáját láthatjuk a lopásnál, amelyért egész Izrael felelősségre vonható, mindaddig, míg a lopásért járó halálbüntetést a tettesen végre nem hajtják. Egyes talmudtudósok odáig mennek, hogy a morális szolidaritást úgy értelmezik, mintha az egyben jogi felelősség is volna. A «Kol Jisroel arúvim ze bóze» kifejezést sűrűn idézik, hogy felkeltsék a zsidó szolidaritást a szenvedő zsidó tömegekkel szemben. Ezt a kifejezést használja az Alliance Israelite Universelle tevékenységének mottójául. Ma a zsidó közszépolitika számos vonatkozásában jut kifejezésre a kezesség gondolata. A keleti országokban, különösen az orosz zsidó centrumokban szintén eleven életet élt az A. gondolata, újabban a nyugati országokban is lábrakapott, mint a szeparációs mozgalmak reakciója. Palesztinában az A. és az egységtörekvések legkiválóbb reprezentánsa Kook főrabbi. A mizrahi cionista mozgalomnak is az A. az alapgondolata. F. M.

Arje Juda Léb, bonyhádi rabbi, megh. 1817. Megjelent *Pené Arje* c. könyve, kommentár a *Jerusalmi*-hoz.

Árkövy József*, orvostanár, szül. Budapesten 1851 febr. 8., megh. u. o. 1922 máj. 19. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte és miután orvos lett, hosszabb ideig Londonban volt, ahol stomatológussá képezték ki. Már 1881. stomatológiai klinikát alapított Pesten, amely 1890. egyesült az egyetemi hasonló klinikával. A. volt az intézet első igazgatója, előbb magántanári, majd ny. rk. tanári minőségben egészen haláláig. A. volt az első tudományosan képzett stomatológus és dentista Magyarországon és ezt nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletben is bebizonyította. Ily irányú művei: *A fogak gondozása* (1881); *A fogból és gyökhártya bántalmak* (1884); *Diagnostik der Zahnkrankheiten* (1885). Ezenkívül számos tanulmányt írt magyar, német és angol szakfolyóiratokba.

Ármin József, rendező és operettszerző, szül. Budapesten 1858. aug. 4. 1880-ban kezdte meg színészi pályafutását a pesti német színházban. 1882-ben Bécsbe került, ahol egy varieté-színház rendezője lett. Sok egyfelvonásos operettet, kisdarabokat, dalt írt.

Árnau Károly, németszínész, szül. Szabadkán 1842., megh. Bécsben 1897. Pályáját a soproni és pozsonyi színháznál kezdte. 1863-ban Bécsbe került és rövid prágai megszakítással 1879-től a bécsi Burgtheater tagja és 9 éven át a konzervatórium tanára volt.

Áron, l. *Áhron*.

Áron ben József, költő, Budán élt a XVII. sz.-ban. Amikor Lotharingiai Károly 1686 szept. 2. a várost visszafoglalta a törököktől, A.-t fogságba vetették. Egy hosszabb költeménye jelent meg 1688-ban Prágában *Ein schoen neu Lied von Ofen* címen, amelyet megmentőjének Tauszk Alexander Süsskindnek ajánl. A.-t Kaufmann Dávid említi *Die Erstürmung Ofens* (1895) c. művében.

Áron ben Simon, rabbi. Családi nevén Taubelesz. Szül. Trebitschben (Morvaország). Óbudán telepedett le. Nyolc oldalas kis könyvé-

nek címe: *Jad Aharon*, Prágában 1791. jelent meg.

Áronidák, az első főpapnak, Áronnak a fiai és további leszármazottjai, akik a törvények és tradíciók értelmében egyedül voltak hivatottak az áldozatok bemutatására. A Biblia szerint Áronnak négy fia volt: Nádáb, Abihu, Eleázar és Itamar, akik az áldozásnál segítettek apjuknak. Nádábot és Abihut a szent szolgálat közben elkövetett hiba miatt elragadta az isteni tűz. (*Mózes III. 10, 1—5.*) A megmaradt két testvér közül Eleázar kapta meg atyja halála után a főpapi méltóságot, amely azután fia Pinchás ama buzgóságának jutalmául, melyet egy bálványimádó izraelitának és egy midjanita nőnek a kiesapongásával szemben tanúsított, az Á. törzsében öröklődővé vált. (*Mózes IV. 25, 6—13.*) A történelmi kritika elutasítja azt az álláspontot, mely szerint az Á. kizárólagos papi szolgálata Mózesre vezethető vissza. Szerinte főleg a száműzetés utáni papi nemzedékek közül többen pályáztak kizárólagos joggal a jeruzsálemi papi szolgálatra. Vetélkedésük különösen akkor érte el a tetőpontját, mikor a salamoni templom kivételével az összes szentélyek megszűntek s mind ama papok, kik a főszentélyben nem találtak elhelyeződést, elvesztették kenyerüket. A Cadokidák rendje ekkor monopolizálta a főpapi méltóságot és a vidéki papságot kisegítő szolgáltatattételre osztotta be a szentélybe. Ezek a segédpapok voltak a Leviták. Az Á. merev elzárkózása a községtől, a főpapoknak privilégiumokkal való felruházása s a leviták lefokozása másodrendű papsággá, később a királyok korában egy hierarchia kialakulására vezetett, amely azonban jóformán semmi nyomot sem hagyott a zsidóság további fejlődésében. (L. *Főpap.*) R. M.

Árpádházi királyok zsidó katonái. Több egykorú forrás és krónika beszámol arról, hogy a honfoglalásban zsidók, illetve a zsidó hitre áttért kozárok (l. *Kozárok*) is résztvettek. A zsidóknak azonban később, a honfoglalás után is fontos szerepük volt a hadviselésben. Johann Kinna-mus XII. sz.-beli bizanci író a magyarokról szóló krónikájában (V. ö. «Joh. Kinn.» III. köt. 8. old.) megírja, hogy az Árpádházi királyok alatt a magyar harcos seregben «Mózes törvényei szerint élő khalicok, akik a sereg élén jártak». Khalic vagy chaluc héberül úttörőt, utászt jelent. Kinna-mus krónikájából kiderül, hogy a magyar sereg élén többszáz főből álló lovas és gyalogos csapat haladt, mely a főszerepére az utakat rendezte és hidakat vert. Ezek az utászok voltak a khalicok, akikről Kinna-mus mellett több bizanci író és krónikás is megemlékezik. (V. ö. *Strausz Adolf*, «A palesztinai mozgalom» c. tanulmányával, megjelent a Budapesti Szemle 1921 nov.—dec. számában.) V. A.

Aschner Lipót, iparvállalati vezérigazgató, szül. Assakörtön (Nyitra vm.) 1872 jan. 27. Tanulmányai végeztével hivatalnok lett. 1921-ben kinevezték az Egyesült Izzólámpa és Villamos-sági Részvénytársaság vezérigazgatójává. Közgazdasági téren szerzett érdemei elismerésül kormánytanácsossá nevezték ki. Ujpesti F. C. elnöke.

Aser nőszen laszechvi bino, sz. k.-sel: *aser natan laszechvi binah* = aki adtál értelmet a kakasnak, hogy a nappalt megkülönböztethesse az éjszakától. A reggeli liturgia tizenöt benedikciójának bevezető áldása. Az utolsóig (hamaavir-sénó meénój = ki elhárítod az álmod szemeim-től) a gáonok korában került a liturgiába. A Talmud korában még nem egységes és különböző részeit alkalmi imádságul mondták. (b. Talmud *Berácho* 60, b.) Később valamennyit összefoglalták és még meg is toldották olyan benedikciókkal, amelyeket a Talmud nem említ meg. Maimonides *Halackot Tefilla* c. művében (7. 7—9) ellenzi az összefoglalást és a toldást is, de a később élt kodifikátorok a liturgiába való felvétele mellett döntöttek. A sevillai, avignoni, római és német ritus sokáig a *magbia sэфólim* (aki felmagasztalja a megalázottakat) tartalmú benedikciót is szentesítette és a régebbi német zsidóirokban még megtalálható, de rabbi Petachja szorgalmazására végleg kihagyták.

Askenáz, az ókor héber irodalmában germant jelent, később kibővült a fogalom és a középkor derekán már az egyetemes zsidóság legnagyobb részének megjelölésére használják, szemben a kisebbik résszel, amely a *szezárd*-zsidó név alatt ismeretes. Inkább az életformák döntik el az A., vagy a szezárd zsidókhoz való tartozást, mint a származás, bárha a legújabb kutatások és mérések azt bizonyítják, hogy az A. és a szezárd zsidók anthropológiai különbséget mutatnak. Az A. zsidó 10⁰/₁₀₀-a szőke és kékszemű, koponyaalkatuk mesocephal, vagy brachycephal, azaz közép, vagy rövid koponyájú, ezzel szemben a szezárd zsidók nagyrésze hosszúkoponyájú. (L. *Anthropológia*). Nem lehet a megkülönböztetés alapjául elfogadni a ritust sem, jöllehet, hogy az az A.-nál lényegesen más, mint a szezárdoknál. Ritusuk szerint a chászid zsidók is szezárdoknak vallják magukat, de elhelyezkedésük az A. zsidók közé utalja őket. Magyarországon is van már néhány szezárd hitközség, amelyekben egyetlen szezárd zsidó sem él és csak annak köszönhetik megalakulásukat, hogy hitéleti kielésük érdekében a meglévő orthodox, kongresszusi és statusquo keretből kikiváncokztak. Az A. szabatos meghatározásához úgy juthatunk el, ha arra gondolunk, hogy eredeti értelmében germant jelentett. Mikor már a zsidókra is alkalmazta a nyelvhasználat, A. mindenestre csak germán országbeli zsidót jelölt. A középkori zsidóvándorlás ide-oda hőmpölygése azonban eltörölte a demarkációs vonalat az egyes országok zsidóéletében, francia zsidók eljutottak Németországba, német zsidók Lengyelországba, Oroszországba, Magyarországra és az eredetük nem sok idő múlva elmosódott. Német zsidók beolvadtak a szláv zsidóságba, francia zsidók a németbe, szláv és német zsidók a magyarba, vagy megfordítva, de mindig úgy, hogy a német zsidók ősi életformája nem pusztult el az összeolvadásban. Így bővült és szélesedett az A. fogalma és magába vette mindazokat a zsidókat, akik a gyakori eltolódások révén nem-német országokban is a német zsidók kultúrhatása alá kerültek. A.-nak mondjuk tehát a németországi

zsidókat, továbbá a keleti zsidóságot, amely abból elágazott: a lengyel, orosz és lett-szláv zsidókat is. Úgyszintén Franciaország nyugati és keleti zsidóságát, valamint Anglia, Belgium, Hollandia, a skandináv államok, Magyarország, Ausztria, Cseh- és Morvaország, nagyrészen Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália és Kelet-Ázsia zsidóságát. Minthogy a tatár- és mongol zsidókat is még ehhez a csoporthoz számítjuk, meg lehet állapítani, hogy az egyetemes zsidóság 90%-a A. Az ősi életformáikhoz szívósan ragaszkodó spanyol és spanyol-eredetű levantei, olasz és dél-francia zsidókat szefárdimnak mondják. A bibliai eredetű és személynevű a Genesisban (10,3) fordul elő. («És Gomer fiai valának Askenáz és Rifat és Togirma»). A Szentírásban megemlített A. Gomer fia, Japhet unokája és testvére Mágognak, Mosechnek, Madajnak, Javannak, Tubalnak és Tirasnak. A ivadékaiban vélték felismerni azt az indogermannak tartott néphullámot, amely a harmadik évezredben Kr. előtt elárasztotta és meghódította Elő-Ázsiát. A talmudi és a Talmud befejezését követő korokban az A.-t már a germánokkal azonosították (*Midras Beresit R. 371*). A Talmud (*Joma 10a*; *Jer. Meg. 71b*) Gomert már Germannak mondja. Az ókori héber irodalom országot is emleget A. név alatt, amely állítólag az arméniai fensík határában terült el. A VIII. századból való asszír feliratok *As-ku-ra* nevű kisázsiai népet emlegetnek. A középkor első századainak héber irodalma még nem használta az A. elnevezést a németiség általános megjelölésére és a német származású zsidókra való alkalmazása is későbbi periódusokban vált közeleltű szokássá. Az A. ritusa jellegzetesen más, mint a szefárdoké. Ez a ritus a Szajna és Elba között fekvő országokban keletkezett, aztán átszármazott Kelet-Németországba, Lengyelországba, Cseh- és Morvaországba, Magyarországra, végül eljutott más országokba is. A Lengyelországban, Cseh- és Morvaországban élő ritus némely részeiben különbözik az általános A. ritustól és a zsinagógákban mint *Minhag Polen, Böhmen u. Mähren, Lengyelország, Csehország és Morvaország szokása* elnevezés alatt ismeretes. A chassid zsidók nagyjában a szefárd ritust követik és zsinagógaikban a szefárd imakönyveket használják, amit valószínűleg a hozzájuk elsodort déli zsidóktól vettek át. U. P.

Askenázi Cevi, budai rabbi, szül. Morvaországban 1660. megh. Lembergben 1718 máj. 2. Fia volt A. *Jakabnak*, aki a budai rabbiszékekben Kohen Efraim (l. o.) utóda és veje volt. A.-t a zsidó irodalom *Chacham Cevi* néven ismeri, a történelem pedig, mint Sabbattai Cevinek, az ál messiásnak elítélőjét, jóllehet atyja Sabbattai Cevinek vakbuzgó követője volt. A. atyjától, nagybátyjától, majd Szalonikiben tanult Kubo Eliás rabbi vezetése mellett. Onnan visszatért Budára, ahol gazdagon nőtülván, gondtalanul élhetett tanulmányainak. Életének új fordulatot adott Buda ostroma (1686), amikor A. anyja és nővére a romok alatti lelte halálát. A. maga Szerajevóba menekült és itt rabbivá választották. Atyját, A. Jakab főrabbit a brandenburi katonák Berlinbe hurcolták. Fogságából kiszabadulva Ber-

linből Altonába ment, ahol nagy tisztelettel fogadták, de ő a Szentföldre vándorolt és ott 73 éves korában meghalt. Midőn A. C. szülei sorsáról értesült, Altonába ment, ott is mint rabbi működött. Tudománya, jámborisága és példátlanul tiszta jelleme általános nagyrabecsülést és csodálatot váltott ki a keresztény előkelőségek körében is. Döntései, melyet a világ minden részéből kikértek, 1712-ben jelentek meg *Chacham Cevi* címen Amsterdamban. Ez nemcsak responsumokat tartalmaz, hanem Sulchan-Áruch és Talmud-magyarázatokat is. A. a német rabbik közt legjobban ismerte és fel tudta használni kora szefárd rabbinikus irodalmát. Második, altonai házasságából született Emden Jakab. A.-t Hamburgban is megválasztották rabbinak, de úgy ott, mint később Amsterdamban a sabbateánusok miatt nem volt maradása és ő 1714-ben Lembergbe ment rabbinak, ahol pár év múltán óriási tisztelettől övezve meghalt. (L. Büchler, *A zsidók története Budapestén*.)

As Méir, l. *Eisenstädter Mair* alatt.

Asré, a zsidó liturgia egyik legismertebb imája. Tulajdonképpen a 145. Zsoltárt tartalmazza, mely elé még a 84. Zsoltár 5. verse és a 144. zsoltár 15. verse járul. Mindkettő *ásré* szóval kezdődik, innen az elnevezés, azért hívják az egész zsoltárt *ásré*-nek. Isten kegyelméről és gondviseléséről szól; nagy népszerűségét talán e nagyon szép mondásának köszöni: «Megnyitod kezdet és jóllakatsz minden élőket kegyelemmel». A zsoltár-versek kezdőbetűi a héber alfabetumot adják, a «nun» betű hiányzik. Az *ásré*t háromszor napjában mondjuk, nevezetesen: a sacharisz 2. részében (l. o.), a sacharisz tefilló-t, illetőleg ha tóraolvasás van, ezt követően, a minchó tefilló t (l. o.) megelőzően. Jomkippurkor mind a minchónál, mind pedig a neilonál (l. o.) van *ásré*.

Assael Károly, közgazdász, szül. Aradon 1877 márc. 5. Tanulmányai befejezése után 1902. Aradon szerszámgépek és motorok előállítására gyárat alapított. A vas- és fémipari szindikátus elnöke. Jóléti mozgalmakban tevékeny részt vesz. Az aradi iparosok szabad liceumának vezetője és egyik megteremtője az Iparosotthonnak.

Asszimiláció. E kifejezés alatt általában véve egy társadalmi kisebbségnek a környező többséghez, annak kultúrájához és civilizációjához való alkalmazkodása értendő. Amikor a kisebbség a többség tulajdonságait veszi fel lassankint, saját népi tulajdonságainak és szokásainak fokozatos elhagyásával. Az A.-nak tehát a kultúrfejlődésben különösen azonban a zsidóság életében rendkívül nagy szerepe van. A zsidóság története azt bizonyítja, hogy bár a környező kultúrákkal való közlekedéstől, élt kulturális érintkezéstől sem zárkózott el s annak kezdettől fogva kimutatható hatása van a zsidóságra (Assyria-Babylonia, Perzsia és Egyptom), mégis bizonyos tekintetben, legalább a monotheismust illetőleg zárkózottságot mutatott mindezen népekkel szemben, még oly időkben is, amikor azoknak államterületén élt. A babyloni fogság élénk bizonyítéka ennek, de az alexandriai-kornak az egész akkori kultúrvilágon szétszórt zsidósága is kétségtelen

bizonyossága annak a ténynek, hogy a zsidóság nagyobb része a görög szellemi áramlatok megismerése mellett is meg tudta óvni magát a felszívódástól, míg egy másik rész kétségtelenül elmerült a környező népek között. Valahányszor erős külső kulturális és gazdasági természetű hatás érintette közletről a zsidóságot, úgy a görög-római, mint az arab kultúrák területein, mindig volt egy erős belső áramlat a zsidóságon belül, mely a valláshoz és a fajhoz való tartozást megőrizte s kiegyenlítette a környező kultúrák felszívó hatását. Másik történelmi megállapítást abban a esodálatraméltó jelenségben lehet megtalálni, hogy valahányszor kedvező volt az államhatárolom a zsidósággal szemben s jogokat, majd jogegyenlőséget biztosított számára, annál nagyobb volt az A.-ra való hajlandóság a zsidóságban. Így különösen a XIX. sz. vége óta, a Napoleon nevéhez fűződő korszakig láthatjuk ezt kézzelfoghatóan. A XIX. sz. elején és első felében a ghehtők kapui halomra döltek, a zsidóság állampolgári jogainak és kötelességeinek teljességéhez jutott Európaszerte, Oroszország és Románia kivételével s ehhez képest az A. óriási méreteket öltött, míg az elnyomatás alatt szenvedő oroszországi nagyszámú zsidóság körében csupán a nyolevanas évektől kezdve jelentkezett az, de csak szórványosan s akkor is egyidejűleg egy erős zsidónacionalista-szellemű mozgalommal, mely akaratlanul is szülője lett a modern cionizmusnak (l. o.). A mondott körülményt, hogy a liberalizmus és a liberális törvényhozás mikép erősítette az A.-t, minden európai állam zsidósága fel tudja mutatni. Éppen a teljes jogegyenlőség váltott ki bizonyos jogosult igényeket a zsidóságból, amelynek tagjai állampolgárságuk tudatában úgy politikai, mint gazdasági téren ki akarták venni a részüket de ily esetben mindig ott volt az örökös akadály: a zsidóság, mint felekezet. Ennek feladása, csekélyszámú kivételtől eltekintve, mindenütt észlelhető. Közép-Európában, ahol a zsidó, felekezetéhez való tartozása miatt, állami tényező nem lehetett 1918 előtt s a csekélyszámú kivétel itt csupán megerősítette a szabályt. Még Angliában is Beaconsfield lord csupán kikeresztelkedés útján érhetette el vezető szerepét, jóllehet nála az A. mérhetetlenül csekélyebb méretű volt, mint akárhány kisebbjelentőségű zsidóvallásban megmaradt miniszternél és államvezetőnél, miután ő a zsidósághoz, mint fajhoz való tartozását és ragaszkodását egyenesen az európai civilizációt lekicsinylő göggel hangoztatta számos írásában és megnyilatkozásában. Vannak államok, melyeknek zsidósága egészbenvéve a legteljesebben asszimilálódott, így 1870 óta Olaszország zsidósága, mely addig a legnagyobbszerű héber nyomdákat és zsidó intézményeket bírta, a vallásoktatás megszüntetése miatt rövid idő alatt teljesen átidomult. A statisztikailag kimutatható 50 és 100.000 közt ingadozó zsidólétszám s az üresen maradt vidéki zsidótemplomok és telkek bizonyítják ezt, de azért az egész zsidóság beolvadásáról itt sem lehet beszélni. A történelemben ismert legnagyobbszerű beolvadások voltak az inkvizíció borzalmait következőben történt beolvadások Spanyolországban,

Portugáliában, továbbá Dél-Franciaországban a XV. sz.-tól kezdve, végül Dél-Olaszországban és Sziciliában, mely az inkvizíció kezdetén (1480) aragoniai terület volt s ahol előzőleg másfél évezrednél hosszabb ideje nagyszámú zsidóság élt, melynek nyomai alig maradtak, csupán az irodalomban és levéltárakban. Az újabb korban éppen a vegyes házasságok (l. o.) révén ért el az A. és az annak nyomán járó beolvadás ezekhez hasonló arányt a Skandináv államokban, Olaszországban, Franciaországban és Németországban, míg a növekvő és leginkább számottevő Anglia és Amerika zsidósága körében csupán szellemi téren érvényesül az A. Teljes mértékben sem a szellemi, sem a politikai és gazdasági mozgalmak vagy jelenségek (elnyomatás vagy annak ellenkezője, a legteljesebb szabad érvényesülés) nem tudják a zsidóságot olymértvű A.-ra készíteni, hogy az saját magát teljesen feladja. Ennek okait fentebb láttuk s azok ma is fennállanak. Minden állam zsidóságánál megvannak azok a levezető csatornák, ahol az érvényesülésre törekedők — akár politikai akár gazdasági téren — elhagyhatják a zsidóságot s felszívódhatnak a majoritásba; ámde mindenütt megvannak a vallásos tradíciók őrhelyei és intézményei is. Ezt láthatjuk p. o. a két nagy román állam, Francia- és Olaszország tipikusán A.-s zsidóságánál. Itt a vidék rovására a nagyvárosok zsidósága intézményeivel együtt erősen tartja magát. Kérdés, amellyel kiváló írók foglalkoztak, hogy a zsidóságnak, mint felekezetnek elhagyása, helyesebben a zsidóságnak a külvilág előtt való elfeledtetése vagyis elárulása (anyagi előnyökért és az ezzel egyenértelmű társadalmi érvényesülésért) valóban és jobban asszimilálja-e az illető zsidót, mintha hiténél és fájánál nyíltan megmarad, de mint államának hű polgára a lakosság szokásait és civilizációját teljesen felveszi nemzedékeken át? Erre a kérdésre határozottan nem kell felelni, mert ez nem csak az antiszemiták felfogása, hanem a zsidósággal szemben jóindulatú keresztény íróknak és tudósoknak, sőt maguknak a zsidóknak, néha pedig (Heine, Börne, Disraeli) maguknak a kitérteknek is meggyőződéses véleményük. Nem kétséges, hogy a zsidóság, bármely hosszú és szenvedésteljes utat futott is be az évezredek viharai alatt, és bármennyire igaz is, hogy a legkülönbözőbb civilizációkat és kultúrákat nem csupán külsőleg és külsőségeiben, hanem belsőleg és lelki megnyilatkozásaiban is magáévá tette: mégis megmaradt belőle több olyan tulajdonság, melyet nem ok nélkül lehet a zsidók faji tulajdonságainak nevezni. Az A. eredménye kétségtelenül a zsidóság egy részének leválása volt valamennyi államban kisebb vagy nagyobb mértékben. E tekintetben Közép- és Keleteurópa lép ma a régebbi Nyugateurópa helyébe. Másrészt az A. következő eredménye a zsidóság erkölcsi, faji és felekezeti öntudatának renaissancea az egész világon, még ott is, ahol elenyésző csekély a létszáma és legnagyobb a jóléte. Ezt az átértett tudat adja meg, hogy ismerjük és tudatában vagyunk annak, hogy a zsidóság mit adott a világnak. Ezzel szemben senkinek sem áll szándékában el-

vitatni azt, hogy az A. tette lehetővé, hogy a zsidóság ne stagnáljon, hanem szívja fel mindazt, ami értékes, felemelő és magasztos az európai-keresztény civilizációban. Az A.-nál meg kell említenünk még az amerikai antropológusok azon észrevételét, mely szerint a bevándorló orosz zsidóság maga — s nem csupán a következő nemzedék — annyira asszimilálódik az akklimatizálódás a milieu-viszonyok következtében, hogy az a koponyamérések adataival bizonyítható. Az iszlám országaiiban az A. teljesen ismeretlen, aminek oka a zsidóság magasabb kultúrája. Magyarországon a szellemi A. a negyvenes évek eleje óta rohamosan tart, de a zsidóságra nézve káros hatása csupán az utóbbi években a nagyarányú megkeresztelkedésekben és a vegyes házasságok okozta elidegenedésben észlelhető. Egészbenvéve azonban éppen az utóbbi nyolc évnek a zsidóságot súlyosan érintő és sértő intézkedései megszigorították a zsidóság belső életét és a zsidóságukhoz ragaszkodó óriási többségnél az A. régebbi útjait zárták el. Az A. problémáját ölelik fel Max Brod *Die Jüdinnen* és Arnold Beer c. regénye, Bernstein színművei, André Spiró *Quelques Juifs* és az amerikai L. Lewison *Up Stream* és *Israel*; Arthur Schnitzler *Der Weg ins Freie* c. regénye, Ujvári Péter: *Az új keresztény* és *A tulsó parton* című regénye és számos novellája, Israel Zangwill *Dreamers of the Ghetto*-ja és Nordau *Dr. Kohn* c. színműve.

Irodalom. Fr. von Herz, Rassenfrage (2. kiad. 1926); J. Zollschan, Die Rassenprobleme (1913); Herzl és Nordau iratai (I. o.), főképp Nordau, Zionistische Schriften (2. kiad. 1923); Adolf Böhme, Die zionistische Bewegung (2 kötet. 1920—21); Hans Kohn, Vom Judentum (1913). Ezekon kívül l. az *Antisemitizmus* címszó irodalmát, továbbá Graetz XII. és Dubnow Weltgeschichte d. jüdischen Volkes c. művét.

Asszonyok szombatbúcsúztatása, ahavdala (I. o.) szertartás keretében tartják. Egyes vidékeken dívó szokás, hogy a háziasszony «Got fűn Avróhom» kezdetű jiddis könyörgést mond, melyben Istentől a család jólétét, boldogulását kéri. Sok helyütt a gyermekek is mondják ezt az igen elterjedt imát.

Aszáf, zsoltarköltő; a *Zsoltárok könyve* sok költeményt neki tulajdonít és nevét a zsoltárok címében örökítette meg. A *Krónikák könyvé*-ben is szerepel.

Aszefat Nivcharim, «képviselők gyűlékezete». Így nevezik a palesztinai zsidóság parlamentjét, amelyet 1920 májusában választottak meg általános, titkos szavazati jog alapján. Minden zsidó férfi és nő szavazhatott, aki 20-ik életévét betöltötte és egy félévnél hosszabb ideje lakott Palesztinában. Az A. intézi a községek szervezeti ügyeit, az adóügyeket stb. 1925. választották az új A.-ot s bár az ortodoxok szigorúan ellene voltak a női szavazati jognak, a nők is résztvettek a választásban. L. *Palesztina*.

Aszeresz hadibrosz, a Biblia *Tíz Igéje*, amelyet közönségesen Tíz Parancsolatnak mondanak. Ez a törvénygyűjtemény először Mózes II. k.-ben fordul elő (20. 2—17.), aztán az V. k.-ben (5. 6—21.) (L. *Dekalógus*.)

Aszeresz jémé tésuvó (h.). *Tíz bűnbánó nap* l. *Bűnbánó napok*.

Aszkézis, a testi életnek legszélsőbb önfegyelmezése, amely a világi örömről való lemondással, vezekléssel, a bűntudat felcsigázásával és önsanyargatással keresi a megtökéletesedést. Az ókorban még nem ismerték valláserkölcsei tendenciáját és ahol mégis megmutatkozott, profán célok szolgálatában gyakorolták. Az A. életformája Görögországban keletkezett, ahol az athléták gyakorlatait és az ezzel járó testi megtartóztatást értették alatta. Később kibővült a fogalom és főleg azt a törekvést fejezték ki vele, amely a vallás befolyása alattarra irányult, hogy legyőzze a test érzéki gerjedelmeit és elősegítse a lélek megtisztulását. Az emberi élet alacsonyrendűségének kínzó gondolatából kikristályosodott az emberméltóság öntudata és az anyagi élet megalázó jelenségei önmaga fölé való emelkedésre ösztönözték az embert. De az érzelmi istensóvárgás nem elégítette ki, részese akart lenni az istenségnek, részt vett azért, mert megnevelésének rendszert ebből merítette, részt vett azért, mert az a gondolat, hogy visszatérhet az isteni forráshoz, amelyből kiszületett, leenyhítette az elmúlás félelmét. Így jutott el ahhoz a felfogáshoz, hogy a földi élet nem csak megpróbáltatást jelent, de Istentől való eltávolodást is. Az élet legfőbb célja tehát az Istenhez való visszatérés, ami legbiztosabban lemondással és önlegyőzéssel érhető el. Eleinte csak az isten kívánságtalanságát akarta utánozni ezzel. Az ó-egyiptomi királyok minden élettani funkciót titokban végeztek, hogy isteni természetükről győzzék meg alattvalóikat. Később már vezeklés lett az önfegyelmezésből és a megtisztulásra ezzel törekedtek az emberek. Különböző vallásrendszerekben lassan-lassan fontos szerephez jutott az A., főleg azokban, amelyek a miszticizmushoz hajlanak. Legtökéletesebbre a katolikus szerzetes rendek és a budhisták fejlesztették ki az A.-t, a zsidóságban nem bontakozhatott ki ennyi erővel, mert világszemlélete az élet megbecsülésében gyökerezett. De azért az A. nyomait már a régi zsidóságban is megtaláljuk. A nazi-reusok tartózkodtak a bor élvezetétől és nem nyilatkoztak. Nemzeti gyászának kifejezésére az egész nép böjtöt tartott. Az esszéusok a vagyonszerzés ingereit is elnyomták és vadon helyekre való visszavonulásukban már a szerzetesi életnegáció jutott kifejezésre. A Róma ellen vívott szabadságharcok idején a chászsideusok is hirdették az önmegtartóztatást. Később a Talmud szerzői között is akadtak aszkéták. Cadok az állam hanyatlásának prófétikus előérzetében negyven évig böjtölt a Talmud tanúsága szerint. A rabbinikus zsidóság azonban helytelenítette az A.-t, mert túlnő a Biblia szellemén és feltülozza az élet szentségéről vallott fogalmainkat. A Biblia tiszta, szent életet követel, de nem önkínzást is, mert ebben a lélek csak elsorvadhat. Simon ben Joehaj (I. o.) az anyagi célú munkahajszolási miatt elundorodott az emberiségtől, de szent elvonulásaért nem hogy magasztalták volna, inkább elítélték és azzal vádolták meg, hogy a világ lerombolására törekszik. Ennek a talmudi tradíciónak alapján elleneztek Száádja, Majmonides és más zsidó vallásfilozófusok is az elkülönülést és indítottak éles harcot a túlhajtott A. ellen. Az ő har-

cuk a cölibátus ellen is fordult, mert az volt a felfogásuk, hogy a vallás és az etika az étellel való szoros összeforrást követel, nem pedig tőle való eloldást. Akadtak azonban olyanok is, akik az A. hasznosságát hirdették, de azzal a korlátozással, hogy azt csak kivételes életformának szabad tekinteni és nem általános érvényű ételszabálynak. A szigorú A. csak a kabbalából bontakozott ki életprincipiummá, de a zsidó pszichózis kialakulására nem nagyon hatott a kabbalisztikus A. sem. Még a chászidok is Bal sem Tov (Best. I. o.) emberibb álláspontját fogadták el és az istengondolatra való örömteljes elmerüléssel igyekeznek kitisztulni az élet hibáiból. U. P.

Aszód, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye gödöllői járásában 3285 lakossal. A zsidó hitközségről szóló első adatok 1700-ra vezetnek vissza, alapítása erre az időre tehető. (V. ö. *Vajda* Béla «Zsidók története Abonyban» című művével). Alapítóinak, első előjáróinak és első rabbijának neve ismeretlen és 1747-ig való fejlődését sem ismerjük. De ekkor kinőhetett már az első szervezkedés keretéből, ami abból tűnik ki, hogy újjáalakítja a Chevra Kadisát, amely e hitközség alapítása óta működhetett. 1757-ben már templomot építenek. 1745-ben egy Josua nevű, 1767. pedig Filip Jakob nevű rabbi vezet a hitéletet. 1786-ban Budaspitz Sámuel a rabbija, aki az aszódi temetőben még ma is látható sírkövének felírása szerint 29 évig működött A.-on, jesivát alapított és számos tanítványt nevelt a talmudikus tudományban. 1860-ban Handler Márk, majd Hirschfeld Izrael a hitközség rabbija, utánuk Schreiber József került a rabbinátus élére és 40 évig irányította a hitközség hitéletét. A hitközség szelleme mindig konzervatív volt, a szakadás idején mégis a kongresszusi szervezethez csatlakozott, de alapszabályaiban kimondta, hogy a Sulehan Áruch alapján áll. Azóta a VI. községkerülethez tartozik. Anyakönyvi központ és mint ilyenhez hozzátartoznak: Acsa, Bag, Domony, Galga-Györk, Galgahéviz, Galgamácsa, Héviz-györk, Kartal, Tura, Verezegyház, Zsámbok, Verseg, Váchar-tyán, Vácrátót, Ujfalu, Zsidó. Ma 86 családban 311 lelket számlál 100 helybeli adófizetővel. Ezek között van 2 nagykereskedő, 40 kereskedő, 1 nagyiparos, 11 iparos, 2 gazdálkodó, (az 5000 holdas kartali uradalom Szántó Géza igazgatása alatt áll), 3 ügyvéd, 2 orvos, 8 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 6 magánzó. 8 közadakozásból él. Nagyipari tevékenységgel Vas Mór szerzett érdemeket, aki majolika, cserép és téglagyárat alapított. A világháborúban a hitközség 22 tagja esett el a különböző frontokon. Évi költségvetése 15.000 P. Legfontosabb intézménye az elemi iskola, amelyet 1845. létesített és ebben már az alapítás évében rendszerezte a magyar nyelvű oktatást. 1861-ben alapította betegek ápolására és segélyezésére a Tomche Dallin-t, 1880. a Nőegyletet, 1910. a Leányegyletet, 1920. a Talmud-Tórát, amely 15—20 növendéknek ad vallásos nevelést. Értékes alkotás az 1908. Román Miklós műépítész tervei szerint épült zsinagóga, amelynek költségeit a hitközségi tagok áldozatkészsége te-

remtette elő. Nagyobb adományokkal hozzájárultak: marosváraljai Glück Samuné, dr. Gál Adolf kormányfőtanácsos, megyei tiszti főorvos, Schlesinger Flóris, Neumann Ármin, Brünauer Mór, Brüll Soma, özv. Harasztly Pálné, Lengyel testvérek, Aszódi Takarékpénztár, Izr. Nőegylet, Chevra Kadisa, báró Schossberger Lajos, domonyi Domony Ödön, Hannover Lipót, Fleissig Mór, Salzer Nándor, Feuermann József, Diamant Dénes Márton, Löwy Manó, Hermann József, Reiner József, Hannover Adolf, Weiner Dávid, Vas Mór, Aszódi Hitelbank, Steinberger Mór és Dénes Jenő. A templom felépítése után, 1921. az 1757. épült zsinagógát lebontották. A hitélet elmélyítésén kívül nagy gondot fordít a hitközség a kultúra terjesztésére is és evégből Kultúregyletet alapított 1924. Vezetősége: Steiner Jakob főrabbi, Reiner József elnök, dr. Faludi Sándor alelnök, Hermann József főgondnok, Lengyel Ábrahám gondnok, Vas Mór pénztárnok, Löwy Manó ellenőr, Klein Ernő jegyző. A Chevra Kadisa elnöke Friedmann József. Az iskolaszék tagjai: dr. Faludi Sándor elnök, dr. Gál Adolf, dr. Glück Adolf, dr. Katona Henrik, dr. Rendes Dezső, Reiner József, Déri Róza tanítónő.

Aszód, 1. *Aron Sámuel*, dunaszerdahelyi rabbi, *A. Juda* (I. o.) rabbi fia, szül. Dunaszerdahelyen 1830., megh. u. o. 1905. Tanulmányait nagy. nevű atyjánál végezte. Már kora ifjúságában halachikus levelezésben állott a leghíresebb rabbikkal. A híres Sik Mózes responsumaiában a legtöbb feleletet hozzá intézte. Több évig Nikolsburgban tanult, majd 1859. Koltán lett rabbi, de atyja halála után 1866. az akkor híres dunaszerdahelyi hitközség őt hívta meg rabbijául. Kiadta atyja responsumait, melyeket jegyzetekkel látott el. 39 évig működött a legnagyobb tisztelettől övezve, anélkül, hogy a pártok küzdelmeiben részt vett volna. Utódaül fiat, A. Mayert választották.

2. *A. Juda*, rabbi, szül. Aszódon a XVIII. század végén, megh. Dunaszerdahelyen 1866. Nikolsburgban tanult Benet Mordechaj rabbi (I. o.) híres jesiváján, ahol csakhamar ő maga is segített a tanításnál. 22 éves korában rabbidiplomát kapott és előbb Réthen, majd Szenicen, 1853 óta Dunaszerdahelyen működött, mint főrabbi. E minőségben híres és keresett jesivát tartott fenn haláláig. A rabbinikus tudományok majdnem minden ágával foglalkozó nagyon sok és értékes kéziratot hagyott hátra, de csupán responsumait adták ki *Tsuwósz Mhrja* c. alatt. Ez utóbbi kb. ezer kérdést és választ tartalmaz. A kortársa volt a Kszav Szófernek (I. o.) és Hildesheimer Izraelnek (I. o.) s jöllehet, hogy Szófer orthodoxyáját képviselte, megértő volt a többi irányokkal szemben. Éles esztét, rendkívüli jámborságát és szívjóságát anynyira becsülték, hogy már életében szentnek tartották és a keresztény lakosság is ilyennek tekintette. Egy törvényszéki tárgyaláson szakértőnek kérte be az elnök Nyitrára, de a kötelező esküt elengedte ezzel az indoklással: «Ennek a szent férfinak nem kell megesküdnie; egyetlen szava eskü jellegével bír.» V. ö. *Stein* M., «Magyar Rabbik» 1906.

S. R.

Aszódi Zoltán, belgyógyász, egyetemi magántanár. Született Budapesten 1891 március 22.

A budapesti egyetem elvégzése után a belgyógyászati klinikán működött, mint adjunktus. A kultuszminisztérium megbízásából, a Rockefeller-alapítvány támogatásával hosszabb időt töltött amerikai tanulmányúton. 1928-ban habilitálták magántanárrá. Magyar, de főleg külföldi folyóiratokban az anyagcserével foglalkozó több, nagyobb tanulmánya jelent meg.

Aszóró batlonim (tíz batlan). Tíz olyan fogadott férfi, ki szükség esetén biztosítja a nyilvános istentiszteletre szükséges tíz ember (minjan), jelenlétét.

Aszóró bétévész (h.). Tévész hónap tizedik napja (L. *Bőjtnapok*; *Tévész.*).

Asztrológia, l. *Kabbala* alatt.

Atbas (gardak, hac vapza). Titkos héber írás, amelynek módszere a betűk elcserélésén alapszik. Az elcserélés úgy történik, hogy a héber alfabet első betűje (a) helyett az utolsót (t), a második (b) helyett az utolsóelőtti (s) veszik és így tovább. A vox memorialis közepén olvasható a betű nem számít, az csak a kiejtés megkönnyítésére való. A módszer ősrégi és már Jeremiás könyvében Babel és Kaszdím betűelcseréléssel van megnevezve (26, 25 és 51, 41), *S s c h* (Sésach) és *L v k m j* (Lév komáj) szavakban. A középkor pajtánjai, akik zsinagógiai költeményeiket úgy írták, hogy az alfabétum sorrendje szerint az első verset a betűvel, a másodikat b-vel, a harmadikat g-vel kezdték meg, az A. módszerét néha a versek elején alkalmazták, tehát nem az alfabétum, hanem az A. sorrendjét követték. Az A. az ünnepek kiszámítására is szolgálhat. A számításnak a peszachból kell kiindulni, ez tehát az első ünnep és a-vel jelezhető. Ha követjük az a-t, b-s, g-r, d-k stb. sorrendjét, akkor könnyen számíthatjuk ki, hogy a különböző ünnepek a hétnek mely napjára esnek. A kötőjellel összekapcsolt két betű közül az első peszach napját jelzi, az a az első, a b a második napot és így tovább. A második betű annak az ünnepnek kezdőbetűjét jelzi, amely a peszach után igazodik és a hétnek ugyanarra a napjára esik, mint a peszach első napja. Tehát amilyen napra esik peszach első (a) napja, ugyanolyan napra esik (t) tiso beov is; amilyen napra esik a peszach második (b) napja, olyanra esik (s) semini áceresz; a peszach harmadik (g) napjából következtetni lehet a (r) ros-hasono napjára, a negyedikből (d) a (k) keriasz hatóro-ra, vagyis Szimehasz Tórára, az ötödikből (h) a (c) jomkipura (com = bőjt), a hatodikból (v) a (p) purimra, a hetedikből (z) az ajinra, tehát az ácereszre, ami a Sovuosz mellékreve.

F. M.

Atheismus, *hitetlenség*, tagadása annak, hogy egy isteni lény él és tevékenykedik ezen a világon. A bibliai ember számára Isten léte és hatalma olyan adottság, amely nem szorul különösebb bizonyításra. Az A. tehát a gondolkodás gyümölcse s mint ilyen nem elszigetelt jelenség, hanem csupán egy része annak a gondolatstruktúrának, amely a világ berendezéséről kialakult. Az A. alapja a kételkedés a vallásos hit által magától értetődőnek feltételezett isteni kormányzás igazságosságában és észszerűségében. Az istenségnek — ez az atheista okoskodása — az ember javára kellene munkálkodnia. Az a körülmény tehát,

hogy az ember többnyire szenved, Isten nem-létéről tesz tanuságot. Ez a nagyon átlátszó következtetés a materializmusból folyik, mely az anyagon kívül semmi mechanikus törvényszerűséget nem akar elismerni. De nem csak a kételkedés eredménye az A., hanem a szertelen élvhajhászás is, amelynek számára a vallásos világszemlélet a korlátlan kiélés és élvezet akadálya volna. Ez a kései görög korszak filozofusának, Epikúrnak a tana, amely a talmudi és rabbinikus irodalom is behatóan foglalkozik. Hogy a bibliai ember érzésben milyen távol áll az A.-tól, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Biblia a hitetlenséget röviden esztelenségnek nevezi. Jó könyve pedig azt bizonyítja, hogy ha meg is győződünk az élet igazságtalanságáról, ez nem ok arra, hogy eltávolodjunk Istentől, ellenkezőleg, hittel és ragaszkodással ki kell harcolni, hogy igazságos ítéletet kiérdemeljünk. Ahogyan nem zárt filozófiai, ugyanúgy nem vallási rendszer az A. Természetesen, vallásos színezetű mozgalommal azért lehet összefüggésben az A., amint azt a buddhizmus példája is mutatja.

F. M.

Atlasz Márton, író, szül. Tasnádtón 1878 febr. 23. A budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémiát elvégezve, a kereskedelmi minisztériumban nyert beosztást s ennek megbízásából a keleten, Konstantinápolyban, Szalonikiben, Kairóban és Bayrutban 14 éven át nagy sikerrel képviselte a magyar kereskedelem érdekeit. Számos közgazdasági tanulmányt írt magyar és német nyelven. Önállóan megjelent művei: *Die Befreiung. Ein Zukunftsroman* (1910); *A fergeteg* (1912); *Mohamedán világ* (1910); *Titán* (1913); *A fekete világ* (1913).

S. R.

Atlétika, a legnemesebb sportág, amely az egyéni, testi érték fontos fokmérője. Az A. gyűjtőfogalma alá két nagy csoport tartozik. A felosztás futást és ügyességi számokat jelöl. Ezek is annyi ágazatra oszlanak, hogy a testi képességnek úgy szólván valamennyi fajtája megnyilvánulást kereset az A. határain belül. Így a futásban a különböző egyéni képességeknek megfelelően gyorsasági és kitartási versenyek szerepelnek. A gyorsaságnak, erőnek, ügyességnek, rugalmasságnak tehát az ember legértékesebb testi tulajdonságainak a versenyét jelenti az A., amely így a természetes emberi versengés fokmérője. A legértékesebb testi tulajdonok versenyében előkelő szerep jut a zsidóságnak is. Az atlétagyőzelem kizárólagosan az egyén érdeme. A nagy atlétasikerek közül nehéz kihámozni, hogy melyiknek a viselője volt zsidó. De megállapítható, hogy a zsidó atléták sokkal nagyobb arányban szerzik a sikereket, mint amit a lakosságban való százalékos arányszámuk mutat. A legelső atlétakorszak Magyarországon a kilencvenes évek elején nyer általánosabb jelentőséget. Már ebben az első időben megjelennek a pályákon a zsidó atléták, hogy a legnagyobb versenyekben is kiemelkedő eredményeket érjenek el. A magyar atléta-szövetség még nem áll fenn, amikor már híres magyar zsidó atléták neve forog közszájon. Bajnokok és rekorderek, nevezetes versenyek győztesei. A nemzetközi versenyek akkor még gyérebben folynak, de ott is kitüntetik magukat a zsidó

ifjak. A leghíresebbek közül a következőket jegyezzük fel: 1889. nyeri első bajnokságát az akkori idők legelső magyar gyaloglója, *Kohn Arnold*. A sikert négyszer ismétli meg és három éven át vezet minden hazai versenyt. 1893-ban tűnik fel első bajnokságával *Malcsiner Gyula*, hatszoros magyar bajnok, aki a középtávú futóversenyeken aratja sikereit, három eredményével éveken át tart rekordokat és mellékesen kerékpáros és műugró versenyeket nyer. Az akkori divatos «súlydobás magasba» versenyeknek *Freund Sándor* a favoritja, magyar bajnokságot nyer. A gyalogló versenyeken *Kohn Arnold* követi a bajnoki listán. A szintén kimúlt «távolmagasugrás» versenyében *Sachs Lipót* nyeri bajnokságait. A gyaloglókhoz *Vidor Jenő* csatlakozik, mint a harmadik zsidó a magyar bajnokok listáján. A sprinterek között *Horner Ármin*, *Weisz Ármin* a legelső közé tartoznak. Utóbbi ötször is magyar bajnok. A távolugró versenyeken *Tóttisz Lajos* és *Holics Ödön* emelkednek ki és nyerik a versenyek sorát. Utóbbi többszörösen nyert bajnokságot is. A távfutó versenyeken *Rosenthal Hugó*, a középtávú versenyeken *Brandl Béla* híres atléták. Utóbbi több magyar bajnokság mellett éveken át tart különböző rekordokat. A háború előtti évek leghíresebb szereplői közé tartozik *Váradt-Weisshausz Miksa dr.*, sokszoros hosszútávú bajnok és rekorder, *Abarbanell Róbert dr.*, majd a távolugró rekorder és többszörös bajnok *Szende Andor*, aki később korcsolyázó bajnok lett. *Déri Emil* a rövidtávú futóversenyeken szedi győzelmeit, rekordokat tart, magyar bajnokságot nyer. *Szalay Pál* ugyanezen a területen dolgozik, a háború előtti években sok versenyt nyer és bajnok is lesz. Híres sprinter ebben az időben *Szenes József* és a két *Weinreb* fivér, József és György. A többszörös magyar gyorsfutó-bajnok *Rákos Jenő* és a gátfutó bajnok *Helfer Béla* a háborúban elesett. *Bodor Ödön*, a magyar A. legnagyobb teoretikusa, a legképzettebb magyar atlétanevelő ebben az időben, még ma is versenyez. Többszörös magyar bajnok középtávú versenyeken, sok nemzetközi verseny győztese, a londoni olimpiáson is kiemelkedő sikert ér el. *Görög (Grün) Vilmos* a diszkoszdobó versenyeken rekorder és bajnok. A háború utáni időkben még nagyobb tömegekben indul meg az atlétaélet, bár eleinte csekély értékűek az eredmények. A versenyek és a bajnokságok sűrűbbek és nagyobb jelentőségűek lesznek, de nem azonnal. Az utolsó évek atlétikájában kiemelkedő eredményeket ér el *Grosz István*, a hosszútávú futóversenyek sokszoros bajnoka és rekordere. A gyorsfutók versenyében rekorder és sokszoros bajnok lesz *Gerő Ferenc*, bajnokságot nyer 400 méteren öccse *Gerő Mór* is. A rövid ideig szereplő *Forbáth Imre* súlydobó bajnok és rekorder. A magyar zsidó atlétanagyságok felsorolásánál meg kell még emlékezni a legelső atlétaidők gyorsfutójáról, *Villányi (Weisz) Ármin* szegedi műszaki tanácsosról, aki a nyolcvanas évek legvégén a legelső szöges atlétacipőt a pályára vitte.

F. P.

Átó horészó, szefárd kiejtéssel *Attá horeta* «neked megmutattattott». Egy bibliai vers kez-

dete (*Mózes V. 4, 35*). A vers ama bibliai citátumok élén áll, amelyeket a Tóra kiemelésénél mondanak. A szefárd liturgiában szabály, hogy a tórakiemeléskor mondott ima mindig A.-val kezdődik, a lengyel-német rítusban az A.-t csak Simechasz Tóra-kor a Tórakkal való körmenet előtt szokták elmondani.

Atóró (h.) *Dísz*, a tallisz (imaköpeny) felső szélére varrt szalag arany- vagy ezüstsálakból. Egyszerűbb A.-nak selyemszalagot is alkalmaznak. (L. *Tallisz*).

Atrocitás, latin szó, kegyetlenséget jelent. Jogtalanság értelmében is használtatik. A zsidóknak minden időben volt részük benne. A forradalmak és ellenforradalmi időköt követő reakció A.-ai is főleg a zsidók ellen fordultak. (L. *Antiszemitizmus*).

Áttérés (kitérés) a valláscserének az az aktusa, mikor valaki önkéntes elhatározással öröklött vallását elveti és egy másik egyház-közösségbe véteti fel magát. A hagyományos zsidó felfogás nem ismeri a zsidó közösségből való teljes kilépés fogalmát és az áttérés ténye nem szünteti meg a zsidósághoz való tartozást, mert ez nem függ az ember önkényes elhatározásától, hanem a születéstől, amely meghatározza a vallásközösségbe való természetes elhelyezkedést. Ez az alapelv olyan szigorú következetességgel érvényesül a zsidó vallástörvényben, hogy még a hitélet egész komplexumának, sőt magának Istennek a tagadása sem zárhat ki senkit sem a zsidó közösségből, jóllehet, hogy a teljes tagadást (kófer béhakol) és az atheizmust a legsúlyosabb bűnnek tekinti a rabbinikus felfogás. Achér-t a talmudi kor legnagyobb tagadóját, a nagyhírű rabbi Meir kortársát, a Talmud legintranszigenensebb szerzői is zsidónak tekintették (l. *Aposztázia*). Eszerint a felfogás szerint még a zsidó nép elárulása sem szüntetheti meg a zsidósághoz való tartozást, amiről a Talmudban (*Szanhedrin*) ezt a döntést olvashatjuk: «af al pi sechótó, jisrroel hu», ha vétkezett is, zsidó ő és az is marad. A zsidó vallástörvény tehát nem adott lehetőséget a zsidó hitből való kitérésre és ennél fogva a kitérések módozatait és eljárásait sem szabályozta. Ebben az ősi felfogásban rejlik annak az oka, hogy a régebbi századokban csak elvétve fordult elő egy-egy önkéntes kikeresztelkedés a zsidóságból. A zsidó vallásból való kilépés lehetőségét csak a legújabb korban adta meg a törvényhozás, nem csak Magyarországon, de minden más államban is, ahol a zsidóságot egyenjogúsították. A keresztény egyház természetesen nem törődött a zsidó felfogással és régóta buzgólkodik a zsidók megtérítése körül, abban az elgondolásban, amely az egyház egyik legfontosabb feladatát a keresztény hit terjesztésében látja. A szisztematikus zsidótérítés 1230. kezdődött a katolikus egyházban, a Murciában élt Pauftori Rajmunddal, aki megalapította a zsidó-misszió intézményét. Az evangélikus egyház csak a XVII. században kezdte meg intézményesen a zsidótérítést. Manapság mégis nem csak ott fordulnak elő tömegesebb áttérések, ahol nagyobb erővel dolgoznak a kereszténység érdekében a missziók, de mindenütt, ahol gazdasági és politikai befolyások alatt szorosabbra fűződött a zsidók és

nemzsidók között a kultúrkapcsolat. Az általánosabb felvilágosodottság közömbösíti az öröklött hitbe forrt öntudatot és az egyenjogúsítottság is előnyösnek tünteti fel az uralkodó nép életformáihoz való alkalmazkodást. A vallástól való elidegenedés és a nemzsidó környezettel való bensőbb érintkezés, továbbá a liberális törvényhozás előmozdítja a vegyesházasságokat, amelyek aztán legtöbbször a zsidó vallástól való teljes elszakadáshoz vezetnek. Tömegjelenségként mindazonáltal csak a politikai reakciók idejében lép fel a kikeresztelkedés és az ezeréves Magyarország dicsőségét hirdeti, hogy ilyen nyomást ritkán érezték a zsidók. Az elmúlt századokban csak egyszer mutatkozott meg ilyen reakció, Nagy Lajos király alatt, aki hitbuzgóságában az egész akkori magyar zsidóság megkeresztelkedését követelte. De az akkori zsidók az áldozatkészségnek olyan erejével ragaszkodtak ősi hitükhöz, hogy inkább a kiűzetést vállalták, mint a hittagadást (l. *Kiűzetés*). A valláscsere tehát a legújabb időkig csak szórványosan bontotta meg a zsidó sorokat. (1890-től 1910-ig összesen 5046 zsidó tért át a keresztény vallásra. Budapesten 1906. 225 férfi és 243 nő, összesen 468, 1907. pedig 107-tel több. További adatokat l. *Magyarország* c. alatt). De tömegesebb áldozatokat szedett a proletárdiktatura és az utána következő ellenforradalom. Ezrekre rúg az ez időkben történt kitérések száma csak magában a fővárosban is, de pontos statisztikánk nincs még a hitükhagyókról, részben azért, mert sok keresztény lelkész túteszi magát a törvénynek azon az intézkedésén, amely meghagyja, hogy a lelkészek az áttérésekről egymást kölcsönösen értesítsék, részben pedig azért, mert a Pesti Izraelita Hitközség, amely a legtöbb kitérést könyvelheti el, nem publikálja a nála bejelentett áttéréseket. L. *Aposztázia*. U. P.

Atya, a család feje, átvitt értelemben a nemzetség feje is (l. *Szülők*). Az idők során tiszteletcím lett belőle és végül a legfőbb szentséget abban érte el, hogy Isten megjelölésére használják, teremtoi hatalmának és az emberek hozzá való gyermeki viszonyának kifejezése gyanánt. A talnudi jog szerint a család keretében az elsőbbség az A.-t, nem az anyát illeti meg. 1. Testvéreknek csak azok a gyermekek számítanak, akik egy atyától származnak. Az egy anyától, de több apától származók sem a sógorházasság, sem az örökösödés tekintetében nem azok és nem egyenrangúak az egy apától származó gyermekekkel. 2. Jótékonyagra (családi támogatásra) előbb tarthatnak igényt az apai, mint az anyai rokonok. 3. Az A.-i részről való nagynénével való házasságot már a Tóra tiltja, az anyai nagynénével való házasság ellenben csak rabbinikus tilalom alá esik. 4. Papi tisztaság tekintetében szintén van különbség az egy apától és az egy anyától való testvérek között. A Bibliának az a törvénye, hogy testvér nem érintheti a testvér holttestét, nem terjed ki az egy anyától való féltestvérré. 5. A természetes A. korlátlanul gyakorolja A.-i jogait a gyermeke fölött, kivévn, ha azt pogány nő, vagy rabszolganő szülte, mert ebben az esetben csakis az anya tekintendő szülőnek és minden jogot az gyakorol. 6. A pogány nőtől,

vagy rabszolganőtől született gyermeket, ha meghal, még meggyászolni sem kellett az apának. 7. Ha az A. kitér a zsidó vallásból (vagy a gyermek is), ezzel még nem esik el az öröklés jogától, mert a Talmudnak az a felfogása, hogy «ámbar vétkezett (a kitéréssel), mégis zsidó». 8. Más vallású és rabszolga apának zsidó nőtől való gyermeke zsidó és nem tekinthető törvénytelennek még akkor sem, ha házasságon kívül született. 9. Elhalt fia után az A. örököl. F. M.

Auer 1. Lípót*, hegedűművész, szül. Veszprémben 1845. jun. 7. A magyar származású hegedűművészek közül A. futotta be eddig a legfényesebb karriert. A szeniális tehetségű hegedűs ma a pedagógusok és hegedűvirtuózok világszerte elismert nesztor. Amerikába szakadt tőlünk, de még ma is szívesen segíti a hozzáfutató fiatal magyar zenészeket. Zenéi hajlamait korán észrevették. Pestre került és itt kezdte meg tanulmányait. Tudásszomját azonban nem elégítette ki az akkori Pest, amely abban az időben még nélkülözte a jó hegedűpedagógusokat. Bécsbe utazott, ahol Dont tanította hegedűlni. Ragyogó pályafutása ott kezdődik, amikor Joachimhoz kerül, aki fényes jövőt jósol fiatal tanítványának. Első szerződése a düsseldorfi Operához köti (1864), amelynek hangversenymestere lesz. Két évvel később Hamburgba szerződik át. 1868-ban Oroszországba hívják és A. elfogadja a szerződési ajánlatot. Szentpétervárra költözik. A cári udvari Operaház szólistája, a pétervári Zeneakadémia tanára lesz. 1887—92-ig a császári zenekar dirigense. Nagyon megszeretik az udvarnál ezt a kiváló zenészt, aki eléri a megbecsülésnek legnagyobb fokát is: a cár elismerése jeléül belső titkos tanácsosnak nevezi ki. A világháború és a forradalom elűzte Oroszországból. Először Oslóba, majd Amerikába ment. 1918 óta állandóan New-yorkba tartózkodik és pedagógiával foglalkozik. Csak nagy ritkán, jótékony célú előadásokon hegedűl, vagy dirigál. Pedagógiai munkássága felbecsülhetetlen. Tanítványai közül rengeteg lett nagynevű művész. Kompozíciói közül a *Transcriptions* c. sorozat a legnevezetesebb. Pedagógiai írásai: *My long life in Music* (New-york 1923), *Violin Playing as I teach it* (London 1921). K. K.

2. A. Pál, (alsóterényi)*, jogi író, szül. Budapesten 1885 okt. 3. A budapesti egyetemen tanult s az ügyvédi diploma megszerzése után hosszabb tanulmányutat tett Nyugat-Európában. A háború befejezése után jogi szakértője volt a békeszerződés által létesített határmegállapító bizottságnak. A. Pál írói név alatt a szépirodalom terén is működött és Benedek Marcellel együtt «*Idegen költők*» c. kötetet adott ki (1905). Jogi tanulmányai szaklapokban jelennek meg, önálló kötetek: *Becsület és becsületsértés* (1908); *Népek Szövetsége* (1918); *Das Pariser Völkerbund-abkommen* (1920); *The protection of national minorities* (Internat. Law Association, London); *A permanent International Court for Civil Matters* (u. a.) *Plebiscits and the League of Nations Covenant* (u. a.); Munkatársa a *Journal de Genève*-nek. A frankhamisztási perben a Banque de France képviselője volt. S. R.

Auerbach 1. *Gyula*, író, szül. Budapesten 1856 márc. 6., megh. Bécsben. A Wiener Sonntagszeitung szerkesztője volt. Ismert hírlapíró. Tárcait nagyon olvasták. Különösen helyi ízű, érdekes novellákat írt. Külföldi lapoknak dolgozott.

2. *A. Naftali Herz*, rabbi, «a hét község» egyikében, Boldogasszonyban (Frauenkirchen). Előkelő bécsi családból származott; nagyatyja a gazdag és jótékony A. Fischhof, atyja A. Menachem pedig Korotschinban volt rabbi. Az 1670-i bécsi kiűzés következtében jutottak előbb Morvaországba, mert a törvény eltiltotta attól, hogy a magyarországi császári vidékeken telepedjenek le. Sirkőfelirata mint kiváló tudóst, jellemző szilárd férfit és kitűnő hitazonosítót tünteti fel. Megh. 1737. (V. ö. Stein M., «Magyar Rabbik»). S. R.

Auktoritás. A tekintélyek tiszteletben tartását számos helyen követeli a rabbínikus irodalom. A tekintélyvédelem jut kifejezésre ebben a talmudi szentenciában is: *Rav sémochal al kevodó, én kevodó mochul*. Ha a rabbi le is mond a neki járó tiszteletéről, az azért nincsen elengedve (*Kiddusin* 32.) Erről a kérdéssel azonban nem alakult ki egységes felfogás és még ma is vitás.

Ausch *Jenő*, publicista és ügyvéd, szül. Kolozsváron 1882. Az első zsidó joghallgató, akit 1905. a kolozsvári egyetemen sub auspiciis regis avattak doktorrá. Számos jogi értekezése jelent meg.

Auspitz, 1. *Adolf*, író és pedagógus, szül. Kántorjánosin 1836 febr. 24., megh. 1909 nov. 3. Tanulmányait a pozsonyi jesivában végezte, aztán tanítói oklevelet szerzett. Néhány esztendei tanítóskodás után Nagyváradon magániskolát nyitott és irodalommal is foglalkozott. Erdemeiért a koronás arany érdemkeresztet kapta.

2. *A. Jakab*, földrajzi író, élt Pesten a XIX. sz. első évtizedeiben. Műve: a *Beér ha-Luchosz* (Wien 1818), öt bibliai vonatkozású térképet mellékel, latin források alapján, bőséges jegyzetekkel s magyarázatokkal. A térképekből a 4. és 5. Palesztinát ábrázolja s rekonstruálja a héber és nemzsidó források alapján. Életrajzát közli Benjacob az Ócar ha-Szefórimban. S. R.

Auspitzer *Siegfried*, hegedűművész, szül. Tátralomnicon 1858 október 8. Tanulmányait Bécsben végezte, az ottani konzervatóriumban. Először szólóhangversenyt adott, majd zenekarhoz szerződött. Nyugdíjaztatásáig a bécsi Hofoper zenekarának tagja, ahol primhegedűs és helyettes zenekari főnök volt.

Austerlitz, 1. *Mayer*, rabbi, szül. Kismartonban 1833., ahol atyja *A. Vilmos* a rabbi-testület elnöke volt és a hitközség újraalapításának munkájában vezető szerepet játszott. Az első vallástudományi ismereteit atyjától szerezte, 13 éves korában Nikolsburg híres talmudiskoláját látogatta, majd Bonyhádon Perls Mózes, Sárbogárdon Abbeles, Pozsonyban Szófer Ábrahám és Kismartonban Hildesheimer Izrael tanítványa volt. A. Kismartonból Prágába ment, ahol Rappoport rabbi tanítványa lett és egyetemi tanulmányai közben Kaempf és Wessely előadásait hallgatta, majd Giessenben 1857. filozófiai doktorátust nyert. Rabbiképesítő okleveleit Hildesheimer kismar-

toni, Rappoport prágai és Lüpschitz szántói rabbiktól nyerte. 1858-ban feleségül vette Fischmann Mózes miskolci rabbi leányát és 2 évig apósa oldalán mint segédrabbi működött. 1860-ban az eperjesi, a mosoníi és az abonyi hitközségek hívták meg rabbinak, de A. Eperjes meghívását fogadta el és 1913. bekövetkezett haláláig, 53 éven keresztül, ott működött. Vezetése alatt a hitközség kulturális és emberbaráti intézményeivel, kiváló iskolájával mintahitközséggé fejlődött. A. nagy talmudi tudásával, szónoki képességével, klasszikus héber stílusával és irodalmi tevékenységével országos hírnevet szerzett. Ismertebb művei: *Die Ökonomie d. hebr. Sprache*; *Gedächtnissrede über W. Austerlitz* (1869); *Das Ohlkrüglein* (1879); *Gedächtnissrede über S. H. Fischmann Rabb. zu Kecskemét* (1880); *Leichenrede an der Bahre eines Ermordeten* (1865); *Kasualreden* (1910); *Über den Selbstmord* (1885). A. T.

2. *A. Sámuel*, rabbi, szül. Bécsben 1870. Több jesiván tanult s a pezsonyi jesiván szerzett rabbioklevelet. Bécsben, Pápán és Somorján működött. 1914 óta a miskolci orthodox hitközség főrabbi. Kiváló szónok, több halachikus munka szerzője.

3. *A. Tivadar*, ügyvéd. Jelentékeny munkásságot fejt ki az eperjesi zsidóság kultúréletében. Megalapította a zsidó kultúregyletet és résztvett 1928. az eperjesi zsidó múzeum alapításában, amely Szlovenszko zsidó kultúrájára, történetére és művészetére vonatkozó emlékeket foglal magában. Több felekezetű folyóirat munkatársa. Sajtó alatt van a *Sárosmegyei zsidók története* c. monográfiája. E lexikon munkatársa.

4. *A. Vilmos*, orvos. Tanulmányai befejezése után Bártfán telepedett meg. Művei: *Az anatómiai nomenclatura* (1909); *Utazásom Finnországon át az északi sarkkörig* (1927); *Leben u. Wirken von Rabbi M. Austerlitz* (1928).

Ausländer *Antónia*, szül. Nagyváradon 1852., a nagyváradai városi tanács v. tagja. Harmencöt év óta elnöke a nagyváradai izraelita Nőegyletnek. Megalapította az izraelita Nőegylet leányárvaházát és az aggnők otthonát.

Auto de fé, l. *Inkvizíció* alatt.

Autonomia. Testületeknek, népi közösségeknek vagy hitfelekezeteknek az a függetlenségi, illetve önkormányzási joga, amellyel belügyeikben önállóan intézkedhetnek. Ilyen kihangsúlyozott autonómiával rendelkezett a zsidóság IV. Béla kiváltságlevelének életbeléptetésével az 1251. után következő időkben. A rendes bíróságoknak semmiféle joguk nem volt a zsidók fölött, egymásközi peres ügyekben ők maguk ítéleztek és belügyeikben önkormányzati joguk volt. Ez a jog természetszerűleg megcsappant, vagy teljesen meg is szűnt a későbbi idők során, mikor a zsidók a városok törvényhatósága alá kerültek és zsidóellenes tendencia jellemzi a zsidókra vonatkozó intézkedéseket. Az emancipáció során újból autonómiához jutottak a zsidók, de ez csak az egyházi életre korlátozódik és csak a hitközségek önkormányzatát biztosítja. U. L.

Av (*Ab*), a zsinagógai év ötödik hónapja, askenát kiejtéssel *óv-nak* mondják. A zsidó történe-

lem legtragikusabb emléke, a jeruzsálemi templom pusztulása (chorbón) erre a hónapra esik. (L. *Tisó beóv*).

Av besz din (a törvényszék atyja), a szinhedrion elnöke, aki rangban a nászi (fejedelem) után következik. Manapság a főrabbi héber címe, a rav (rabbi) szóval kapcsolatban. A legtöbb hitközségben nemcsak címet, de jelleget is kifejez, mert ahol intézményesített rabbikollégium működik, vagy ahol csak esetről esetre ül össze (akárcsak a választott bíróság formájára is) a rabbiság, ott a főrabbi elnököl (l. *Besz-din*). Helyettese és a tárgyalásoknak rendszerint való tényleges vezetője is a ros-besz din (a törvényszék elöljárója), aki a hitközségben az első dajjan (rabbi-bíró) tisztét tölti be (l. *Ros-besz din*). A konzervatív hitközségekben a hagyomány alapján viseli az av besz din címet a főrabbi és a ros besz din címet a rangidősebb dajjan anélkül, hogy az e címhez való jog külön kinevezéstől vagy adományozástól függne. A hagyomány alapján el sok haladó rabbi is ezzel a címmel, bár a legtöbb csak rav-nak írja magát. A Pesti Izr. Hitközség is csak 1917. vezette be ezt a címet kitüntetésül dr. Fischer Gyula főrabbi számára, azután, hogy vezető-főrabbi-vá dr. Hevesi Simon főrabbit nevezte ki (l. *Vezető főrabbi*).

Avérosz (h. *Bünök*). A bünök kriminológiai szempontból természetesen a talmudikus jogban is sokféle meghatározás alá esnek és a minősítésben mindig az elkövetett bün természete és célzata, a büntetés kiszabásában pedig a bün nagysága és az abból származott ártalom irányadó. A polgári fenyítésen túleső vonatkozásokban két főkategóriába sorozza a Talmud a bünöket. Az egyikbe tartoznak az Isten ellen, a másikba az ember ellen elkövetett bünök. Az Isten ellen elkövetett bünöket (*avérosz sében ódom lamókóm*) a jomkippur kiengeszteli; azokat a bünöket azonban, amiket embertársa ellen (*avérosz sében ódom lachavéro*) követ el az ember, nem engeszteli ki a jomkippur, ha csak a sértettet meg nem követi. (*Jóma*). F. M.

Av horachamim (h.). Magyarul: Irgalom atyja Ima, amelyet a szefiró (l. o.), a három hét (l. o.) szombatjain, valamint hazkoró (l. o.) alkalmával mondanak. A zsidó mártírokról szól, kik hitükért életüket áldozták fel. A szefárd ritusban gyakran mondják.

Av hó tizenötödike (*chamisó ószor beóv*), Palesztinában a második Szentély idejében nagy népnép volt. E napon fejezték be a szentélybeli fák behordását és rendezték a leányvásárokat. E napon, valamint jomkippur (l. o.) napján, kimentek a jeruzsálemi lányok fehérben a szőlőhegyekre, ott körtáncot jártak s felhívták az ifjak figyelmét a szépségre, a nemességre és az istenfelelemre.

Av méléchó. A szombati munkatilalomra vonatkozóan a Talmud különbséget tesz főmunka és kisegítő munka között. Szigorú munkatilalom alá csak a főmunka esik. Ebbe a kategóriába harminckilencet kodifikáltak. Valamennyit A. névvel jelölik (l. *Munkatilalom*).

Avélé Cion. A Cionért szomorkodók, akik a jeruzsálemi templom és a zsidó állam pusztu-

lását siratják. A jámbor zsidó nem ismer mélyebb fájdalmat, mint hajdanvaló nemzeti szentségeinek elvesztését. Nemcsak imákban jut kifejezésre ez a fájdalom, de számtalan emlékjel, nap és ünnep tartja ébren az emlékezést és a jobb jövőbe vetett reményt. Ha például a gyászoló az előírt hét gyásznapi letelte után péntek este először jelenik meg az istentiszteleten, az esti ima megkezdése előtt elébe megy a templom bejáratához a hitközség egyik funkcionáriusa és ezeket a szavakat mondja neki: «A Mindenütt jelenlévő adjon neked vigaszt a Cionért szomorkodók maradékaival együtt». Ugyane szavakkal vigasztalják a gyászolót közvetlenül hozzátartozójának eltemetése után is.

Avigdor Mordechai, ungvári rabbi, szül. Ráván, megh. Ungváron 1824. Fialat korában 1808-tól kezdve grasvici, majd 1815 körül ungvári rabbi lett. Nagyatyja volt Askenázy Izsák rabbi, a *Taharósz Hakódes* szerzője. Sógora volt Heller Hirsch (l. o.) óbudai főrabbi, unokája Ábrahám Dávid bucsáci rabbi, a «*Deász Kedósim*» szerzője.

Avló (*avle, h.*). Jogtalanság, méltatlanság. Ellenkezője: *jóser* (jajser) méltányosság, a jogi igazságon túlmenő kedvezés, érdemeknek és erkölcsi tekinteteknek figyelembevétele.

Avódó (*avóda*). *Szolgálat*. Eredetileg a jeruzsálemi templomban teljesített áldozati szolgálatot értették alatta, később a zsinagógiai istentiszteletet is A.-nak nevezték. A Septuaginta görög bibliafordítása «leiturgia» névvel jelöli meg a templomi szolgálatot, vagyis az A.-t s ez a szó át is ment azután a közhasználatba (l. *Liturgia*). Az A. egy különleges neve volt a főpap által jom kippurkor a jeruzsálemi templomban rendezett istentisztelet. Ennek a jom kippuri kultusznak a leírásait felvették később az ünnepi liturgiába s ezek ma is helyet foglalnak a jom kippuri imák között. Az A. leírása kedvenc tárgya volt mindig a költőknek, miután maga az A. nem volt nagyon költői anyag, hosszú bevezetéseket írtak, melyeket rendszerint a világ teremtésénél kezdtek s a fontosabb bibliai eseményeket érintve a papítorzs kiválasztásánál fejeztek be. Ezeket az A. leírásokat ma csak a jom-kippuri Muszaf imában mondják, a középkorban azonban a reggeli és a délutáni imák között is szerepeltek. Idők folyamán egész A.-költészet fejlődött ki s a legkiválóbb költők — köztük Juda Halévi is — sokat alkottak ezen a területen. Miután csak egyes darabok kerültek be a liturgiába, az A.-költészet alkotásainak legnagyobb része elveszett vagy kéziratban maradt. Ez utóbbiak közül újabban sok került nyilvánosságra. Sok található a British Muzeumban. F. M.

Avódó zóró (h.). *Bálványimádás*. Átvitt értelemben maga a bálvány.

Azariel avi Agri. A XIV. és XV. század fordulóján élt magyar rabbi. Latinnyelvű magyar irodalomtörténeti adataink szerint dicséreteket és énekeket írt az év minden napjára. Műve egy pergamenre másolt zsolnárkönyv végső lapjain a vatikáni könyvtár tulajdonában van. Nevét általában Azariel avi Aazarinak írják, de Czvittinger Dávid 1711. megjelent *Specimen*

című írói lexikona a latin-betűs átírás mellett közli héber betűkkel az Azariel avi Agri nevet is. Ez utóbbi valószínűbb, mert utána megjelöli a helyet, ahol a magyar rabbi élt: in Agria urbe Hungariae. Az egri rabbira vonatkozó adatokat irodalomtörténeti munkáink Czvittingertől veszik. Előfordul még Básty *Magyarok Emléke*

és Horányi *Memoria* c. művében. Kohn Sámuel műve nem említi. Zs. J.

Azhóró (h.). Rituális ügyekben való óvás vagy figyelmeztetés.

Azorász nősím (h.). *Női templom.*

Azzusz pónim (h.). *Szemtelen, arcátlan.*
Korrumpálva: Azesz pónem.